

Branislav Božović

**JURAJ
ŠPILER**

Recenzenti
Ivan Matović
Petar Kačavenda

Nijedna okupirana zemlja u drugome svjetskom ratu nije imala toliko kvislinških vođa, ni toliko vođa drugih suradnika okupatora koliko ih je bilo u Jugoslaviji.

PREDGOVOR

Starojugoslavenski politički sistem, njegovi zatvori, tamnice i mučionice, stvorili su pravu galeriju mračnih likova. Gonjeni najčešće nekim osobnim motivima, interesima i ambicijama, oni su pokušavali što bolje unovčiti svoj politički stav, stavljajući se u službu svakog onog režima koji će u narodu gušiti i gasiti slobodarske i demokratske težnje. Krećući se tim mračnim stazama života njihove »sposobnosti« i opredjeljenja došli su posebno do izražaja poslije rasula i kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije. Ostavši sami i bez prave podrške oni su se do kraja i bez ostatka stavili u službu novih gospodara. A njih je, zahvaljujući specifičnom položaju Jugoslavije, poslije aprilskog sloma bilo na sve strane. Naravno, okupacijske snage nisu došle na nepoznat teren. Njihove obavještajne službe, njihov policijski aparat još od prije su koristili različite kanale utjecaja i stvarali svoju »petokolonašku« mrežu u Jugoslaviji. Sve koje su mogli iskoristiti za učvršćenje okupacijske vlasti i ostvarenje vlastitih ciljeva oni su vješto koristili i usmjeravali. Moglo bi se slobodno reći da u to vrijeme u raskomadanoj i okupiranoj Jugoslaviji ne postoji ni jedna tvorevina, vlast, organizacija ili udruženje koje bi djelovalo samostalno, bez paske tuđina. U takvim složenim i teškim vremenima, historijskom pozornicom defilirali su najrazličitiji likovi, stupajući i na mjesta na kojima su se negativne osobine njihovih karaktera mogle nesputano razmahati. Jedan iz te neslavne galerije je i Juraj Špiler, čovjek duge policijske karijere, koji će ostati zapamćen kao najveći ratni zločinac Banata.

Špiler se odmah po završetku studija u Zagrebu opredijelio za policijski poziv, gradeći tako još od 1924. strpljivo i ustrajno, uspješnu karijeru profesionalnog policajca. Njegove sposobnosti su ubrzo došle do izra-

žaja pa se to odrazilo i na njegovo napredovanje. Već tada se naročito isticao u borbi protiv KPJ i svega što je nosilo obilježje naprednog i demokratskog. Stjecajem okolnosti u vrijeme okupacije našao se u Novom Sadu i ubrzo se, osjetivši opasnost koja se nadvila i nad njegovu policijsku glavu, proglasio folksdojčerom. Sudbina ga je odvela u Veliki Bečkerek, (danas Zrenjanin) gdje je dobio zadatak da organizira rad policije. A Špiler je u takvim zadacima plivao kao riba u vodi pa je ubrzo postao strah i trepet u čitavom Banatu. U to vrijeme Banat je formalno bio priključen Srbiji, ali gotovo svu vlast u svojim rukama imali su tamošnji Nijemci koji su se najvećim dijelom stavili u službu Hitlera. Podaci govore da je već ranije gotovo 90 posto Nijemaca u Banatu bilo uključeno u Kulturbund. Očekujući sličan položaj, na njihovu stranu dao se i dobar dio Mađara. Kako se većina ostalog stanovništva odzvala pozivu KPJ politička slika Banata u to je vrijeme bila vrlo složena sa mnogim, snažno izraženim suprotnostima. Pronacističkom rukovodstvu njemačke organizacije trebao je stoga čovjek Špilerova kova i sposobnosti, kako bi se uspješno obračunalo s djelovanjem KPJ koja je uza se vezala najveći dio naroda. Noseći se svojim razlozima, potpuno odan policijskom pozivu i rekli bismo voden mržnjom prema svemu što je bilo komunističko, novi šef policije u Banatu ubrzo je pokazao kakvim sposobnostima raspolaže. Špiler je u najbrže moguće vrijeme stvorio moćan i dobro organiziran policijski aparat tako da je doživio priznanja i od samih Nijemaca. Svoje policajce posebno je obučavao za otkrivanje i borbu protiv komunista, pa je s njima izveo i više akcija koje su ostavile posljedice na rad partije, ali je nisu uspjele obeshrabruti. Ono po čemu je Špiler posebno ostao upamćen u Banatu bila je njegova nemilosrdnost i gotovo sadistički način ispitivanja uhapšenika. Nije stoga čudo da je njegovo zločinačko djelovanje Komisija za ispitivanje ratnih zločina okvalificirala najtežim riječima. Za Špilera je rečeno da je najokrutniji i najsvirepiji policajac kojeg je Banat zapamtio; najveći krvolok, sadista, mučitelj i inkvizitor slobodoljubivog banatskog stanovništva.

Špiler se unekoliko razlikovao od drugih poznatih policijskih mučitelja. On se nije poput mnogih odavao strastima i lagodnostima života. Ne, on je sav bio usmjeren na svoj policijski posao. Radio je danju i noću, odlazio u akcije, slikao se u njima. Njega je gonila neka posebna energija i mržnja, ali kraj je došao brže no što je očekivao. I nove su gazde ubrzo morale podviti rep, a

zajedno s njima i Špiler. Pokušao je spas naći u Njemačkoj, ali pred žrtvama koje su iza njega ostale nitko nije mogao zatvoriti oči, te je 1947. izručen Jugoslaviji, gdje ga je zatekla zaslužena kazna.

Pisati o Špileru i svima onima koji su slično njemu sudjelovali u progonima vlastita naroda, bespogovorno služeći tuđinu, znači govoriti o dramatičnom i složenom vremenu kroz koje su naši narodi prolazili u ratnom vrtlogu. Ali Špiler i njemu slični nisu samo odsjaj jednog teškog vremena, oni su, slobodno se može reći, i slučaj za psihološke studije. Portret Špilera što ga je u svom tekstu sačinio Branislav Božović na određen način nosi u sebi i tu dimenziju. Božovićev prikaz je živo i dokumentirano svjedočanstvo o strahotama kroz koje su prolazili oni što su vjerovali u slobodu. Usprkos patnjama i stradanjima pokazalo se da tu iskonsku čovjekovu težnju ne mogu slomiti ni najgrublji policijski progoni, hapšenja i mučenja. Sudbina Špilera je istinsko svjedočanstvo za takvu tvrdnju.

JURAJ POSTAJE GEORG

Dvadeset sedmi marta 1941. Vojni puč i opštenarodni revolt, početak burnih i sudbonosnih događaja. Tajna radio stanica nemačke vojne špijunaže u Novom Sadu »Nora« svaka dva sata šalje šifrovane izveštaje. Preko nje su špijunska organizacija »Jupiter« i vodstvo domaćih Nemaca — folksdojčera održavali redovnu tajnu vezu, preko Beča, sa Berlinom.

»Nora« je javljala da se vođa nemačke narodnosne grupe u Jugoslaviji, dr Janko Sep, i petorica njegovih saradnika nalaze u zaštitnom zatvoru u Novom Sadu i da je kontakt sa njima nemoguć. Zatražena je intervencija iz Berlina, preko nemačkog poslanstva u Beogradu. Narednog dana su dva predstavnika poslanstva posetila vodu folksdojčera, a nešto kasnije je »Nora« javila Berlinu da su Janko Sep i njegovi saradnici pušteni na slobodu, ali se nalaze pod kontrolom.

Usledila je nova šifrovana depeša iz Novog Sada:

»Upravnik policije informisao je rukovodioca narodnosne grupe da će opšta mobilizacija početi već noćas.«

Vršilac dužnosti upravnika policije u Novom Sadu bio je dr Juraj Špiler, poznati jugoslovenski policijski funkcioner. Dobri odnosi sa folksdojčerima i povezanost sa pronacističkim vodstvom nemačke narodnosti u predvečerje aprilskog rata bili su od odlučujućeg značenja za dalji tok života i policijske karijere Juraja Špilera, presudno su uticali na njegova opredeljenja, aktivnost i ulogu za vreme okupacije.

Za vreme aprilskoga rata »Nora« je svaki čas slala poverljive izveštaje, podatke o jedinicama, naoružanju i pokretima jugoslovenske vojske. Folksdojčeri su s nestrpljenjem očekivali dolazak nemačkih trupa, javljali o evakuaciji Novog Sada, o tome da su oni zaposeli sve

značajne tačke u gradu. Hitlerove vojske, međutim, nije bilo. U Novi Sad trebalo je da uđu mađarske trupe.

Ta vest je porazno delovala na folksdojčere, a zabrinula je Špilera. »Nora« je vapila: »Pošaljite hitno nemačke trupe.« Uzaludni su bili svi pozivi: »Mađari ne napreduju, Novi Sad već tri dana evakuisan.« Ostali su bez rezultata i izlivi ogorčenosti: »Narodnosna grupa je očajna zbog izručenja Azijatima... Isto toliko smo razočarani, ogorčeni, koliko i uzbuđeni. Šta traže Mađari ovde?«

Strahovao je i Špiler — za svoju sudbinu. Vrtlog aprilskog rata zatekao ga je na čelu novosadske policije, pošto je upravnik policije Todor Vojnović bio pozvan u vojsku. Zato je ban Dunavske banovine izdao nalog Špileru da, prilikom povlačenja jugoslovenske vojske i evakuacije građanskih nadležstava, održava mir i red u Novom Sadu i ostane na dužnosti do dolaska okupacionih trupa. Očekujući dolazak mađarske vojske, Špiler se, zbog tog svog položaja i uloge i prethodnog dvogodišnjeg rada u novosadskoj policiji, plašio osvete mađarskih fašista, naročito prilikom zaposedanja grada i uspostavljanja vlasti. Znao je da se tada stvari lome preko kolena, rešavaju »po kratkom postupku«, i da može stradati pre nego što ga folksdojčeri uzmu u zaštitu.

Događaji su pokazali da su Špilerova strahovanja bila opravdana:

»Mađarska vojska ušla je u Novi Sad 13. aprila 1941. i već sledećeg dana, tj. 14. aprila 1941, upriličila je mađarska pijana soldateska veliko krvoproliće u Novom Sadu, kojom prilikom sam i ja, zajedno sa mojim činovnikom Stevanom Leudarom, bio po toj soldateski odvučen u kasarnu u Futoškoj ulici i u jednoj prostoriji stavljen uza zid. Jedan mađarski vojnik bio je određen da nas obojicu ubije. Isti je ponajprije ispalio metak iz pištolja na mene i prostrelio mi desnu ruku. Ja sam se smesta bacio na pod i pričinio mrtvim, što me je spasilo.«

O tome je kasnije pisao i gestapovski poručnik Karl Pamer:

»Špiler je bio uhapšen od Mađara i trebalo je da bude streljan. Nije bio dobro pogođen i pravio se mrtav. Kada je zatim pokušao da pobegne, ponovo je uhvaćen i spasla ga je jedino intervencija dr Nemeshajmera.«

Pošto su ga izvukli iz ruku mađarske soldateske, folksdojčeri su ga odveli u bolnicu, gde su mu lekari previli ranu, pa ga sa porodicom sklonili na sigurno mesto — u zgradu »Kulturbunda«.

Tek se nekako spasio te opasnosti, a već je zapretila druga. U okupiranoj Hrvatskoj domaću vlast su preuzele ustaše, koje je Špiler pre rata proganjao kao policajac u službi monarhističkog režima. Ustaše su raspisale poternicu za njim, ucenile ga sa 100.000 kuna i zahtevale od mađarskih okupacionih vlasti u Novom Sadu da im izruče Špilera. No on se blagovremeno obezbedio:

»Dok sam tako ranjen ležao u toj zgradi, doznao sam da se ustaše iz Petrovaradina interesuju za mene kod mađarskog komandujućeg generala u Novom Sadu. Računao sam da će isti bezuslovno tražiti moje izručenje ustaškim vlastima i bio uveren da će me u tom slučaju Mađari kao Hrvata bez daljnje izručiti. Da se protiv toga osiguram, zamolio sam dr Trišlera od 'Kulturbunda' da mi izda fingiranu iskaznicu istog udruženja, kako bi se u tom slučaju mogao pred Mađarima prikazati kao Nemač. Bio sam posve siguran da me u tom slučaju Mađari neće nikako izručiti. Kako sam predmevao, tako se i zbililo. Još dok sam ležao u napred spomenutoj zgradi, došao je po mene jedan mađarski major i odveo me do mađarskog generala, koji mi je saopštio o čemu se radi. Međutim, kada sam istome pokazao fingiranu legitimaciju 'Kulturbunda', izjavio je isti da moje izručenje ustaškim vlastima ne dolazi u obzir.«

Znao je Špiler dobro šta bi ga snašlo da je pao u ruke ustaša. Još jednom je spasio život — zahvaljujući domaćim Nemcima:

»Od ekstradicije koju su tražile ustaše, spasili su me kod Mađara dr Jozef Trišler i Višt (Johann Wuescht) iz rukovodstva 'Kulturbunda'. Oni su mi izdali legitimaciju, tako da sam se mogao legitimisati kao folksdojčer.«*

Tako je Juraj Špiler u aprilu 1941. godine postao folksdojčer Georg Spiller.

Ko je, u stvari, bio ovaj novopečeni folksdojčer?*

* Špiler je i podrobnije objasnio kada, kako i zašto se u aprilu 1941. godine proglasio folksdojčerom i ostao tako deklarisan sve vreme okupacije. U aprilu je to učinio, kao što je rečeno, da bi se spasio da ga Mađari ne izruče ustašama. Naravno, razlog što je mogao dobiti legitimaciju člana »Kulturbunda« bila je njegova povezanost sa folksdojčerima i usluge koje im je činio kao zamenik odnosno vršilac dužnosti šefa policije u Novom Sadu. Pošto je u vreme okupacije to predstavljalo značajnu prednost i pogodnost, ostao je i dalje folksdojčer. »Koristeći svoje nemačko prezime«, kaže Špiler, »a takvih prezimena ima dosta često među varošanima Hrvatima, te napred navedenu legitimaciju, ja sam se, u slučajevima kada sam po kojem Nemcu ili folksdojčeru bio pitan za svoju narodnost, prikazao kao folksdojčer.«

** **Folksdojčerima su se nazivali pripadnici nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, koji su živeli i radili u našoj zemlji i bili jugoslovenski državljani. Međutim, oni su s vremenom postali in-**

»Rođen sam«, napisao je Špiler, »8. aprila 1900. u Zagrebu (Nova ves 25) od oca Vjekoslava i majke Marije, rođene Rosandić, po narodnosti Hrvat.* Njegovo detinjstvo i mladost ličili su na hiljade drugih. Malo je šta u prve dve i po decenije njegovog života, tj. do zaposlenja u policiji, moglo da ukaže na njegov kasniji životni put i ulogu koju je igrao.

Školovao se u raznim mestima, gde mu se selila porodica: u Karlovcu, Zagrebu i Vukovaru pohađao je osnovnu školu i gimnaziju, a u Zagrebu završio Pravni fakultet (1923) i postao doktor prava (1927. godine). Dok mu je otac, javni beležnik i advokat, bio živ, Juraj je imao normalne uslove školovanja; kada je Vjekoslav umro, 1921. godine, uslovi života mnogočlane porodice (2 brata i 8 sestara) naglo su se pogoršali, pa je Juraj uporedo studirao i radio kao dnevničar.**

Godine 1924. Špiler je doneo odluku od sudbonosnog značaja za njegov dalji život: od svih mogućnosti koje mu je za izbor životnog poziva pružala diploma Pravnog fakulteta izabrao je — službu u policiji. »U policijsku službu sam stupio 1924. godine«, kaže Špiler, »sa mnogo ljubavi i oduševljenja za taj poziv.« Otkuda to da se ovaj mladi akademski građanin oduševi policijskom službom, dok su se njegovi vršnjaci zanosili idealima slobodarstva i progresa svojstvenim mladim ljudima? Kako i njega nije zahvatilo uobičajeno nezadovoljstvo mlade generacije ustaljenim redom stvari: bunt protiv nepravde, želja da se »menja svet«, ambicije da se stvori nešto novo i bolje? Otkuda, nasuprot tome, ambicija oduzimanja slobode čovjeku i društvu?

Špiler je to kasnije pokušao da objasni svojim »odgojem u jugoslovenskom nacionalnom duhu« i aktiv-

strumenat politike nacističkog Nemačkog Reicha, a u aprilskom ratu 1941. godine odigrali su razornu ulogu pete kolone u razbijanju jugoslovenske države i porobljavanju njenih naroda.

* Isti podaci navedeni su i u Špilеровим ličnim dokumentima iz predratnog perioda. Međutim, za vreme okupacije Špiler je kao ime oca navodio Alois, kao što je i svoje ime Juraj promenio u Georg, a prezime pisao nemački: Spiller,

** Porodica Vjekoslava Špilera se dve godine posle Jurajevog rođenja preselila iz Zagreba u Karlovac i tamo živela od 1902. do 1915. godine, zatim se vratila u Zagreb i tamo ostala do 1917, kada je prešla u Ilok. Tu je Vjekoslav, dotadašnji koncipijent, postao javni beležnik i advokat, a Juraj je u Vukovaru završio realnu gimnaziju. U jesen 1918. godine upisao se na Visoku tehničku školu u Zagrebu, brodogradilišni smer, ali je naredne godine, po želji svog oca, prešao na Pravni fakultet. Kada mu je 1921. godine umro otac, a majka se sa porodicom preselila iz Iloka u Zagreb, Juraj je pored studiranja morao i da radi kao dnevničar u Zemaljskom statističkom uredu i u Okružnom sudu za osiguranje radnika.

nošću u tom duhu u sokolskom, planinarskom i pevačkom društvu. To, međutim, ne objašnjava zašto se opredelio za policijski poziv. Šta ga je u stvari privuklo policijskoj službi? Da li samo uzbuđljivost policijskih akcija i izgledi za brzu i uspješnu karijeru? Ili želja za vlašću i upotrebom sile, opsesija zadovoljavanja sadističkih nagona? Jedno je bilo sigurno: odabrao je poziv koji je odgovarao njegovim sklonostima. Kobno opredeljenje i zloslutni nagovještaj onoga što će uslediti u toku narednih 20 godina.

Špiler je počeo da radi u policiji u avgustu 1824, u tadašnjem redarstvenom ravnateljstvu u Zagrebu kao referent kriminalističkog odjela. Bio je to početak prve etape njegova službovanja u policiji, etape koju je ispunilo 11 godina rada u Zagrebu. Tu je, i za to vreme, prešao razvojni put od početnika do iskusnog policajca, od referenta do šefa javne bezbednosti.* Tu je i zasnovao porodicu, oženio se i dobio kćerku.**

»U Zagrebu sam se tako istakao svojim radom«, kaže Špiler, »da sam kroz 11 godina bio naizmenično šef gotovo svih odseka, a na kraju i šef javne bezbednosti. Poslednjih nekoliko godina službovanja nosio sam na svojim plećima glavni teret na planu suzbijanja terorističkog ustaškog pokreta.« U jednoj od policijskih akcija protiv ustaša Špiler je ozbiljno ranjen. Posledice su bile trajne: hramao je na jednoj nozi. Zapamtile su i ustaše njega, jer je učestvovao u više sukoba sa njima, hapsio ih i vodio istrage protiv njih.

Čuvajući monarhistički režim od komunista koje je nemilosrdno progonio, Špiler se sa najvećom revnošću borio protiv Komunističke partije Jugoslavije. Pri tome se isticao upornim i sistematskim radom, vanrednim zalaganjem, beskompromisnim stavovima i krajnje neprijateljskim držanjem prema »komunističkim teroristima«. Njegovo antikomunističko nastojenje, činjenica da je KPJ bila zabranjena i da je htela da ruši vlast koju

* Špiler je bio referent u kriminalističkom odelu samo nekoliko meseci po stupanju u zagrebačku policiju, a zatim je premešten u prvi policijski kvart, gde je ubrzo postao starešinom kvarta. Posle godinu i po dana postavljen je za šefa saobraćajnog odseka na kojoj dužnosti je ostao do proleća 1929, kada je preuzeo dužnost šefa putničkog odseka i ureda za kontrolu stranaca. U zimu 1933/34. postao je šef odseka javne bezbednosti, a početkom 1935. primio je i dužnost šefa zbora policijskih agenata. Na ovim dužnostima je ostao do kraja svog službovanja u upravi policije u Zagrebu, tj. do septembra 1935. godine.

** Godine 1929. Špiler se oženio (imao je 29 godina) sa Ankom Radić, državnom činovnicom, a naredne godine dobio kćer Aleksandru. Osim te kćeri, više dece nije imao. U Zagrebu je stanovao na Medveščaku br. 76.

je on svim sredstvima branio, kao i predanost policijskom pozivu, opredelili su ga — po njegovom kazivanju — za ovakvu aktivnost i ulogu u borbi protiv »anti-državnih elemenata«.*

Pošto je u Zagrebu »ispekao« policijski zanat, napravio karijeru i u znak priznanja dobio Orden svetog Save, Špiler je u septembru 1935. premešten za predstojnika gradske policije u Križevcima. Posle godinu dana prešao je u Vinkovce, gde je kao predstojnik gradske policije radio tri godine. U septembru 1939. usledio je novi premeštaj: za zamenika upravnika policije u Novom Sadu. Čekali su ga: novo područje, drugačije prilike i problematika, višenacionalni sastav stanovništva i složena situacija.

Već je bio počeo drugi svetski rat i ratni vrtlog se nezadrživo širio. Hitlerova Nemačka je očito raspolagala ratnom mašinom dotada neviđene moći, pokoravala je evropske zemlje jednu za drugom i na okupiranim teritorijama nemilosrdno se obračunavala sa protivnicima. Rat je uticao i na situaciju u ostalim zemljama Evrope, donosio im nove probleme, radikalne promene i vanredne prilike, nametao im opredeljivanje za jednu ili drugu zaračenu stranu. Bila su to ozbiljna vremena, teška situacija bremenita opasnostima i neizvesnostima, u kojoj su se i vlade i pojedinci opredeljivali za poteze i odluke koje su imale sudbonosne posledice.

I Špiler je osećao teško breme nevolja koje je donosio rat, preteći da promeni ili sruši sve ono što je do tada izgledalo čvrsto i sigurno: državu, vlast, poredak u čijoj je službi sve vreme bio. Do tada je Špiler bio samouvereno opredeljen, politički i kao policajac odano je služio državi i vladajućem režimu, pod tom vlašću uspešno gradio karijeru i proganjao političke protivnike i antidržavne elemente. Ratni događaji su, međutim, pokazali da se i te, naizgled konstantne vrednosti kao što su država i poredak, ruše kao kule od karata. To je naturalo iskusnog policajca da ozbiljno razmišlja o svojim opredeljenjima, policijskom pozivu i ličnoj sudbini u predvečerje rata koji se približavao granicama Jugoslavije.

U novosadskoj višenacionalnoj sredini, postojeće protivrečnosti, ideološke i političke razlike i sukobi još

* Špiler je opširno govorio o svom radu u upravi policije u Zagrebu 1924 — 1935. godine. Opisao je akcije i istrage protiv terorističkih ustaških grupa ubacivanih iz inostranstva, kao i ilegalnog ustaškog pokreta u zemlji. Manje podroban iskaz dao je o ličnom učešću i ulozi u borbi koju je uprava policije u Zagrebu vodila protiv KPJ.

su više dolazili do izražaja, a posebno je, i inače vrlo složenu situaciju, zaoštravala sve jača pronacistička i špijunska aktivnost domaćih Nemaca. Uprkos tome što je jugoslovenska vlada vodila politiku saradnje sa Hitlerovim Nemačkim Reichom*, ipak su kontraobaveštajna služba i policija u drastičnim slučajevima hapsile pojedine folksdojčere. Kao vršilac dužnosti upravnika policije, Špiler se našao u nezavidnom položaju s obzirom na ta hapšenja i na zadržavanje uhapšenih folksdojčera u policijskom zatvoru u Novom Sadu. Između dužnosti koju je vršio u policijskoj službi jugoslovenske države, i sve većih izgleda da će Nemci sutra biti gospodari i ovog tla, Špileru nije bilo teško da se opredeli za one kojima je, po njegovoj proceni, pripadala budućnost. Zato je uspostavio vezu sa nekim folksdojčerskim rukovodiocima, ublažavao postupak prema uhapšenim folksdojčerima i omogućavao im kontakte, i tako činio usluge — bio je uveren — budućim nosiocima vlasti. Ta blagonaklonost prema folksdojčerima i početno povezivanje sa rukovodiocima »Kulturbunda« prerasli su početkom 1941, a naročito u martovskim i aprilskim danima, u krupnije usluge, tj. u odavanje vojnih i državnih tajni (kao što je bilo obaveštavanje dr Janka Sepsa o naredbi o opštoj mobilizaciji).

Kao što su aprilski događaji pokazali, Špiler je na taj način blagovremeno izgradio most prema domaćim Nemcima, njegove »usluge« bile su dovoljno velike da mu Nemci zauzvrat u dva maha spasu život, jednom izvukavši ga od mađarskih okupacionih vlasti, drugi put ne dozvolivši njegovo izručenje ustašama.

Pošto je prebrodio neposredne opasnosti po život,

Špiler je pod zaštitom folksdojčera lečio ranu i nastojao da na povoljan način reši pitanje svoje dalje egzistencije. Folksdojčeri su mu i u tom pogledu izišli u susret. Oni koji su znali za njegove usluge ponovo su ga podržali, drugi, neobavešteni, uskraćivali su mu podršku, jer nisu imali poverenja u njega. Među prvima bio je najaktivniji dr Jozef Trišler, narodni poslanik za srez Bačke Palanke od 1939. godine i »ugledni« folksdojčer, a najuticajniji dr Janko Sep, vođa narodnosne grupe domaćih Nemaca. Oni su se založili da se Špile-ru obezbedi odgovarajuća funkcija u policijskoj službi,

* Hitler i njegovi nacisti su svoju državnu tvorevinu nazvali Treći Reich, želeći time da svoju vladavinu označe kao »novu eru u istoriji nemačkog naroda« posle Prvog Reicha srednjevekovnih nemačkih careva i Drugog Reicha koji je stvorio Bizmark. Pojmu Reich nacisti su pridavali značenje imperije — u smislu nemačke vladavine nad Evropom.

pa se u vezi s tim Janko obratio nemačkom poslanstvu u Beogradu.

Jankov dopis došao je u ruke SS-majora Hansa Helma, koji je do rata bio policijski ataše u poslanstvu, a od aprila 1941. načelnik Gestapa u operativnoj grupi nemačke bezbednosne službe za okupiranu Jugoslaviju. Helm je konstatovao da u tom dopisu »dr Janko moli da se pobrinemo za zaposlenje dr Špilera u policijskoj službi u Rajhu ili u ovdašnjoj upravi« i 22. maja zatražio od SS-poručnika Karla Pamera, šefa operativne komande bezbednosne službe u Novom Sadu, da najhitnije podnese informaciju u ličnosti dr Špilera.

Pamer nije imao poverenja u Špilerovo približavanje folksdojčerima: »Tek poslednjih dana pred rat, kada je postalo opasno i kada se bojao ulaska nemačkih trupa, promenio je Špiler svoj stav i pokušao da se približi narodnosnoj grupi.« U izveštaju gestapovca Pamera ne govori se o Špilеровim uslugama, o davanju informacija o kojima su, preko tajne radio-stanice špijunske organizacije »Jupiter«, obavешteni Beč i Berlin itd. Pamer javlja Helmu: »Janko je izgleda bio podstaknut od Trišlera, koji mu je prijatelj, da napiše priloženi dopis.« Što se tiče Špilerovog zaposlenja, gestapovski poručnik precizira: »Špiler je molio da ne bude postavljen u Beogradu, jer se zbog svog nekadašnjeg stava prema Rajhu boji progona od strane Srba. Stoga on želi da bude postavljen u samom Rajhu.«

Uprkos negativnom mišljenju poručnika Pamera, dalji tok događaja išao je u prilog Špileru. Špiler je preko svojih prijatelja uspeo da dobije odgovornu funkciju u policiji, a kasnije, u toku zajedničkog rada na istom terenu — u Banatu, i da osvoji potpunu podršku Karla Pamera, da doživi da ga on predlaže za pohvale i odlikovanja.

Rešenje za Špilera pronašli su folksdojčeri, u okviru domaće uprave u Banatu, pošto su otpale mogućnosti njegova zapošljavanja na teritoriji zaposednutoj od mađarskih okupacionih trupa, u ustaškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i u okupiranoj Srbiji, a nije dolazilo u obzir ni službovanje u Nemačkom Reichu.

U Banatu je tada folksdojčerskom upravom rukovodilo Nadleštvo podbana Dunavske banovine, a policijska služba je potpadala pod upravno odeljenje kojim je rukovodio Franc Rajt. Špiler je došao k njemu u Veliki Bečkerek (današnji Zrenjanin) na razgovor o svom zaposlenju. Kada je saznao kakvom stručnošću, iskustvom i kvalifikacijama raspolaže njegov sagovornik, zaključio je da je to pravi čovek koji mu je potreban.

Naime, među folksdojčerima koji su vodili policijsku službu u Banatu nije bilo ni jednog profesionalca — stručnjaka. Rajt je bio advokat, šef odseka javne bezbednosti Ernst Pelikan, bivši aktivni žandarmerijski oficir Austro-Ugarske, predstojnik gradske policije u Pančevu Oskar Kreveč isto tako.

Rajt je slušao Špilerova izlaganja o 17-godišnjem radu u policiji, o uspesima koje je postizao, priznanjima koja je dobio i funkcijama koje je vršio. »Govorio je«, kaže Rajt, »da ga ustaše traže i da su za njegovu glavu odnosno hvatanje raspisali nagradu od 100.000 kuna.« Rajt je tada zapazio da Špiler »vrlo slabo govori nemački«, kao i da mu je kažiprst na desnoj ruci ukočen, a da jednom nogom šepa.

»Primio sam njegovu molbu da je sprovedem podbanu«, nastavlja Rajt, »utoliko pre što mi je pokazao pismo dr Jozefa Trišlera... U to doba je nekako došao i bivši upravnik policije iz Novog Sada, dakle neposredni pretpostavljeni dr Špilera, koji ga je takođe hvalio. Podban Lap, koji do tada nije poznao dr Špilera, saslušao me je i obećao da će otići dr Janku na referadu. Vrativši se, rekao je da dr Janko lično poznaje dr Špilera i da je stvar u redu. Na predlog podbana Lapa, molba dr Špilera upućena je Ministarstvu unutrašnjih dela s predlogom da se Špiler postavi.«

»Odmah sam shvatio«, izjavio je kasnije Špiler, »da me rukovodioci uprave u Banatu žele pridobiti kao policajca — stručnjaka... Tako je došlo do toga da sam u mesecu julu, dekretom komesara za unutrašnje poslove u Beogradu, postavljen za sekretara u Nadleštvu podbana Dunavske banovine za Banat u Bečkerek. Iz Novog Sada otputovao sam za Bečkerek 31. jula i već sledeći dan tj. 1. avgusta 1941, javio se na dužnost načelnika upravnog odeljenja Francu Rajtu. Odmah sam rešenjem šefa pomenutog nadleštva Sepa Lapa postavljen za vršioca dužnosti predstojnika gradske policije u Bečkerek, na koju sam dužnost stupio još isti dan tj. 1. avgusta 1941.«

Počela je nova etapa u životu i karijeri policijskog funkcionera dr Špilera. Vreme: 1941 — 1944. Teritorija: okupirani Banat.

»Svako lice koje će davati sklonište kojem od odbeglih komunisti, biće u slučaju ustanovljene te njegove krivice SMESTA NA LICU MESTA STRELJANO i osim toga, njegov leš obešen pred njegovom kućom kroz 24 sata kao opomena ostalim sličnim tipovima. Ova kazna

snaci će ne samo domaćina, u kojoj će odbegli komunisti biti skrivan, već i sve članove porodice, za koje će se ustanoviti da su za to skrivanje znali a nisu prijavili vlastima.

Za slučaj ako neko ima u svojoj kući ili na salašu skrivenog komunistu, i to prijavi vlastima, ne samo da neće biti kažnjen već će dapače dobiti i NOVČANU NAGRADU OD 3.000 — 25.000 DINARA već prema važnosti ličnosti povodom njegove dostave uhvaćenog komuniste.

I svako drugo lice, koje daje vlastima bilo kakve podatke o skloništu ili kretanju odbeglih komunista i ono po tim podacima odnosno komunistu padne bilo živ ili mrtav u ruke vlastima, biće nagrađeno gore navedenom novčanom nagradom.

U svakom slučaju ime osobe koja će doprineti svojom prijavom odnosno dostavom hvatanju kojeg odbeglog sakrivenog komuniste, biće održano u najvećoj tajnosti.

Predstojnik gradske policije
Juraj Špiler«

Bilo je to jedno od saopštenja predstojnika gradske policije u Velikom Bečkereku (pre rata Petrovgrad) dr Juraja Špilera, upućenih Banaćanima u prvoj godini okupacije. Izlepljeno po zgradama kao plakat, trebalo je da zastraši nepokorno stanovništvo predočavanjem surovih kazni ili da podstakne ljudsku pohlepu za novcem. Špiler je sve žitelje ovog kraja pozivao na izdaju, da bi tobože na taj način doprineli da se »osigura potreban mir i red našeg mirnog i plodnog Banata«.

Saopštenje u mnogo kom pogledu ilustruje glavni pravac i metode rada Juraja Špilera, koji su od samog početka karakterisali njegovo policijsko službovanje u Banatu. Teško da je u jednom kratkom tekstu moglo da se iskaže više brutalnosti i bezobzirnosti: streljanje »smesta na licu mesta« (bez ikakvog suđenja), vešanje pred kućom, kažnjavanje istom kaznom, pored krivca, i svih članova porodice. Ljudski život za Špilera doista nije značio ništa. Doktor prava bio je u potpunoj zavadi sa ljudskim pravima, on se ne osvrće na zakonske propise, za njega ne postoje sudovi; on rešava stvari po kratkom postupku, kroji ljudske sudbine, odlučuje o životu i smrti ljudi, žena, staraca i dece. Po svemu tome potpuno se uklapao u sistem neobuzdanog terora koji su zaveli nacisti na okupiranim područjima.

Špiler se po teroru koji je sprovodio, brzo proćuo. Postao je gvozdena pesnica okupatorske i folksdojčer-

ske vlasti. Žurio je da zada odlučujuće udarce starom neprijatelju, da se surovo obračuna sa ustanicima. Sva su sredstva u tom obračunu dozvoljena, sve su metode dobre ako vode cilju. Najveće žrtve njegove bezobzirnosti bili su hapšenici. Zatvor u Bečkereku postao je pojam strave i užasa. Tu je Špiler bio »bog i batina«, tu je iskaljivao svoj bes nad nemoćnim žrtvama, izživljavao sadističke nagone, »stručno« prikazivao svojim pomoćnicima najgroznije načine mučenja. Takvo njegovo neobuzdano divljanje izazivalo je zgražanje — čak i pojedinih pripadnika okupatorskih vlasti, što rečito ilustruje prijava narednika Heinea.

Štabni narednik Heine bio je pripadnik nemačke vojne žandarmerije (»Feldžandarmerije«) na službi pri Okružnoj komandanturi (Kreiskommandanturi) u Bečkereku. Petog septembra 1941. on je, sa dvojicom kolega — podoficira, bio očevidac mučenja hapšenika u Špilerovom zatvoru, pa je o tome podneo prijavu nemačkom krajskomandantu, kapetanu Amelungu. Heine je naveo da je u sobi broj 10 naišao na policijskog komesara koji je sa četiri svoja pomoćnika na sadistički način saslušavao nekog hapšenika koji je mogao imati 24 godine.

»Tom čoveku«, navodi okupatorski narednik, »vezali su lancima ruke preko i oko kolena, a između kolena i ruku bio je provučen štap. Čovek je tako bio obešen o štap koji je bio položen preko dva stola. Zbog težine gornjeg dela tela digli su se uvis tabani koji su bili goli, pa i stražnjica. Da bi iznudili neki iskaz, dva policajca su naizmenično tukla ovog čoveka po tabanima i stražnjici nekim napunjenim crevom i nekim usukanim i upletenim kajišem, tako da su mu tabani bili pokriveni krvavim mehurima. Zbog dugotrajne tuče po tabanima pukli su mehuri i iz prstiju na nozi curila je krv. Takođe su ovog čoveka tukli po mošnicama koje su mu virile između nogu.

Tamo smo stigli u 20,30 časova a napustili smo bavinovinsku zgradu oko 21,15 časova. Za to vreme su ovog čoveka neprekidno tukli. Udaranje se moglo čuti čak u hodniku udaljenom oko 25 metara od sobe 10. Prema iskazu policajca, ovaj je čovek i prošle noći saslušan u taj način.«

Špiler je 17. septembra pismeno obavestio okupatorsku Krajskomandanturu da »vraća ceo spis sa izveštajem da je u ovom slučaju reč o saslušanju opasnog komuniste Žarka Momirskog«, objašnjavajući da taj »komunistički terorista« nikako nije hteo da prizna svoju krivicu i da se prilikom istrage držao onako kako par-

tijska uputstva nalažu komunistima da se ponašaju prilikom saslušavanja u policiji. Odgovarajući na prijavu narednika Heinea, Špiler daje cinično objašnjenje:

»U ovom slučaju nije reč — kako to tvrdi g. štabni narednik Hajne — o sadističkom načinu saslušavanja, nego samo o pogodnom pružanju pomoći okrivljenom u svrhu da se ovaj može što tačnije i što lakše, te iscrpnije setiti svojih dela.«

Špiler je na kraju očitao lekciju okupatorskom naredniku i osionim tonom se pobunio protiv mešanja u njegove poslove:

»Ovom izveštaju dodajemo još: da mi bolje poznamo mentalitet ovdašnjeg naroda, a naročito komunista, nego štabni narednik Hajne, pa Vas umoljavamo da naredite Vašim potčinjenim da se ne mešaju u težak posao policije prilikom dokučivanja komunističkih bandi. Štabni narednik neka ne žali ovo ljudsko đubre, nego neka se u ovakvim prilikama uvek seti svojih mrtvih drugova koji su morali mladi umreti daleko od svoje domovine mučki ubijeni od ovakvih kreatura.

Ako smo morali da prihvatimo ovakve metode saslušavanja — one su se do sada iskazale kao najuspešnije — imamo zato važne razloge i time služimo nemačkom narodu i opštoj stvari.«

»Borba protiv komunizma« bila je trajna opsesija Juraja Špilera — policajca i čoveka. Od početka službovanja u policiji za njega su komunisti bili ljudi van zakona, teroristi, rušioci poretka, destruktivni i antidržavni elementi. U njima je video beskompromisne neprijatelje svega onog što je on bezrezervno podržavao i svim sredstvima branio, tj. protivnike policije, vlasti i poretka, postojećeg stanja stvari, reda, mira, bezbednosti, discipline i pokoravanja. U tom poretku je on, Špiler, našao svoje mesto, odabrao svoj životni poziv kome se sav posvetio, stekao odgoj, obrazovanje i stručnost, raspolagao znatnim ovlašćenjima i postao kvalifikovan i efikasan čuvar režima koji mu je sve to omogućio i kome je odano služio.

I u Kraljevini Jugoslaviji su u borbi protiv komunista sva sredstva bila dozvoljena, sa njima se postupalo kao sa ljudima van zakona. Ipak, redovni postupak je bio izvođenje pred sud, a sudovi su često, po Špilerovoj oceni, donosili nedovoljno stroge presude i tako umanjivali efikasnost borbe protiv komunizma. Dolaskom u Banat, međutim, Špilera više ništa nije sputavalo. Imao je određene ruke da u izmenjenoj situaciji, pod vanrednim uslovima okupacije i fašističke vladavine, nastavi borbu protiv starog protivnika. Dobio je neslu-

ćenu moć i ovlaštenja i započeo bespoštedni obračun sa ciljem da potpuno uništi komuniste i sve rodoljube koji su se borili za slobodu. Sada je bio u službi okupacijskog i kvislinškog režima u Banatu, na strani fašističkog »novog poretka«, protiv svog naroda.

Prvi period Špilerovog službovanja u Banatu trajao je šest meseci, tj. od 31. jula 1941. kada je došao u Bečkerek, odnosno 1. avgusta kada je postavljen za predstojnika gradske policije, do februara 1942. kada je postao šef Odseka, kasnije Komande javne bezbednosti za Banat.

Špiler je, međutim, kao sposoban policajac i stručnjak za borbu protiv komunista i tada proširivao svoje delovanje na druga područja. O tome je i sam pričao:

»Kada sam preuzeo vođenje Predstojništva (gradske) policije u Bečkereku, bilo mi je... — premda se nadležnost policije protezala samo na područje grada — poveravano i vođenje istraga protiv pojedinih lica koja su bila, pod sumnjom komunističke delatnosti i jatakovanja, uhapšena i u drugim mestima Banata. Kod primanja te dužnosti, kao dugogodišnji državni policijski službenik, imao sam pred očima okolnosti da je prema zakonskim propisima bilo zabranjeno delovanje Komunističke partije Jugoslavije još od 1923. godine.«

Doktor prava se ponekad i sećao zakonskih propisa — ako je mislio da mu to ide u prilog, makar oni, kao u ovom slučaju, nisu više ništa značili posle okupiranja Jugoslavije i uspostavljanja okupacione i kvislinške uprave u Banatu.

Rukovodilac celokupne policijske službe u Banatu, Franc Rajt, napisao je u jednom svom izveštaju o Špileru:

»Vodstvo policijske uprave u Bečkereku preuzeo je 1. 8. 1941. godine i reorganizovao je kao poznati stručnjak prema savremenim principima, tako da je ista postala centralna policijska ustanova za Banat. Sem toga, u velikoj meri pomagao je pri uvođenju potrebnih, odgovarajućih sistema za rad upravnih ustanova u Banatu.«

Istina, pitanje preuzimanja i uspostavljanja domaće uprave u Banatu rešeno je pre Špilerovog dolaska. Folksdojčeri su preuzimali vlast već u toku aprilskog rata, delujući kao peta kolona u razbijanju Jugoslavije. Ma da je prvobitno bilo predviđeno da mađarske trupe zaposednu Banat, ovo područje su ipak okupirale nemačke trupe iz Rumunije, a vlast je ostala u rukama folksdojčera.

Oko Banata se igrala složena igra, sa protivurečnim zahtevima i interesima. Mađarska se pozivala na nekađasnju pripadnost ove teritorije tzv. »Kruni Sv. Stefana«, Rumunija je bila odlučno protiv predavanja ovog područja Mađarskoj, a domaći Nemci su sanjali o obrazovanju folksdojčerske države u Panonskoj nizini (»Prinz Eugen Staat«), kao isturenog dela Nemačkog Reicha. Niko od njih nije ostvario svoje želje. Istina, neki od fanatičnih folksdojčerskih rukovodilaca su se pripremali da 1. maja 1941. proglase »Slobodnu državu Banat«. Ali, šef okupacione vojne uprave u Beogradu, dr Harald Turner, pozvao ih je (Uslara, Avendera, Rajta i dr.) i oštro im zapretio, naloživši im da se okane toga. Dok se konačno ne reši pitanje Banata, stav nemačke okupacione uprave u Beogradu bio je čvrst: to područje će predstavljati deo teritorije okupirane Srbije, s tim što će se obezbediti specijalni, povlašćeni status nemačkoj narodnosnoj grupi.

Takvo je rešenje ostalo za sve vreme okupacije. Službene novine u Beogradu objavile su 28. juna 1941. Uredbu o unutrašnjoj upravi u Banatu koju je propisao Savet komesara na čelu sa Milanom Acimovićem. Po ovoj uredbi teritorija Banata sastoji se od 11 srezova (Pančevo, Vršac, Bela Crkva, Kovin, Jaša Tomić, Veliki Bečkerek, Velika Kikinda, Novi Bečej, Nova Kanjiža, Kovačica, Alibunar) i njome, u okviru Dunavske banovine, upravlja posebno upravno nadleštvo sa nazivom: Nadleštvo pomoćnika bana Dunavske banovine za Banat, sa sedištem u Bečkereku. Za pomoćnika bana postavljen je Jozef Lap, načelnici u nadleštvu bili su folksdojčeri, a isto tako i najveći broj sreskih načelnika i predsednika opština. Osim po nekog Mađara ili Srbina, odgovorne funkcije su pripale domaćim Nemcima. Uredbom o administrativnoj podeli Srbije od 26. decembra 1941. ukinute su banovine i obrazovana okružna načelstva. Tada je Banat postao poseban okrug (nadleštvo pomoćnika bana pretvoreno je u okružno načelstvo), zadržavši istu autonomiju i privilegovani položaj folksdojčera, u čijim je rukama praktički bila celokupna uprava. Mada je formalno ostao deo Srbije, srpska kvislinška uprava nije imala nikakav uticaj u Banatu. Sve vreme okupacije Banat je bio u stvarnoj vlasti Nemaca iz Reicha i folksdojčera i predstavljao bazu germanstva na Jugoistoku, uz sve jači uticaj SS-a i najradikalnijih nacističkih elemenata.

Takvi opšti politički uslovi i takav upravni aparat u Banatu predstavljali su okvire u kojima je radio Juraj Špiler sa težnjom da svojim stručnim i efikasnim delo-

vanjem doprinese ostvarivanju željenih političkih ciljeva i izgradnji opšteg upravnog aparata, posebno policije. Do njegova dolaska u Bečkerek, folksdojčerska služba bezbednosti prešla je početni razvojni put. O tome je šef Franc Rajt pisao:

»Posle sloma bivše Jugoslavije prva i najhitnija potreba u Banatu sastojala se u tome da službu bezbednosti preuzmu folksdojčeri... Oni su po varošima preuzeli predstojništva policije, a po opštinama policijske i žandarmerijske stanice... Tako je voda narodnosne grupe sadašnjem šefu policije Banata poverio reorganizaciju službe bezbednosti. Šef policije Rajt odmah je preuzeo vodstvo policijske uprave u Velikom Bečkereku, da bi sa tog položaja stvorio policijsku centralu za Banat... Rajt je u prvo vreme izgrađivao svoju policiju u okviru opšteg upravnog aparata. Preuzeo je upravu nad upravnim odeljenjem tadašnje ustanove podbana i centralizovao vodstvo celokupne banatske policije u jednom zasebnom odseku, koji je sačinjavao sastavni deo njegovog upravnog odeljenja, pod imenom Odsek javne bezbednosti ili skraćeno Javna bezbednost. Prema tome su gradske policije i policije po srezovima bile organi Odseka javne bezbednosti uprave podbana.«

Šef policije Franc Rajt, međutim, nije imao stručnosti ni sposobnosti za izgradnju i vođenje policijske službe. Rajt je najpre studirao teologiju, zatim prešao na pravo i po završetku studija radio kao advokat u Odžacima, aktivno učestvujući u pokretu i akcijama folksdojčera. Posle okupacije folksdojčersko vodstvo mu je poverilo zadatak organizovanja bezbednosne službe u Banatu, mada u tome nije imao nikakvog iskustva. Zato mu je dolazak obrazovanog, dugogodišnjeg profesionalnog policajca Juraja Špilera, bio od velike pomoći.

Špiler je stigao u Banat kada su na tom području već bile sprovedene, tokom juna i jula 1941. godine, mnoge akcije protiv komunista i drugih rodoljuba. »KPJ nije priznala okupaciju pokrajina bivše Jugoslavije,« kaže Rajt, »pa prema tome nije ništa promenila u principima teritorijalne organizacije svog pokreta. Tako je i PK za Vojvodinu nastavio svoj rad. Međutim, posle ulaska mađarskih trupa u Bačku i Baranju, skoro svi članovi PK... došli su u Banat... Tako su iz Novog Sada došli u Veliki Bečkerek.«

Napad Hitlerove Nemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941, označio je i početak hajke protiv komunista u celoj Jugoslaviji, pa i u Banatu. U jednom policijskom izveštaju se kaže:

»Na dan početka rata, iako još nije bilo takvog nare-

denja, vršena su po čitavom Banatu hapšenja svih poznatih komunista... Tim masovnim hapšenjem, tj. sa 22. junom 1941. godine, započela je u Banatu energična borba policijskih vlasti protiv komunističkog pokreta i njegovih nastojanja da u tim krajevima sprovede u delo naređenja koja je primio... preko CK KPJ.

Veliki broj komunista, i antifašista uhapšenih toga dana, doveden je u Veliki Bečkerek, gde su odmah izvršena saslušanja u cilju otkrivanja čitave komunističke organizacije... Izvršene su takode energične akcije policijskih vlasti u Pančevu, Vršcu i Velikoj Kikindi, kao i u svim drugim mestima gde se za to ukazala potreba.«

Mada je policija tim hapšenjima zadala udarac Partiji i SKOJ-u, vrlo brzo se pokazalo da nije bitno narušila njihovu snagu. Postalo je to jasno već u toku ustaničkog meseca jula, kada su pod rukovodstvom Partije izvedene — prema evidenciji policije — 22 oružane, sabotažne i druge akcije u Banatu. Špiler je došao u Bečkerek upravo u toku pojačanih dejstva »komunističkog protivnika«, da bi se u leto i *jesen te godine* suočio sa pravim razgaranjem narodnooslobodilačke borbe.

Pošto je stekao uvid u dotadašnji rad i stanje u policiji, njene metode rada i rezultate u borbi protiv KPJ i NOP-a, Špiler je bio vrlo nezadovoljan. Policijski kadar bio je sastavljen od neukih ili na brzinu priučениh folksojčera iz organizacije »Nemačka momčad« (Deutsche Mannschaft).

»Na dan moga dolaska u Banat (31. jula)«, kaže Špiler, »u Bečkereku su streljana isključivo ona lica koja su bila uhapšena u navedenoj prilici (22. i 23. juna)... Najveći broj istih bio je iz Kumana i Melenaca. A kasnije sam video i neke zapisnike tih streljanih. Bili su to zapisnici potpuno analfabetski sastavljeni u svega par redaka. Njihov sadržaj bio je takav da se uopšte nije mogao videti konkretan razlog zašto je neko lice uhapšeno. Stekao sam utisak da su ti protokoli bili samo zato sačuvani da se može kazati da su lica pre streljanja bila saslušana.«

Za uspešan obračun sa ilegalnim organizacijama KPJ i ustaničkim pokretom bila je, međutim, neophodna sposobna policija koja bi znalački i efikasno delovala na suzbijanju i likvidaciji protivnika koji je imao iskustva u ilegalnom radu i borbi s policijom. Umesto formalnih saslušanja hapšenika pre streljanja, policajci su — po Špilerovom nalogu — morali da sprovedu podrobnu istragu i da od zatvorenika izvuku sve podatke. Špiler je podučavao svoje saradnike kako da to po-

stignu pod fizičkom torturom i kakve podatke od svakog uhapšenog pripadnika NOP-a treba tražiti. Naterao je policajce da danima slušaju njegova predavanja o istorijatu, organizaciji i metodama rada Komunističke partije, da bi upoznali svog protivnika i da bi znali kako da vode borbu protiv njega. Od hapšenika je trebalo saznati, govorio im je Špiler, kojoj je ilegalnoj organizaciji pripadao, ko su bili članovi te organizacije, koje su akcije izvršili, ko im je bio rukovodilac, kako su održavali vezu sa rukovodstvom, gde su im bile tajne baze i skloništa, o čemu su razgovarali na sastancima, kakvi su im bili zadaci itd. Svaki je podatak morao biti zabeležen, svako lice uvedeno u evidenciju koju je uspostavio Špiler. Nije bilo akcije NOP-a, niti akcije policije koja nije evidentirana sa svim potrebnim podacima.

Druga važna oblast u kojoj je Špiler plivao kao riba u vodi, bio je obaveštajni rad. Kako pronaći pogodne ljude i zavrbovati ih za tajne agente policije, kako održavati vezu sa njima a ne kompromitovati ih kao poverljive ljude policije, kakve im zadatke davati i kako ih ubacivati u redove protivnika — sve je to Špiler objašnjavao svojim ljudima, ukazujući im na važnost agenata. Dobar tajni agent, uspešno plasiran kod neprijatelja, može da bude od veće koristi nego čitava policijska ili vojna jedinica — predočavao je novi predstojnik policije. Protiv ilegalnih metoda borbe i gerilskih dejstava protivnika — tajni agenti su vrlo efikasno oruđe policije. Oni najbrže i najbolje mogu da otkriju ljude i name-re protivnika i da usmere policiju da efikasno deluje — upozoravao je iskusni policajac.

Angažovanje policije u tom pravcu, za razliku od dotadašnjeg rada, donelo je Špileru priznanje Franca Rajta, koji ga je pohvalio što je odmah po preuzimanju predstojništva u Bečkereku »organizovao uzornu i svestranu obaveštajnu službu«. Kao primere postignutih rezultata na osnovu obaveštajnog rada tajnih agenata, Rajt navodi dve Špilerove akcije. U septembru 1941. Špiler je blagovremeno saznao da komunista Voja Bošnjak sa grupom saradnika priprema akciju likvidacije dvojice policajaca iz Bečkereka. Odmah je uhapsio celu grupu i iscrpno je saslušao, posle čega su svi iz grupe streljani. U novembru iste godine, na osnovu podataka dobijenih od ubačenih agenata, uspeo je da otkrije organizaciju SKOJ-a u Bečkereku i da pohapsi mnoge skojevce. Pored tih primera Rajt je naveo i uspešan Špilerov rad na otkrivanju pojedinih članova Partije, naročito u radionici željezničke direkcije.

Za razliku od Rajta, koji je posle uspešnih policijskih

akcija davao hvalisave izjave o uništavanju komunista, Špiler je znatno trezvenije ocjenjivao snagu protivnika. Mada je, prirodno, isticao uspehe policije, on se nije zanosio iluzijama o potpunom ugušivanju »komunističkog pokreta«, pošto je iz dugogodišnjeg iskustva znao s kako žilavim i »fanatičnim« protivnikom ima posla. Stvarnost je to vrlo rečito pokazivala. Uprkos policijskim akcijama, aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta ne samo da nije jenjavala već se i povećavala. Toga leta i jeseni partizani, ilegalci, pripadnici NOP-a, izvršili su veliki broj akcija i pokazali svoju snagu.

To se vidi i iz policijskih izvještaja. Naime, da bi istakli uspeh i zasluge policije i svoje lične, Rajt i Špiler su govorili i o jačini »komunističkog pokreta.« Izveštavajući o snazi partizanske akcije, oni su isticali da su »vodili borbu protiv šest partizanskih odreda: Velikobečkerečkog, Melenačkog, Kumanskog, Velikokikindskog, Mokrinskog i Karlovačkog«. Morali su da priznaju da su se ti odredi naoružali ne dobijanjem oružja sa strane, nego od seljaka i drugih rodoljuba Banata. Nisu mogli a da ne istaknu veliku podršku koju su partizani i pripadnici Partije i NOP-a imali u narodu:

»U pogledu jataka ustanovljeno je da su partizani... nailazili na punu potporu stanovništva svog kraja. Stanovništvo im je ne samo nabavljalo oružje, municiju i hranu, nego ih je i novčano potpomagalo, te im je u svakoj prilici pružalo skrovište. Ista pomoć je ukazivana i komunistima u bekstvu.«

Da bi, pak, istakli težinu obračuna sa komunistima i životnu opasnost koja im pretila u policijskim akcijama, Rajt i Špiler su predočavali kakva je direktiva bila data komunistima u Banatu: »Naređeno je da svaki vodeći komunista pre hapšenja treba da pruži otpor i da nika-ko ne sme da padne živ u ruke policije.«

Špiler se odmah po dolasku u Bečkerek uverio koliko će teška biti borba sa narodnooslobodilačkim pokretom. U tom dvoboju su već od prvih dana policija i oslobodilački pokret naizmenično zadavali i trpeli udarce. Bio je to beskompromisan obračun dva nepomirljiva protivnika: onog koji je organizovao i provodio fašističku strahovladu nad porobljenim stanovništvom okupiranog Banata i drugog, koji se borio protiv okupatora i domaćih kvislinga u cilju oslobađanja svoje zemlje.

O rešenosti nepokorenog stanovništva da se izbori za slobodu nije moglo biti sumnje. Policijske akcije i teror nisu mogli da ugase plamen oslobodilačke borbe. Špiler je u to mogao da se uveri i iz proglasa Pokrajin-

skog komiteta KPJ za Vojvodinu, štampanom 22. avgusta u gradu u kome je on bio predstojnik policije:

»Okupatorski razbojnici i njihove sluge vrše strahovita nedela. Odvođe u taoštvo starce, žene i decu. Masovno terorišu stanovništvo u gradovima i selima... Ubijaju i streljaju u masi... Trideset prvog jula streljano je u Velikom Bečkereku na Bagljašu devedeset narodnih boraca iz celog Banata. Među njima je i uzorni borac i komunista Sofija Marinković, inženjer agronomije. Ove brojne žrtve pobesnelog fašizma traže odmazdu. One moraju biti trostruko osvećene. U neposrednoj borbi protiv krvožednih fašista i njihovih špijuna a u interesu narodne slobode i bolje budućnosti, moramo se držati parole: Smrt za smrt — krv za krv!«

Komunisti su pretvarali u delo reči iz proglašaja — pre i posle njegovog štampanja. Već treći dan po Špilerovom dolasku u Banat, 2. avgusta 1941, partizani su u okolici Mokrina napali stražare koji su čuvali žito za okupatora, isti dan ubili policajca Jozefa Hibša, a iste noći napali stražu na pruzi kod Kumana. Šestog avgusta su dva Špilerova policajca pokušala da u Sredačkoj ulici u Bečkereku uhapsu poznatog komunistu Bogdana Teodosina. Međutim, Teodosin se nije hteo predati policiji. Izvukao je pištolj i sa dva metka teško ranio policajca Franca Vebera. Povlačio se pucajući, ali kada je video da se ne može probiti, »izvršio je samoubistvo, ispalivši sebi dva metka u prsa«.

Akcije partizana i pripadnika NOP-a nastavljale su se i na području Bečkereka i širom Banata. Policija je registrovala 44 ustaničke akcije izvršene od 1. avgusta do kraja 1941. godine. U pitanju su bili oružani napadi na vojsku, policiju i važne objekte, na istaknute fašiste i zločince, tajne agente i izdajnike, diverzantsko-sabotažne akcije na prugama i drugim objektima, ometanje privredne eksploatacije Banata za račun okupatora, uništavanje vršalica, spaljivanje magacina, žita prikupljenog za Nemce, slame i pieve, seče telefonskih stubova i žica u cilju ometanja i onemogućavanja telefonskih veza.

Policija je izveštavala u avgustu 1941: da su partizani 4. avgusta ubili podoficira i tri nemačka vojnika, kao i jednog pomoćnog policajca; da su 11. avgusta izvršili četiri napada na mesta vršidbe i razoružali tri stražara koji su obezbeđivali vršidbu; o velikom broju drugih slučajeva oduzimanja oružja i municije od stražara kraj vršalica; o zarobljavanju folksdojčerskog komesara za vršidbu i držanju istog u zarobljeništvu sve dok policija nije pustila iz zatvora oca komandanta Mokrin-

skog partizanskog odreda; o ubistvu domaćeg izdajnika u noći između 23. i 24. avgusta; o ubistvu tri folksdojčera policajca 25. avgusta; o partizanskom napadu na 19 policajca i oslobađanju zarobljenog partizana 26. avgusta-, o uspešno izvedenoj sabotazi na pruzi i rušenju voza u noći između 28. i 29. avgusta; o drugim pojedinačnim akcijama izvršenim u toku prvog meseca službovanja Juraja Špilera u Banatu.

Činjenice iz zbornog policijskog izveštaja navodile su na jasne zaključke:

»Pošto su u prvim akcijama protiv partizana u Banatu u velikoj meri učestvovala jedinice nemačke vojske, došlo je do toga da je krajem jula i početkom avgusta 1941, u dva sukoba... poginulo 7 pripadnika nemačke vojske... U toku idućeg meseca, tj. u avgustu 1941, partizanska akcija u Banatu dostigla je svoj vrhunac (pet partizanskih odreda)... U to vreme učestali su napadi na organe policije i poljske stražare... u mesecu avgustu u 15 napada ubijeno je 6 lica. Iz te okolnosti vidi se žestina borbe između partizana i policije... Napadali su na organe vlasti svuda gde im se pružila prilika. Počeli su takođe da napadaju privatna lica — ona za koja su smatrali da pomažu vlast u borbi protiv partizana.«

U septembru i oktobru nastavilo se isto. Vojnici, policajci i izdajnici bili su stalna meta partizana i rodoljuba, ginuli i zadobijali rane. Napadi ustanika su bili usmereni na žandarmerijske stanice, zgrade opštinskih uprava, magacine, privredna preduzeća važna za snabdevanje okupatora, pruge i vozove, uređaje PTT saobraćaja i druge objekte. Gorelo je žito, seno, kudelj — namenjeni okupatoru.

Sve je to bilo suprotno onome čemu je težio Špiler: održavanju stvorenog poretka u Banatu, redu i miru na okupiranom području, neometanoj privrednoj eksploataciji, pokoravanju stanovništva okupacionoj i kvislinškoj vlasti. Špiler se uverio da je došao na vruće tie i da nema mirne vladavine policije — ni u Bečkerek, ni u celom Banatu.

Trebalo je, ocenio je Špiler, zadati što teže udarce ustaničkom pokretu i oslabiti njegovu snagu i organizaciju, zastrašiti narod da mu ne pruža podršku, primenom sile i upornim, sistematskim obaveštajno-policijskim delovanjem stvoriti uslove za njegovo razbijanje i uništenje. Policijske akcije su se redale: 6. avgusta uhapšen je bečkerečki bravar Dimitrije Milovanov i u njegovoj kući je pronađeno oružje i municija; naredni dan su u Bečkerek uhapšene dve udarne skojevске

grupe, a komunista Bogdan Teodosin je progonjen policajcima, izvršio samoubistvo; 13. septembra zatvorena su tri komunista iz železničke radionice u Bečkereku, koji su pripremali akciju protiv dva policajca; 2. oktobra je u okolini Bečkereka izvršen prepad na veću partizansku formaciju, koja je trebalo da se prebaci u Srem; 21. oktobra je izvršena velika provala ilegalnih organizacija u Bečkereku, kojom prilikom je, prema izveštaju policije, uhapšeno 15 komunista i 40 skojevaca itd.

Posle ovakvih akcija, a naročito posle provale izvršene 21. oktobra, u policijskim izveštajima se govorilo o teškim udarcima nanesenim protivniku, o uništavanju njegovih akcija i organizacija, o presecanju njegove aktivnosti na području Bečkereka. Razumljivi su razlozi veličanja uspeha policije, očiglednog preuveličavanja posledica policijskih akcija i hvalisavih ocena o uništavanju Partije i SKOJ-a, jer su policijski izveštaji bili pogodni za isticanje zasluga bečkerečke policije. A na zaslugama su se sticala priznanja, nagrade, unapređenja. No, sam Špiler, kao policijski funkcioner sa bogatim iskustvom i poznavanjem protivnika, nije mogao gajiti iluzije o potpunom uništenju komunista i ustaničara. Mada je policija te jeseni nanela znatne gubitke partizanskim odredima i ilegalnim organizacijama u Banatu, s pravom je računao na oživljavanje »komunističke akcije« posle zime.

»Rad policijskih vlasti Banata na uništavanju komunističkog pokreta i partizanske akcije« organizovala su 1941. godine uglavnom tri gradska policijska centra: u Velikom Bečkereku, Pančevu i Velikoj Kikindi. To je bilo uslovljeno činjenicom da su ta tri grada raspolagala najjačim i najsposobnijim policijskim aparatima. Postepeno se sve više afirmisao Špiler, zahvaljujući brzo iskazanoj stručnosti, iskustvu, sposobnostima i neumornom radu, pa je stručno rukovođenje prelazilo na njega i policijski centar u Bečkereku. To je i ozvaničeno u februaru 1942. godine, kada je Špiler unapređen i kada mu je povereno rukovođenje javnom bezbednošću na celoj teritoriji Banata.

»U Komandi javne bezbednosti gde sam ja rukovodio istragama«, izjavio je Špiler, »primenjivale su se ove metode za iznuđivanje priznanja: šamaranje, udaranje pesnicom u vilicu, batiranje bikačom, pendrekom, štapom po tabanima; plivanje po patosu u cilju da se uhapšenik umori, polivanje vodom po glavi, gledanje u zid iz neposredne blizine sa rukama u vis; vučenje i ču-

panje kose, čupanje brkova; loptanje — što je vršeno na taj način da su moji agenti stavili uhapšenoga između sebe i onda ga jedan na drugog odgurivali svom snagom; upotreba hrena, i to tako da se hren stavljao u manju vreću koja se nabijala uhapšenome na glavu; stavljanje mačke u hlače, puštanje pasa na hapšenike; stezanje glave, stavljanje pod pazuh vrelih jaja; stavljanje pušćanih metaka i olovaka među prste i stezanje istih; pendžetiranje, pod čime se podrazumevalo udaraње bikovom žicom, pendrekom i štapom po tabanima; stiskanje mošnica-, mučenje strujom — elektriziranje, koje se izvodilo jednim vojničkim telefonskih aparatom na taj način što bi se kraj jedne žice vezao za palac jedne noge, a u više slučajeva za polni organ, a sa drugim krajem žice, na kojem je bio pričvršćen jedan ključ, hapšenik se u momentima izazivanja struje dodirivao po glavi, vratu, prsima ili leđima; upotreba modiskop injekcija za umanjivanje otpornosti volje.«

U poređenju sa onim što je u septembru 1941. u policijskom zatvoru u Bečkereku video štabni narednik feldžandarmerije Heine, Špilerov se repertoar metoda za mučenje hapšenika uveliko proširio. Komandant javne bezbednosti Banata potrudio se da u međuvremenu primeni mnoge druge načine kojima će što efikasnije — kako je voleo da se izrazi — »pomoći zatvorenicima da osveže sećanja«.

Istrage nad hapšenima bile su od bitnog značaja za policiju da dođe do podataka o ustaničkom pokretu, predstavljale su važan osnov za otkrivanje, suzbijanje i uništavanje protivnika. A istragama je rukovodio Špiler, poznat po nepresušnim idejama za svakojaka mučenja i po fantastičnoj upornosti i sadizmu. U predlogu za pohvalu Juraja Špilera 1942. godine, na osnovu inicijative i mišljenja šefa ispostave Gestapa u Bečkereku, SS-poručnika Pamera, daje se sledeća ocena:

»Skoro sve istrage protiv komunista i partizana u Banatu vođene su pod njegovim stručnim nadzorom, a jedan deo istih vodio je sam. Ova mu je delatnost poverena zato što je jedini policijski stručnjak u Banatu. U mnogim slučajevima može se zahvaliti samo njegovom stručnom znanju i požrtvovanom danonoćnom radu što je pri istrazi postignut potpuni rezultat... Ovde se naročito ističe da je u mnogim slučajevima... gde mesne vlasti nisu mogle doći do potpunog rezultata, njemu uspelo... da dođe do odličnih i važnih rezultata... Najveći deo svih sabotaza izvršenih u Banatu rasvetljen je njegovom inicijativom i delatnošću... Njemu je prvom uspelo... da dođe do najtačnijih podataka o organizaciji celokupne delatnosti komunista i partizana u Banatu.«

Pored zalaganja u vođenju istraga, istaknute su i druge prednosti komandanta javne bezbednosti:

»Dr Špiler je pokazao ne samo uzorno stručno znanje u svojoj delatnosti već i neverovatnu marljivost, požrtvovanost, savesnost i istrajnost. Pri mnogim istragama radio je skoro neprekidno, dan i noć, sa najmanjim i najpotrebnijim odmorom. Sem toga je uvek, kada su preduzimane terenske akcije, lično sa svojim ljudstvom polazio na teren, da bi na licu mesta vodio akcije i nadzirao ih, te je svojom požrtvovanošću i ozbiljnim shvaćanjima službe služio za primer svojim potčinjenim... Pri akcijama na terenu često je stavljao svoj život na kocku.«

Istaknuto je i to da je Špiler, takvim svojim radom i ličnim primerom, pozitivno delovao na svoje službenike, tako da su i oni sa voljom i uspehom izvršavali teške zadatke policijske službe.

Kada se neko predlaže za pohvalu, normalno je da se navеду sve pozitivne strane i veličaju zasluge predložene ličnosti. To je bilo utoliko lakše u Špilerovom slučaju s obzirom na njegove profesionalne prednosti nad drugim, mahom neukim policajcima, kao i na zaista fanatično i bezobzirno proganjanje protivnika okupatora i slobodoljubivog stanovništva u Banatu. Međutim, u nemilosrdnom obračunavanju sa komunistima, kao organizatorima i nosiocima narodnooslobodilačke borbe, Špiler je doživljavao i mnoge neuspehe. Njegove zamke, zasede i potere ostajale su mnogo puta bez rezultata, u nedostatku podataka često je nasumice vršio hapšenja, više puta su policijske blokade naselja i terena — u potrazi za ilegalcima i partizanima — predstavljale udarac u prazno. Uprkos najtežim zlostavljanjima, mnogi hapšenici nisu otkrivali ilegalne organizacije i punktove, nisu odavali svoje drugove. I pored uporne potrage, podmetanja tajnih agenata i preduzimanja raznih policijskih akcija, mnogi ilegalci i partizani uspešno su izmicali Špilerovim zamkama i do kraja ostali nedokučivi.

Špiler je umeo vešto da vodi borbu, ali je ne mali broj njegovih operativnih kombinacija završio kao promašaj. Jer, »komunistički protivnik« je raspolagao bogatim iskustvom iz ilegalnog rada, poznao je policijske metode rada i umeo da osujeti policijske mere. Komandant javne bezbednosti je s pravom pridavao posebnu važnost obaveštajnoj službi, tj. upotrebi tajnih agenata i tamo gde je to uspeo — rezultati nisu izostali. Ali je i partijska organizacija, zahvaljujući saradnji širokih slojeva stanovništva, kao i svojim tajnim saradni-

cima u upravnom aparatu i policiji, bila dobro informisana o situaciji i namerama policije. Špiler je sa svojom policijom nanosio znatne gubitke i štete narodnooslobodilačkom pokretu u Banatu, ali su i on lično, i njegovi policajci, doživljavali teške protivudarce, a mnogi su od kuršuma ilegalaca izgubili živote ili bili ranjeni. Niko od policajaca, pa ni njihov šef Špiler, nije više bio siguran za svoj život, niko nije znao iza kojeg ugla ili drveta ga vreba smrt.

Svestan takve situacije, Špiler je od početka sve svoje snage usmerio na ono što je bilo od odlučujućeg značaja, na borbu protiv KPJ i NOP-a u Banatu. Bilo mu je potpuno jasno da je u pitanju biti ili ne biti, »mi ili oni«, jer u toj nepoštudnoj borbi nije moglo biti kompromisa. Napisao je:

»U delokrug Komande javne bezbednosti spadalo je vršenje svih onih zadataka koje je ranije sprovodio Odsjek javne bezbednosti pri Upravnom odeljenju Okružnog načelstva. Međutim, Komanda nije pridavala nikakvu važnost vršenju poslova administrativno-policijske prirode, tj. poslova koji su spadali u delokrug svih njenih odseka sem političkog. Obavljanje tih radova bilo je u punom smislu reči posve prepušteno nekolicini kancelarijskih činovnika i službenika. Celokupan rad, moj i političkog odseka, bio je skoncentrisan jedino i isključivo na borbu protiv komunističkog pokreta i jataka i na tom terenu rada postala je ova Komanda faktično centralna ustanova. U tom radu oslonila se Komanda na svoje vlastite činovnike, a naročito na svoju takozvanu 'Udarnu grupu', te na vlastite poverenike.«

Takvim radom Špiler je u odgovornih starešina okupatorskog i kvislinškog režima stekao glas prvog čoveka u »suzbijanju komunizma«u Banatu. Postao je neophodna i nezamenljiva ličnost na najvažnijem sektoru borbe. Kao takav nametnuo se svima, pa i onima koji ga nisu trpeli ili su u njemu gledali rivala koji im ugrožava pozicije. Franc Rajt, prefekt policije, izjavio je:

»Špilerov ugled i poverenje okupatora u njega, u prvom redu Gestapa, rasli su iz dana u dan. I sam krajskomandant, koji je po pozivu bio policajac u Nemačkoj, sve više ga je cenio. Savladao je Špiler polako i (nemački) jezik i bio češće pozivan u Beograd, kako kod Gestapa tako i kod srpskih policajaca.«

Bio je to logičan tok Špilerovog razvoja u vreme kada su se njegove kompetencije proširile na ceo Banat, nastavak puta koji je prethodno iskrčio kao predstojnik gradske policije u Bečkerekcu. Naime, kada je na početku 1942. okupator u Srbiji izvršio centralizaciju i izdva-

janje policijske službe iz opšteg upravnog aparata, pa je SS-general August Mayszner, kao viši vođa SS-a policije, stao na čelo nemačkih, a Dragomir Jovanović, kao šef Srpske državne bezbednosti na čelo kvislinških bezbednosno-policijskih snaga, u Banatu je to isto ostvareno obrazovanjem Prefekture policije sa Francom Rajtom na čelu. Tada je Špiler, po Rajtovim rečima, »po želji svih pretpostavljenih« postavljen za komandanta javne bezbednosti za Banat i kao takav bio odgovoran za red i mir u Banatu«.

Promene u organizaciji i statusu policijske službe u Banatu nastale su u februaru 1942. godine, kada je okružni načelnik Sep Lap doneo naredbu (br. 703/42) o obrazovanju Prefekture policije za Banat. Do tada je policijskom službom rukovodilo Upravno odeljenje Okružnog načelstva za Banat, odnosno odsek javne bezbednosti toga odeljenja. Stvaranjem Prefekture, policija je izdvojena iz Upravnog odeljenja i dobila je samostalno rukovodno nadležstvo. Prefektura je imala dve komande: Komandu javne bezbednosti, sa Špilerom na čelu koja je rukovodila policijom, i Komandu državne straže, sa Ernstom Pelikanom na čelu, koja je rukovodila žandarmerijom. Oba komandanta dobila su čin pukovnika*.

»Osnivanjem Policijske prefekture«, kaže Špiler, »u Banatu je stvorena jedna vrhunska policijska ustanova, jedan izrazito policijski aparat, koji je doduše bio slobodan od uticaja formalno mu pretpostavljene ustanove — Okružnog načelstva, no na čiji su rad u punoj meri, jedino i isključivo, uticali okupatorske ustanove i vodstvo nemačke narodnosne grupe. O nekom uticaju od strane nadležnih srpskih ministarstava na rad te ustanove, ne može biti ni govora.«

* Komanda javne bezbednosti imala je pod sobom predstojništva gradske policije u pet glavnih gradskih centara Banata (Veliki Bečkerek, Velika Kikinda, Pančevo, Vršac i Bela Crkva), a Komanda državne straže žandarmerijske jedinice, i to: gradsku stražu u pet gradova i poljsku stražu u 11 srezova sa 88 stanica raspoređenih po opštinama. Pre nego što je dobio čin pukovnika I klase, Špiler je bio činovnik građanskog reda u zvanju banskog inspektora. Ovim unapređenjem dobio je znatno veći rang i veću platu (8000 dinara).

Pre nego što je dobilo konačan naziv: Komanda javne bezbednosti, ovo rukovodno telo je za kratko vreme imalo druge nazive. Najpre je zadržalo stari naziv Odsek javne bezbednosti, pa su ga nazvali Opšta policija (Allgemeine Polizei). Zatim je taj naziv promenjen u: Komanda službe bezbednosti (Kommando des Sicherheitsdienstes), ali je odmah stavljen van upotrebe, na zahtev ispostave Gestapa u Bečkereku, zbog sličnosti sa njenim zvaničnim nazivom. Posle toga je prihvaćen naziv Komanda javne bezbednosti (Kommando der oeffentlichen Sicherheit), koji je ostao do kraja okupacije.

Sve se više Špiler oslobađao i uticaja svojih pretpostavljenih starešina: okružnog načelnika Sepa Lapa, policijskog prefekta Franca Rajta i drugih, a u isto vreme se čvršće vezivao za Gestapo koji je u pitanjima bezbednosti i borbe protiv NOP-a imao konačnu reč. Saradnja Komande javne bezbednosti sa Gestapom u Bečkereku toliko se uhodala da su dve ustanove zajednički delovale kao dobro uvežbani tim. Rajt kaže:

»Dr Špiler je u međuvremenu stekao poverenje svih okupacionih nadležstava bez razlike i mislim da je bilo momenata kada je njegova reč bila cenjenija no reč Janka i Lapa. On je uspeo da svoju tzv. Udarnu grupu naoruža tako kako ni jedna druga jedinica nije bila naoružana, i to direktno iz logora iz Šećerane u Bečkereku. Svugde se tražilo mišljenje dr Špilera i sa svima je on bio dobar. Sem poverljivog kredita što ga je imao po budžetu, on je dobijao od okupatora i posebna sredstva u svrhu suzbijanja komunizma.«

Prilikom hapšenja, policijskih akcija na terenu, saslušavanja i mučenja hapšenika, Špileru je desna ruka bio zbor policijskih agenata koje je on dobro naoružao i pretvorio u uvek mobilnu, operativnu grupu, nazvavši je zvanično Udarnom grupom (Stostrupp). Mada po broju nevelika (petnaestak ljudi), ova grupa je bila sastavljena od najsposobnijih policajaca koje je izabrao i obučavao sam Špiler i bez kojih ni u kakvu akciju nije polazio.

»Od svih predstojništava gradskih policija, sem onoga u Bečkereku«, napisao je Špiler, »pančevačko Predstojništvo gradske policije pokazivalo je najveću aktivnost i imalo najrazgranatije poslovanje.«

Takva ocena komandanata javne bezbednosti Banata bila je zasnovana na nesumnjivoj revnosti pančevačke policije da uguši svaki otpor stanovništva okupatoru i da se ne birajući sredstva obračuna sa ilegalnim organizacijama KPJ i NOP-a na području južnog Banata. Mnogobrojna hapšenja, organizovanje koncentracionog logora u krugu fabrike »Svilara«, mučenja i streljanja zatvorenika, zavodeenje najbrutalnijeg terora, sve su to bili rezultati zbog kojih je pančevačka policija smatrana nekom vrstom filijale Komande javne bezbednosti za južni Banat.

To je bio razlog što je ovo predstojništvo samostalno vodilo borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta na svom terenu. U martu 1942. godine, međutim, događaji

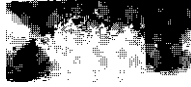
**Jura) Špiler kao komandant javne
bezbednosti Banata I pukovnik
Državne straže za vreme
okupacije**

**Juraj Špiler, ratni zločinac
osuden na smrt 1948. godine**

**Dr Janko Sep, predratni predsednik
folksdojčerskog udruženja »Kulturbunda«, u
uniformi SS-kapetana 1942. godine**

Ovako je okupator obezbeđivao žetvu u Banatu

Jedno od masovnih hapšenja rodoljuba u Banatu (Milošev, 1941)

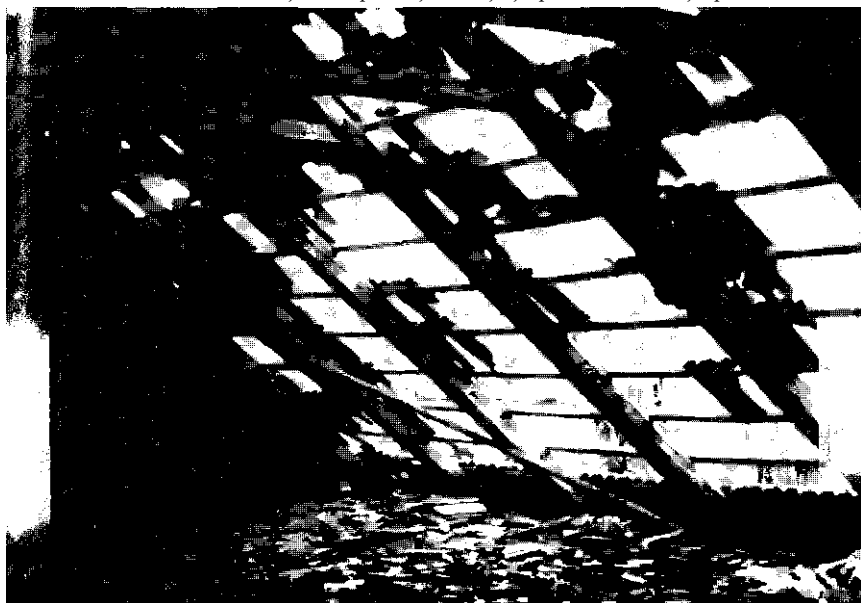

Policija je uhapšene ilegalce sprovodila vezane za zaprežna kola:
Mokrin, u oktobru 1941.

Polijski snimak krova kuće u pančevačkom predgrađu Topoli iz
koje je 7. marta 1942. troje ilegalaca puna tri sata pružalo otpor
deveasetorici vojnika i policajaca koje je predvodio Juraj Spiler

Špiler je uvek fotografisao ubijene komuniste: snimak Borislava Petrova, sekretara Okružnog komiteta KPJ u Pančevu

Nemci i folksdojčerska policija su u mnogim mestima Banata ovakvim »zastrašujućim primerima« pokušavali da uguše otpor oslobodilačku borbu naroda (Perlez, u junu 1942)

Petar Aldan, student iz Pančeva, koga su Gestapo i Juraj Špiler koristili kao agenta u borbi protiv KPJ i NOP-a

Dozvola za noćno kretanje koju je Gestapo izdao svom i Špilerovom tajnom agentu Petru Aldanu pod lažnim imenom Marko Pandurov

Antrag auf Erledigung eines Nachpässerscheins

Nur mit Sicherheitschein auszufüllen!
Nicht fälschen!

Vorname: **Marko Pandurov**
Adresse: **Novi Pazar** Beruf: **Kaufmann**
Geboren am: **25. 5. 1917** in: **Belgrad**
Beschäftigt bei: **Sicherheitspolizei a. S. D Novi Pazar**
Staatsangehörigkeit: **ehem. jugosl. Niponaka, Serbe**

<p>Genaue Beschreibung:</p> <p><small>Die Erlaubnis eines Nachpässerscheins erfolgt nur dann, wenn der Antragsteller während der Fahrt von 200 bis 250 km Entfernung von der Grenze mindestens zweimalige Kontrolle hat.</small></p> <p>Der Nachpässerschein wird erteilt bei: 1. W.F. K. M. M. M. 2. Sicherheitspolizei Ordnung: Y- V- I- I- I-</p> <p><i>[Signature]</i></p> <p><small>Die Erlaubnis des Nachpässerscheins ist nicht übertragbar zu ein dritter Person und darf nicht veräußert werden.</small></p>	<p>Bestätigung durch die zuständige Dienststelle mit Unterschrift und Untersage.</p> <p><small>Die Dienststelle übernimmt damit die Verantwortung für die Durchführung einer Reise und für die vollständige Zurechnung des Antragstellers.</small></p> <p><i>[Signature]</i></p> <p></p>
--	--

Zwei Photographien mit Namensangabe auf der Rückseite beifügen, eine davon unbeschriftet aufheben.

Žarko Turinski, sekretar Okružnog komiteta KPJ u Zrenjaninu, pre nego što je poginuo dva puta je ranio Juraja Spilera

Streljanje antifašista u Banatu, u novembru 1943, »Šumice«

Preko Dunava u Srem: prelazak Severnbanatskog partizanskog odreda kod Surduka, 17. septembra 1943.

Pobeda.- postrojeni borci Severnbanatskog partizanskog odreda dočekuju crvenoarmejce 2. oktobra 1944. u Karadordevu

su dobili takve uznemirujuće razmere, da su naterali Špilera da priskoči u pomoć pančevačkoj policiji.

Prvi obračun dogodio se 3. marta. Policajci Stefan Rak i Matijas Gros iznenada su upali u stan pekara Božidara Belobrka i tamo zatekli ilegalca Pavia Bulovana. Potegli su oružje, ali je ilegalac bio brži: ubio je Stefana Raka i ranio Grosa. I ilegalac je posle toga ubijen meci- ma nemačkih vojnika i policajaca, koji su pritekli u po- moć ranjenom policajcu. Razjareni Nemci zapalili su Belobrkovu kuću, a u znak odmazde streljali su 75 tala- ca.

Petog marta krenuo je u akciju hapšenja šef politič- kog odseka pančevačke policije Alojz Kral, sa name- rom da uhapsi Bulovanovog prijatelja ilegalca Lala, u stvari Mitu Živkova iz Crepaje, koji je po zadatku radio u Pančevu. Iako iznenađen upadom policijskog funkci- onera i njegovim povikom da pokaže legitimaciju, Lala se brzo pribrao i umesto legitimacije izvukao pištolj i ubio Krala. Ilegalac nije pao u ruke policije. Usledila je nemačka odmazda: streljanje 50 lica u Pančevu.

Pančevačka policija iskalila je gnev i na hapšenici- ma. I sam Špiler je to priznao na saslušanju posle rata:

»U besu zbog pogibije, odnosno ranjavanja svojih či- novnika, pančevačka policija je pojačala inače već do tada sprovedeno zlostavljanje uhapšenih komunista, i to u takvoj meri da neki od njih nisu uopšte bili više kadri da se sami kreću.«

No uzbuna zbog Krala nije zahvatila samo panče- vačku policiju nego i Gestapo i Prefekturu policije za Banat. Gestapovac Fritsch je podsticao na nove mere i represalije. Iz Velikog Bečkereka su odmah stigli u Pančevo policijski prefekt Franc Rajt i rukovodilac jav- ne bezbednosti Juraj Špiler. Oni su uzeli istragu u svoje ruke. Sa sobom su doveli Udarnu grupu — (Stostrupp), sastavljenu od iskusnih, dobro naoružanih policajaca, organizovanu specijalno za hapšenje i druge akcije protiv komunista.

Pošto ga je predstojnik gradske policije Oskar Kre- već podrobno obavestio o situaciji u Pančevu i posebno o akciji u kojoj je ubijen Kral, Špiler je sve uzeo u svoje ruke. Sa svojom ekipom odmah je zaposeo prostorije za saslušavanje zatečenih zatvorenika. Bio je to početak rutinirane istrage iskusnih islednika, pretnji, pritisaka, zlostavljanja, mučenja. Usledila su hapšenja novih žrta- va, nova saslušanja, preduzimanje drugih policijskih mera, planiranje narednih akcija.

Šestog marta uveče Špileru su doveli novog hapše- nika. Snishodljivo je stajao pred policajcem čije ime je

ulivalo strah, premeštao se s noge na nogu, obarajući oči pred ispitujućim pogledom iskusnog policijskog islednika. Špiler je odmah ocenio svog »klijenta«:

»Na prvi pogled moglo se doći do zaključka da je reč o čoveku koji je, pod utiskom onoga što je sve čuo i video u zatvoru pančevačke policije i znajući da ne može računati ni na kakvu milost, odlučio da na svaki način spase svoj život.«

Bio je to pančevački krojač Nikola Karavla, koji je te večeri odao Špileru da se u jednoj kući pančevačkog predgrađa Topole skriva grupa komunističkih ilegalaca i da se tu nalazi tajno sklonište oružja, municije i eksploziva. Krojač je izjavio da je to saznao od čoveka koji im je tu donosio hranu.

»Odmah po dobijanju podataka«, izjavio je Špiler, »održana je iste noći konferencija policijskih rukovodilaca i predstavnika nemačkih mesnih vojnih ustanova sa ciljem da se još u toku noći organizuje i u svitanje izvede zajednička akcija. Sama policija nije se usudila da sprovede ovu akciju, pošto se računalo da će doći do teške borbe ako lica u navedenoj kući stvarno raspolažu većom količinom oružja, municije i eksploziva.«

U akciju je iste noći krenulo 90 ljudi. Rajt i Špiler su vodili 8 policijskih agenata iz Udarne grupe, drugu grupu je sačinjavalo 20 ljudi žandarmerijskog odreda, tj. Državne straže Banata, a treća, najbrojnija grupa, sastojala se od 60 vojnika nemačkog Werhmachta. Karavla je išao napred, vodeći Špilera i njegove policajce i pokazao im kuću u kojoj su se nalazili ilegalci.

»Akcija je bila tako organizovana«, objašnjavao je kasnije Špiler, »da je u prvom redu bio opkoljen ceo kompleks kuća koji je obuhvatio nekoliko ulica, a sama kuća je bila gusto opkoljena sa svih strana.

Samu akciju na kuću vodio sam ja lično s agentima Odseka javne bezbednosti, a u toj grupi bila su i dva-tri nemačka podoficira.«

U osvit zore je, na Špilerov znak, inspektor policijskih agenata Josef Wilhelm pucao iz pištolja u prozor kuće. Usledili su povici Špilera i njegovih agenata:

— Policija, predajte se!

Posle toga sve se utišalo. Iz kuće nije dolazio nikakav odgovor. Policajci su napregnuto osmatrali i grozničavo čekali. Špiler kaže:

»Posle nekoliko minuta usledio je odgovor: iz kuće je otvorena vatra iz pušaka i pištolja, a kratko vreme posle toga izbačena je na ulicu četvorouglasta naprava, napunjena eksplozivom, na kojoj je goreo fitilj.

Ova pucnjava i strahovita eksplozija koja je potom

usledila bile su jasan odgovor onih koji su se nalazili u kući.

Borba koja je tada počela trajala je puna tri časa. U kuću je pucano iz svih vrsta ručnog oružja, a sem toga bacane su i ručne bombe, nekoliko puta i više njih vezanih zajedno.

Otpor onih u kući bio je neprekidan i ogorčen. Pucali su iz pušaka i bacali ručne bombe. Tek kada je prizemlje kuće bilo izrešetano mecima i ručnim bombama, oni su se povukli na tavan i odatle nastavili otpor. On, međutim, nije dugo trajao, nestale su im bombe, pa ih više nisu bacali.

Pošto je kroz više otvora ubačena na tavan veća količina ručnih bombi, a sem toga gotovo ceo krov bio razbijen vatrom iz mitraljeza, otpor je prestao.«

Policajci su upali u kuću u kojoj se sve još pušilo od dima i prašine. U sobama nisu našli nikoga. Špiler je naredio da krenu na tavan. Prizor koji ih je tamo čekao opisao je ovako:

»Kada sam se sa organima policije i nekim nemačkim vojnicima, nakon prestanka otpora, popeo na tavan, pred nama se pružio sledeći prizor: kraj odžaka ležali su jedan do drugog dva muškarca i jedna žena, od kojih je jedan muškarac bio mrtav, a drugi i ova žena teško ranjeni. Svi su imali na sebi mnogobrojne rane od metaka i ručnih bombi. Bilo je očito da su se borili sve dok nisu od zadobijenih rana potpuno iznemogli.

U neposrednoj blizini do njih bile su na zemlji tri cedulje, veličine 10 puta 15 centimetara, na kojima se videlo da je s uzrujanošću bilo napisano: 'Mi umiremo za slobodu naroda'. Na sve te tri cedulje bio je različit rukopis, pa se prema tome videlo da je svaku od njih napisalo drugo lice, tj. Braca Petrov, njegova sestra Mira i Tomić.«

Njih troje bili su, kako je policija kasnije ustanovila, članovi Okružnog komiteta: Borislav Petrov (»Braca«, »Mister«), Jelisaveta Petrov (»Beba«, »Mira«) i Stanko Tomić.

Bracu su policajci našli mrtvog. Teško ranjene Bebu i Stanka prebacili su u bolnicu, ali su oni odmah podlegli ranama.

U izveštaju podnetom Kreiskommandanturi u Bečkereku govori se najpre da je Pančevo mesto »odakle se upravljalo celom komunističkom akcijom u južnom Banatu«, a zatim se kaže:

»Gore pomenuti Borislav Petrov i njegova sestra Jelisaveta Petrov bili su dugo vreme glavni rukovodioci komunističke delatnosti u južnom Banatu i stvarali su

mного briga policijskim ustanovama. Na njihovom pronalazaženju radilo se svestrano i dugo, ali bez uspeha. Tek prilikom ove istrage uspelo je da se stručnjacom i energičnom intervencijom dr Špilera učine bezopasnim.«

Posle tročasovne borbe u predgrađu Topoli Špiler je izjavio: »Još nikada nisam naišao na ovakav otpor.« Tada nije znao da će još mnogo puta sa saborcima poginulih imati slične borbe, doživeti isti otpor onih koji se nisu uplašili okupacije, nemačke vojne sile i policije.

Špiler je, nekoliko meseci pre toga, saslušavao i mučio suprugu Borislava Petrova, Olgu rod. Radišić. Ona je bila ranjena prilikom policijske akcije u Crepaji kod Pančeva 21. oktobra 1941, a zatim uhapšena u selu Barandi. Odatle je sprovedena u Bečkerek, gde su je saslušavali i mučili Špiler i njegovi agenti.

Krajnjim snagama Olga je izdržavala strahovita mučenja. Do svesti su joj dopirali povici mučitelja: »Priznaj. Priznaj...!« »Ne, ne«, govorila je samoj sebi, nastojeći da izdrži dok ne padne u tamu, u ponor besvesti, kada ništa ne zna, kada ništa ne oseća.

Kada bi došla sebi, čekalo ju je opet isto. Od početka- čupanje kose, batinanje po tabanima, pečenje žarom cigarete, oštri, uporni povici dželata-. »Govori! Priznaj!« Strašan bol. Od stezanja kaišem, lobanja hoće da prsne... »Priznaćeš! Priznaćeš...« Kao da joj čupaju meso s noge. To su je prinosili vatri. Izbezumljena, osetila je kako joj plamen sažiže list desne noge. Neopisiv, neljudski bol... Sve oko nje se kovitla, ruši, ona tone u provaliju, u ponor, spasonosni ponor besvesti.

U samici je došla sebi. Malo je ostalo snage u polomljenom i izmučenom telu, svaki pokret je izazivao bol. Pa ipak je bila zadovoljna: izdržala je, nije poklekla pred Špilerom, nije odala svoje drugove.

U decembru 1941. godine Špiler ju je uputio u koncentracioni logor na Banjici, gde su se tražile žrtve za odmazde. Tu su mučenje tvrdokorne hapšenice nastavili Gestapo i Specijalna policija. U logorskoj knjizi zatvorenika na Banjici ostala je zabeleška o Olgi Petrov, logorašici broj 1696: »U logor došla 2. decembra 1941... Streljana 9. maja 1942.«

Tako je Olga izgubila život dva meseca posle svog supruga Borislava Petrova, a da nije ni saznala za njegovu sudbinu.*

Posle akcije od 7. marta u kojoj je poginulo troje ilegalaca i policijske provale u kojoj je uhapšeno preko 60

* Olga Petrov proglašena je narodnim herojem 27. novembra 1953.

pripadnika NOP-a u Pančevu, Špiler je podneo izveštaj u kome je naveo da je policija uspela »da likvidira gotovo sve članove KP i SKOJ-a«, da pohapsi »preostale funkcionere i članove partijske i omladinske organizacije« i da »u velikoj meri dovede do propasti dalju akciju KP u Pančevu«.

Tok događaja, međutim, nije potvrdio Špilerovu ocenu. Partija i SKOJ pretrpeli su težak udarac, ali su nastavili rad. Tajni agent Petar Aldan izveštavao je o tome:

»Mora se očekivati da će još nekoliko policijskih agenata biti ubijeno. U SKOJ, koji je ponovo uspostavljen i navodno radi vrlo dobro u Pančevu, sada je uključeno još 4—5 osoba. Oni će bez obzira na posledice, sprovoditi dalje planove sabotaže. Reč je, navodno, o posve radikalnim elementima.«

Na dan 1. aprila 1942. oglasili su se ilegalci Mita Živkov i Momčilo Stefanović. Kada su policajci pokušali da ih uhapse u Neuzini, Živkov je najpre jednim metkom ubio policajca Petra Stefanova, a drugim ranio Hajnriha Kviringa. Po Aldanovoj oceni, na terenu Pančeva je nastavilo rad oko 30 članova KPJ. Po njegovim podacima, oni su pripremali atentate na dva najviša funkcionera folksdojčerske policije: Rajta i Špilera.

Sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, Žarko Zrenjanin, stigao je krajem decembra 1941. u Pančevo, da bi se sastao sa sekretarom Okružnog komiteta za južni Banat Stevanom Jovanovićem Jovom. Znao je u kojoj kući ilegalno boravi Jovanović, ali nije znao da ga je tri dana ranije otkrila i ubila policija. Uputivši se ka kući Save Bokšana, iskusni ilegalac je, kao i uvek, budno osmatrao okolo i oprezno se približavao cilju. Šta se tada, 28. decembra 1941, dogodilo opisao je u izveštaju koji je uputio Centralnom komitetu KPJ:

»U Pančevo sam stigao 28. decembra. U kući u koju sam otišao, kao i u kući preko puta nje, bila je gestapovska zaseda. Tek posle saznanjem da je u toj kući poginuo drug Jova 25. decembra. (Izvukao sam se uglavnom zahvaljujući slabom junaštvu tih zlikovaca). Izgleda da su videli moj otkočeni pištolj i odšrafljenu bombu. Izlazeći na ulicu, uperio sam revolver u pravcu suprotne kuće iz koje su me 'haltirali' kad sam ulazio. Oni su na to odgovorili bekstvom sa prozora. Tada sam se uglavnom natraške povlačio ka bližem ćošku i neprestano držao pod nišanom prozore obe kuće. U dva maha su pokuša-

li da se postave na prozore radi pucanja, ali osim velike galame sa njihove strane ništa drugo nisam čuo. Video sam samo to da su pomaljali glave kroz prozor i da su ih brzo povlačili. Stigavši do čoška uspeo sam posle da se izvučem iz tog kvarta koji je odmah zatim blokiran...«

Bilo je to samo jedno od više neposrednih suočavanja Žarka Zrenjanina sa policijom, jedan od više slučajeva kada je najtraženiji komunist u Banatu uspeo da izbegne zamke i zasede policije i njenih tajnih agenata.

Potragu za Zrenjaninom organizovalo je više okupatorskih i kvislinških obaveštajnih službi i policija. Gestapo, Abwehr, Specijalna policija, Komanda javne bezbednosti i Komanda državne straže Banata, folksdojčerska »Deutsche Mannschaft« i druge. Njihovi centri i ispostave tragale su za ovim jugoslavenskim revolucionarom od početka okupacije pa sve do njegove pogibije. U stvari, potraga za njim je počela već aprilskih dana 1941. godine, kada su operativne grupe Gestapa prodirale u Jugoslaviju sa nemačkim trupama i u zaposednutim oblastima hapsile protivnike Hitlerove Nemačke, evidentirane u knjizi i spiskovima poternica koje je izdao Glavni ured bezbednosti Reicha (RSHA) u Berlinu. Na 210. stranici knjige poternica nalazili su se osnovni podaci Žarka Zrenjanina, čije je hapšenje tražio antikomunistički odsek RSHA.

Špiler je opisao kako je teklo prikupljanje podataka o Zrenjaninu, na koje načine se tragalo za njim i kako su mu postavljali zamke i zasede da bi ga uhvatili ili ubili. Pošto je objasnio da je Gestapo u leto 1941. zavrbovao u zatvoru studenta Petra Aldana i pustio ga na slobodu da bi se kao tajni agent ponovo uvukao u redove Partije, Špiler navodi da je Aldan dao dosta podataka o Zrenjaninu, najpre Gestapu a zatim i Špileru:

»Aldan je podnosio izveštaje o svemu što bi doznao o radu i kretanju Žarka Zrenjanina, sekretara PK KPJ za Vojvodinu i člana CK KPJ, koji je tada bio naročito aktivan na području srednjeg i južnog Banata. Bilo je u planu da se putem Aldanovog agentskog rada dođe do takvih podataka koji bi mogli dovesti do pronalaženja odnosno hapšenja Zrenjanina.

Krajem 1941. i prvih meseci 1942. Aldan je pružao dosta podataka o radu i kretanju Zrenjanina. Među tim podacima bilo je u nekoliko navrata i takvih koji su davali osnova za preduzimanje akcija sa ciljem hvatanja pomenutog. Naime, Aldan je znao da javi da će Zrenjanin u određeno vreme proći izvesnim putem. U pitanju je bio isključivo kraj Farkaždin — Perlez — Orlovat —

Čenta — Opovo — Samoš. U takvim slučajevima na terenu je odlazio lično gestapovac Fritsch sa po nekoliko policijskih agenata koje sam mu ja stavljao na raspolaganje, odnosno Komanda javne bezbednosti. Fritsch je sa tim ljudstvom organizovao zasede na označenim mestima odnosno putevima kojima je trebalo da prođe Zrenjanin. To se desilo tri-četiri puta, no uvek bez ikakvog pozitivnog rezultata.«

Špiler je posebno opisao jedan od tih slučajeva. U proleće 1942. Aldan je javio da će Zrenjanin naznačenog dana, čim padne mrak, proći uz železničku prugu Orlavat—Perlez. Pošto je Aldan tvrdio da je podatak tačan, jer je to saznao od jednog Zrenjaninovog pratioca, Špiler je, zajedno sa Fritschom i svojom udarnom grupom, odmah organizovao akciju. Ša njima je išao i agent Aldan. Preduzeli su sve mere da prikriju svoje prisustvo na tom terenu, kako neko ne bi o tome obavestio Zrenjanina. U seljačkoj nošnji i na seljačkim kolima prebacili su se do jednog mesta uz prugu, dva-tri kilometra udaljenog od Perleza i u prvi mrak postavili zasedu kraj železničke stražare.

Svi u zasedi imali su naređenje da zaustave svako lice koje bi naišlo prugom iz pravca Orlavata i pozovu ga da digne ruke uvis. Ukoliko pri tome primete bilo kakav sumnjivi znak o nameri pružanja otpora, odmah je trebalo da pucaju iz mašinki. Špiler i Fritsch su se nalazili u stražari. Svi su napeto iščekivali nailazak Zrenjanina i njegovih pratilaca. No, noć se odužila, a niko nije nailazio. Oko jedan sat po ponoći Špiler i Fritsch su zaključili da više nema smisla čekati i naredili policajcima da prekinu zasedu. Prebacili su se do Perleza, a zatim u Bečkerek — neobavljena posla.

Uporni Špiler nastavio je potragu prikupljajući svaki podatak o »komunisti broj jedan u Vojvodini«. Za komandanta javne bezbednosti bio je to najvažniji slučaj u čitavoj njegovoj policijskoj karijeri. Zato je ulagao sve napore i koristio sva sredstva, pogotovu svoje tajne agente, kako bi stvorio mogućnost za otkrivanje tog iskusnog ilegalca koji mu je sve vreme izmicao iz ruku. Mada je stalno boravio u Banatu i odatle rukovodio ustaničkom i ilegalnom borbom u Vojvodini, ni Špiler sa svojom policijom, ni Gestapo, ni Banatska državna straža nisu uspeli da mu uđu u trag. Istina, tajni agenti su podnosili izveštaje o tome da je Zrenjanin prošao u označenom pravcu, da je boravio u nekom mestu, da je održao sastanak, dao direktive itd. Međutim, zbog pridržavanja pravila konspiracije i ilegalnog rada u Partiji takva obaveštenja agenata su bila nepotpuna i uvek

kasnila, podnošena su o onome što se već dogodilo i nisu pružala mogućnosti za preduzimanje policijske akcije. I tako se to ponavljalo sve do početka novembra 1942. godine.

Prava vest o Zrenjaninu došla je iznenada. Špiler je to dobro zapamtio: bilo je podne 3. novembra 1942. Kapetan Oskar Langer obavestio je prefekta policije Franca Rajta da je poverljivim putem doznao gde se nalazi Žarko Zrenjanin. Langer je bio komandant sreskog odreda Banatske državne straže i ujedno je rukovodio Predstojništvom gradske policije u Vršcu. Rajt mu je naredio da sam ništa ne preduzima dok u Vršac ne stigne ekipa iz Bečkerek. Zatim su Rajt, Špiler, SS-narednik Karl Stecer iz ispostave Gestapa i kapetan Werner Berens iz nemačke Zaštitne policije (Schutzpolizei), skovali plan o akciji. Oni su isti dan otišli u Vršac, a Špiler je stigao uveče sa udarnom grupom policijskih agenata, specijalizovanom za policijske akcije, hapšenja i ubijanja. U Predstojništvu gradske policije su se našli na okupu, zajedno sa kapetanom Langerom i SS-majorom Ilerom, komandantom nemačke jedinice, Vojna pošta 18 208 iz sastava Prinz Eugen divizije. Ova jedinica je, pored policije, bila predviđena da učestvuje u akciji.

»Od Langer sam najpre čuo«, kaže Špiler, »da je Zrenjanina provalila jedna žena, koju mi je kasnije i doveo. Ista mi je ispričala da joj je Zrenjanin pre dva dana uputio neku kurirku i preko nje poručio da dođe kod njega u selo Pavliš, u kuću u koju će je dovesti kurirka. Kada je sa kurirkom otišla do Zrenjanina, on joj je predao svoje rublje i zamolio je da ga opere i okrpi i donese mu ga posle dva dana u istu kuću. Na moje pitanje zašto je odlučila da to prijavi policiji, odgovorila je da je njen muž kao komunist pogubljen, pa hoće na taj način da se osveti komunistima što je izgubila muža.«

Bila je to Zorka Roknić, koja je sa mužem Vašom Roknićem učestvovala u radničkom pokretu i NOP-u, a oboje su posle okupacije uhapšeni. Vaso je streljan, a nju su pustili iz zatvora. Culo se da nije odala policiji ono što je znala. Zrenjanin je se setio u zao čas, upravo kada je trebalo da krene na put u Bosnu, na prvo zasedanje AVNOJ-a. Poslao je po nju partijskog kurira Leposavu Knežević, kćerku Stane Nikić u čijoj se kući nalazio. Znao je koliko je bila privržena mužu, ali nije mogao pretpostaviti kakve su je misli i raspoloženje opsedali u situaciji kada je bila van sebe zbog gubitka muža.

Rajt, Špiler i ostali, zajedno sa SS-majorom Ilerom

koji je sa svojih 80 ljudi trebalo da učestvuje u akciji, skovali su konačan plan. Jedinica majora Ilnera imala je zadatak da opkoli čitav deo sela, a Špiler i Rajt sa udarnom grupom da u toku noći opkole kuću u kojoj se nalazio Zrenjanin i u svitanje zore počnu akciju.

Bilo je prošlo dva sata posle ponoći, 4. novembra 1942, kada je 98 policajaca i nemačkih vojnika krenulo u akciju. Iz Vršca su se prebacili u više kamiona i nekoliko putničkih automobila do mesta na drumu u blizini Pavliša gde se iz sela ne može primetiti dolazak vozila. Odatle su se peške privukli selu i zaposeli određena mesta. Sa Špilerom i Rajtom išla je i Zorka Roknić, zaogrnuta nemačkim vojničkim šinjelom i sa šlemom na glavi, i pokazala im kuću u kojoj je razgovarala sa Zrenjaninom.

Špiler je rasporedio oko kuće pripadnike svoje udarne grupe, naoružane mašinkama, ručnim bombama i sa dva puškomitraljeza zbrojovke kojima su rukovali Peter Luc i Georg Standhaft. Još je bila noć, agenti su u potpunoj tišini čekali osvit zore — vreme za akciju. No tada su primetili da se neko kreće dvorištem sa ručnom svetiljkom. Posle nekih 10—15 minuta otvorila su se dvorišna vrata i na ulicu su izašla dva čoveka, od kojih je jedan nosio fenjer kakav imaju železničari. Stala su ispred kuće i dugo razgovarala, dok su ih skriveni policajci držali na nišanu.

Špiler je zaključio da su ova dvojica imala zadatak da izvide situaciju i skrenu pažnju policije na sebe, kako bi opkoljenim ilegalcima stvorili povoljniju mogućnost da se probiju na suprotnoj strani. »Kao što je kasnije ustanovljeno«, kaže on, »u kući je stvarno bilo opaženo opkoljavanje, pošto su usled brzog provođenja tog opkoljavanja ipak bili prouzročeni napadni šumovi.« Kada su dva čoveka krenula ulicom prema zasedi u vratima susedne kuće, policajci su skočili na njih. Pretresli su ih ali nisu našli nikakvo oružje. Jedan od njih bio je Stanin sin Živa Nikić. Policajci su, pored toga, ranili jednog mladića i ubili jednu ženu.

U kući su Žarko Zrenjanin i njegov saborac Strahinja Stefanović, sekretar Okružnog komiteta KPJ za južni Banat, doneli odluku da pokušaju da se probiju i rešili da ne dozvole da padnu u ruke policiji. Rekli su to ukućanima i nagovorili ih da se sklone dok oni budu vodili borbu. Pokušali su da se probiju iza kuće, suprotnom stranom od ulice. Dočekali su ih rafali iz puškomitraljeza. Obostrana pucnjava se razlegla selom.

»Najednom«, opisuje Špiler, »u vreme dok je tek počelo da svanjiva i vidik bio još uvek vrlo slab, prekinuta

je tišina detonacijom ručne bombe koja je eksplodirala u zadnjem delu dvorišta. Smesta je usledio rafal iz puškomitraljeza. Policijski agent Peter Luc dotrčao je do mene da mi javi da je jedno lice bilo istrčalo iz gospodarske zgrade u pravcu bašte i u nameri da omogućiti probijanje bacilo ručnu bombu prema onoj dvojici agenata koji su bili u zasedi pozadi kuće u samoj bašti. Na to je on, Lue, smesta ispalio nekoliko metaka iz svog lakog mitraljeza i pogodio ga... Lue se vratio na svoje mesto i nakon kratkog vremena se vratio i izvestio me da ono lice... leži nepomično i ne daje nikakve znake života.«

Policija još uvek nije preduzimala akciju upada u kuću iako više nije bilo otpora. Špiler je znao da Zrenjanin nikada ne ide sam, pa je računao da se u kući nalazi još neko ko će pružiti otpor. Zato je najpre uputio Živu Nikića u kući da izvidi situaciju. Posle nekog vremena on se vratio iz kuće sa majkom i sestrom. Tek kada su saznali da unutra više nema nikoga živog, policajci su krenuli u akciju.

Već se odavno bilo razdanilo. Mada više nije bilo potrebe da se preduzima bilo šta, policija je priređivala spektakl kao da upada u kuću pod borbom. Tako je i glasilo izveštaj posle akcije: »Udarna grupa Komande javne bezbednosti za Banat jurišala je na ovu kuću.« Špiler je napisao:

»U dvorište kuće uleteli su naizmenice pojedini policijski agenti i ubacivali ručne bombe u pojedine prostorije gospodarskih zgrada. Bačeno je oko 10 bombi. Nakon toga čekali smo još neko kratko vreme, posle čega su svi iz zasede pred kućom, sem dvojice, ušli unutra. Jedna grupa otišla je do onog mesta gde je palo ono lice na početku akcije i ustanovila je odmah da je to Žarko Zrenjanin. Pretresom istog nađen je pištolj sa nešto municije i jedna ručna bomba, a sem toga razni pismeni materijal, legitimacije na lažna imena, te razne fotografije.

Druga grupa je pretresla kuću i sve gospodarske zgrade. Kada je ušla u štalu, našla je mrtvog Strahinju Stefanovića. Isti je bio u sedećem položaju naslonjen na jaslje, a između nogu ležala mu je puška sa cevi okrenutom prema glavi, na čijem donjem delu se nalazila velika rana. Odmah je bilo jasno da je izvršio samoubistvo ispalivši si jedan metak iz puške u glavu. Kod njega je prilikom pretresa pronađeno: jedan pištolj sa municijom, nešto municije za pušku, dosta pismenog materijala i legitimacija na lažno ime, kao i dve ručne bombe.«

Špiler je znao da se istaknuti komunisti ne predaju,

da neće dozvoliti da padnu živi u ruke policiji. Tako su postupili Stevan Jovanović, Borislav Petrov, Jelisaveta Petrov, Stanko Tomić, Lidija Aldan i drugi njihovi saborci. Geslo da se komunisti ne predaju neprijatelju potvrdili su svojom posljednjom borbom i životom Zrenjanin i Stefanović. Njih dvojica protiv 98 policajaca i vojnika*.

Spektakl policije se nastavljao. Špiler je nastojao da se sve dokumentuje. Naredio je da se tela dva ilegalca stave jedno kraj drugog tako da im se vide lica, ispred i pored njih je postavljeno njihovo oružje, municija, legitimacije, a iza njih poredali su se Rajt, Špiler i ostali učesnici akcije. Fotografski aparat je škljocnuo nekoliko puta. Snimci su bili gotovi. Ubice su se slikale, osigurale dokaze za dobijanje priznanja i odlikovanja, uspomene »za trajno sećanje«.

Rajt, Špiler i ostali najpre su otišli u zgradu opštine, a zatim u Bečkerek, vodeći sa sobom hapšenike. Špiler je o akciji podneo opširan izveštaj u kome je naveo: kada je izvršena (4. XI 1942), koliko je trajala (od 2 do 9 časova), ko je učestvovao od policije (Rajt, Špiler i 12 pripadnika udarne grupe), Banatske državne straže (Oskar Langer), Gestapa (Karl Stecer), nemačke SS-jedinice (SS-major liner sa 80 ljudi) i okružne policije (kapetan Werner Berens), kako je akcija izvedena, ko je ubijen, ko uhapšen, šta je zaplenjeno od oružja, municije i pisanog materijala.

Zorku Roknić su agenti putničkim automobilom prevezli u Vršac. U toku dana policajci su kamionom prevezli tela ilegalaca u Bečkerek. Tamo su, u garaži

* O Žarku Zrenjaninu je Špiler govorio u više mahova u toku istrage i na sudskom procesu. Međutim, najpreglednije i najpodrobnije su dve njegove posebne izjave: »Traganje za Žarkom Zrenjaninom od strane SIPO i SD-a Beograd uz saradnju Komande javne bezbednosti za Banat« i druga, u kojoj je sa mnoštvom pojedinosti opisao samu akciju izvedenu 4. novembra 1942: »Slučaj pogibije učitelja Zrenjanina Žarka, zvanog 'Stari' i 'Uča', sekretara PK SPJ za Vojvodinu i člana CK KPJ, te studenta prava Stefanovića Strahinje, zvanog 'Cvikeraš', sekretara OK KPJ za južni Banat.«

U više članaka i drugih priloga u listovima, časopisima i knjigama navode se dva pogrešna podatka-, da je policijska akcija protiv Zrenjanina izvršena 5. novembra 1942. i da je u toj akciji učestvovalo 700 vojnika i policajaca. U zvaničnim policijskim izveštajima, napisanim posle akcije, naznačen je tačan datum Zrenjaninove pogibije: 4. novembar 1942, a isto tako je precizno označen broj učesnika u akciji, i to: 80 vojnika iz nemačke SS-jedinice, vojne pošta 18 208, i 18 učesnika iz policije koji su poimenično navedeni.

Zrenjanin je proglašen narodnim herojem 25. decembra 1944, a najveći grad Banata, pre rata Petrovgrad, a za vreme okupacije Veliki Bečkerek, dobio je 23. decembra 1946. po njemu naziv Zrenjanin.

Komande javne bezbednosti, ponovo snimljena, a zatim zakopana na Bagljašu. Živa Nikić i Leposava Knežević proživeli su u zatvoru i logoru strahovita mučenja. Špiler je na njima iskaljivao svoj bes i osvetu što su pružili utočište Žarku Zrenjaninu i terao ih da priznaju i ono što nisu znali ni činili. Leposavi su na gnusan način izazvali krvoliptanje, pretukli je, stavljali joj stopala u vrelu vodu a onda joj kleštima vadili nokte iz nožnih prstiju. Živi su usijanom sabljom pekli delove tela, stavljali mu usijana gvozdена jaja pod mišku i vešali mu tegove za polni ud. Živa je streljan, a Leposava je dočekala oslobođenje i 1948. godine pojavila se pred sudom da potresno ispriča kakve je strahote doživela od optuženog Juraja Špilera.

ŠPILER I NJEGOVI AGENTI

Student Petar Aldan uhapšen je u Pančevu odmah posle napada Nemačke na Sovjetski Savez, odakle je inače bio rodom (Krasnodar, Kuban). U vreme kada je pančevačka policija prebijala i ubijala uhapšene komuniste i skojevce, Aldan je rešio da spasi svoj život — izdajom. Kao predratni član Partije i partijski kurir, znao je za veliki broj komunista, skojevaca i simpatizera, oko 150, i sve ih pokazao policiji.

Po tu cenu sačuvao je život i postao tajni agent policije. Pušten je iz zatvora, da bi se ponovo uvukao u redove Partije i NOP-a i pomogao policiji da ih uništi. Radio je za Gestapo, pančevačku policiju, pančevačku folksdojčersku oružanu formaciju »Nemačka momčad«, dok ga nije preuzeo Špiler.

Tajni agent »Hans« radio je najpre na području Pančeva, kasnije i u drugim krajevima Banata, naposljetku van Banata. Od njega su banatska Služba javne bezbednosti i Gestapo saznali za mesta boravka i kretanje mnogih lica za kojima su inače dugo i bezuspešno tragali. On je već 1941. godine davao bliže podatke o partijskim funkcionerima i ilegalcima Stevanu Jovanoviću, Borislavu, Jelisaveti i Olgi Petrov, Miti Živkovu i drugima. Po njegovim obaveštenjima preduzimane su policijske akcije u kojima su hapšeni ili gubili živote pojedini komunisti i aktivisti NOP-a (akcija u Crepaji u oktobru 1941, pogibija sekretara Okružnog komiteta za južni Banat Stevana Jovanovića 25. decembra 1941. i dr.).

Sa takvim radom Aldan je produžio i 1942. godine.

Već duboko zagazivši u izdaju, služeći Nmcima i predajući u njihove ruke dojučerašnje svoje drugove, on je dalje srljao nečasnim putem koji je izabrao, ogrezao u zločinačkom radu, podmuklosti i bezobzirnosti. Izdao je i optužio policiji i svoje najbliže: rođenu braću i sestru Lidiju. »Lidija uopšte ne sumnja da imam veze s

policijom«, hvalio se potkazivač, dajući podatke o nje-
noj aktivnosti i kretanju.

Lidija je ostala dosledan komunist i požrtvovano je radila na terenu kao član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a i sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za južni Banat. Špiler i njegova policija su joj najzad ušli u trag. Špiler je zabeležio:

»Na dan 5. aprila 1942. godine uhapšena je kod Ferdina Lidija Aldan, bivši đak, članica OK SKOJ-a za južni Banat. Prilikom hapšenja neprimetno je izvadila iz jednog omota pištolj i izvršila samoubistvo. Kod nje je nađena legitimacija na ime Marije Žebeljan.

Lidija Aldan ostala je beskompromisno na liniji komunističkog pokreta i kao takva i poginula, nakon što je jednom prilikom bila iznenađena i uhvaćena po jednoj policijskoj patroli.«

Brat i sestra su se u najtežim iskušenjima pod fašističkom okupacijom opredelili za različne puteve. Pošto su mu i braća dospela u zatvor, na slobodi je ostao samo Petar.

Gorak je bio hieb izdajnički. Špiler i Gestapo su sve više tražili od svog dragocenog agenta, davali mu nove zadatke, zahtevali najnovije podatke. A Aldan je živeo u stalnom strahu da će ilegalci otkriti njegovu pravu ulogu i likvidirati ga. Da bi to sprečio, nastojao je da ih preduhitri i što pre ih preda policiji u ruke. Jurio je iz mesta u mesto, tražio i uspostavljao veze, provocirao i čim bi nešto saznao, obaveštavao je Špilera ili Gestapo. Njegov policijski dosje sa agentskim izveštajima samo za prvih 10 meseci dostigao je 360 stranica.

Pošto su propali svi raniji pokušaji Špilerove policije da uhapsi ili ubije ilegalca Mitu Živkova, Aldan je dobio zadatak da ga on pronađe, navede u zasedu policije ili ga ubije. Živkov se upravo tih dana oprostio od ilegalca i svojih saradnika u Crepaji, pošto je krenuo da se prebaci u Srem, u partizane.

Negde na njegovom putu isprečio se Aldan. Oprezni ilegalac nije prozreo lukavu igru čoveka koga je znao kao člana Partije, nije valjda ni mogao pojmiti da je neko kome su sestra i braća stradali od policije kadar da radi protiv njih, za policiju. Gledao je u Petru druga, ilegalca koji se mučio kao i on, pripadnika »crvene porodice«. Ipak, nekim instinktom je osetio da ne treba da ide tamo kamo ga je Aldan hteo odvesti — u policijsku zamku. Pošli su dalje — Mita napred, Aldan za njim. Za agenta »Hansa« to je bila izvanredna prilika. Izvukao je pištolj i pucao Miti u leđa.

»Na dan 20. maja 1942«, zapisano je u izveštaju Ko-

mande javne bezbednosti, »ubijen je između Uzdina i Idvora poznati komunista i terorista Mita Živkov, zvani Lala i Selja, radnik iz Crepaje, inače član Okružnog komiteta KPJ za južni Banat, koji je 5. marta 1942. u Pančevu ubio šefa političkog odseka tamošnje policijske uprave Alojza Krala, a 1. aprila u Hrvatskoj Neuzini pomoćnog policajca Petra Stepanova.«

Da bi sačuvali u tajnosti važnog agenta, policajci u ovom slučaju nisu opisali kako je ubijen Živkov. Ali posle svega teško je više bilo sačuvati tajnu o Petru Aldanu. Ipak, dok je istina o njegovoj stvarnoj ulozi potpuno izišla na videlo, on je uspeo da nanese još štete pokretu kome je nekada pripadao.

Nepuni mesec dana posle mučkog ubistva Mite Živkova, Aldan je uspeo da zakaže sastanak s Nikolom Živanovićem Nikicom, studentom prava iz Pančeva, za koga je policija imala podatke da je član biroa Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Vojvodinu. Na mesto sastanka doveo je Špilera i njegove agente, a s njima je bio i gestapovac Wilhelm Knetsch iz Bečkereka. Policajci su u noćnoj zasedi sačekali Živanovića, no on je ranio gestapovca i pobjegao. Ipak, Aldan je znao gde se Živanović mogao skloniti i odveo tamo Špilera s agentima, te su ga ovi uhvatili ranjenog, pošto je prethodno pokušao da izvrši samoubistvo.*

Vodio je Aldan policiju u akcije protiv ilegalaca i aktivista NOP-a po raznim mestima pančevačkog kraja.- u Idvor, Farkaždin, Crepaju, Dolovo, prikupljao podatke širom Banata.

»Kasnije je Aldan«, po kazivanju Juraja Špilera, »neprimetno učestvovao u akcijama koje je Komanda jav-

* Špiler je opširno opisao ovu akciju, koja je izvedena 16. juna 1942. Policijska je postavila zasedu na mestu na kome je Aldan ugovorio sastanak sa Živanovićem na periferiji Pančeva prema Kovinu. Kada se oko 10 časova te noći pojavio Živanović, policajci su skočili na njega uperenog oružja i povicama da se preda. Živanović je, međutim, izvukao pištolj i sa tri metka teško ranio gestapovca Wilhelma Knetscha. Iskoristio je trenutak zabune i izgubio se u noći. No pošto je Aldan znao da će se Živanović sakriti u obližnjem stanu Katice Nikolić, Špiler je sa svojom Udarnom grupom upao u tu kuću. Živanović se nije hteo predati, već je iz pištolja ispalio dva hica sebi u glavu. Teško ranjenog preneli su ga u pančevačku bolnicu, a posle lečenja premestili ga u zatvor u Bečkereku.

Špiler je vodio duge razgovore sa Živanovićem i na kraju uspeo da ga »obradi« i od njega izvuče važne podatke. Gestapovac Knetsch, pošto se vratio oporavljen iz Nemačke, javno je pretio da će se osvetiti Živanoviću što ga je ranio. Jedne noći upao je u zatvor Prefektуре policijske, izveo Živanovića i ubio ga.

ne bezbednosti sproveda na osnovu njegovih podataka. U nekoliko slučajeva bili su u pitanju partijski Funktioneri i članovi (otkrivanje i hapšenje Momčila Stefanovića i Nikice Živanovića), a većinom skojevci i pc>magači NOP-a. Na osnovu Aldanovih obaveštenja postavljali smo, uz učešće Fritscha i samog Aldana, zasedu u okolini Perleza u cilju hvatanja Žarka Zrenjanina, **QI SU** iste ostale bez rezultata.«

Posledice Aldanovog agentskog rada bile bi teže da se u partijskim redovima nije sprovodila stroga konspiracija, da se stalno nisu menjala skrovišta, ilegalni stanovi i mesta sastanaka, da se nije praktikovala upotreba pseudonima, lažnih legitimacija i dozvola, da, se nije primenjivalo iskustvo iz ilegalnog rada i borbe s policijom. To je bila i Špilerova ocena:

»Aldan je provalio mnogo lica koja su radila u komunističkom pokretu, odnosno pomagala isti, ali je usled prirode tih podataka ili pak s obzirom na činjenicu da su odnosna lica tada živela ilegalno, prilično malo njegovih podataka iskorišćeno.«

-X Posle svega što se odigralo, već je gotovo svima postalo jasno da je Petar Aldan agent policije. Špiler se posavetovao sa Gestapom, pa su zaključili da s-u njegove mogućnosti time iscrpene i odlučili da ga sklone iz Banata gde mu je pretila opasnost od osvete ilegalaca. Za to se postarao Gestapo. Uputio ga je kao ag-enta na nove terene: u jugoistočnu Bosnu, jugozapadnu Srbiju, Crnu Goru i Sandžak, a povremeno je boravio u Beogradu. Promenio je i ime: sada se zvao Marko Pandurov. Završio je kao agent ispostave Gestapa u Novom Pazaru, gde je povremeno oblačio SS-uniformu i sa gestapovcima učestvovao u hapšenjima, saslušavanju i batinanju hapšenika. Tamo ga je 1944. godine zadesio kraj kakav je zaslužio, tj. onako kako je komunist Mita Živkov stradao od njega.- dobio je metak u leđa od svoga kolege, policijskog agenta.

Sličnu ulogu kao Aldan odigrao je Radoslav — Rada Grujić, strojobravar iz Bečkereka. Njega je 8. jula 1942. uhapsio Špiler sa svojim agentima prilikom policijske akcije u Srpskom Aradcu. Tako je dvadesetak dana posle hapšenja Nikole Živanovića u Pančev^j, u Špilerove ruke pao još jedan član »sekretarijata biroa Pokrajinskog komiteta SKOJ-a« — kako je policija, zabeležila u svom izveštaju. Špiler je znao za njegovu aktivnost, funkcije i pseudonime »Crni Rada«, »Mirk;₀« i »Pera«, pa mu je kao važnom hapšeniku posvetio odgovarajuću »pažnju«. Rezultat Špilerove »obrade« bio je da

je Rada Grujić, potpuno demoralisan, izdao svoje drugove i u zatvoru postao tajni agent policije.*

Špiler se najpre potrudio da se među hapšenjima pronese glas o Grujićevom junačkom držanju pred policijom, a zatim, pošto mu je stvorio oreol junaka, inscenirao bekstvo tog »heroja« iz zatvora. To je bila dobra priprema za Grujićev povratak među drugove sa kojima se do hapšenja borio protiv okupatora, stvaranje povoljnih mogućnosti za izvršavanje zadataka koje mu je poverio Špiler. Kao i Aldan, i Grujić je znao mnoge članove i funkcionere KPJ, SKOJ-a i NOP-a, koje je već odao Špileru, ali je sada trebalo da se poveže sa njima i preda ih u ruke policije. Međutim, dok je Aldan pretežno delovao u južnom Banatu, Grujićev teren bio je uglavnom severni Banat.

Grujića su drugovi dočekali dvojako: jedni su ga prihvatili ništa ne sumnjajući, drugi s nepoverenjem. Zbog toga je bilo razmimoilaženja, pa i oštrih diskusija. Među onima koji nisu verovali Grujiću bili su članovi Sreskog komiteta u Karađorđevu i sekretar Milan Pribić Dokica. No, Žarko Turinski, sekretar Okružnog komiteta, smatrao je da je Grujićevo bekstvo iz zatvora rezultat nekih njegovih nastojanja i preduzetih mera.**

Turinski je 26. novembra 1942. zakazao sastanak sa Grujićem u konspirativnoj bazi u kući predsednika opštine u Aradcu za koju je Grujić znao. Čim ga je Grujić o tome obavestio, Špiler je poslao policajce u zasedu u dvorištu te kuće. Da ne bi otkrio svog agenta, prethodno je uhapsio predsednikove kćeri koje su održavale bazu (a da otac to nije znao), kako bi posle pustio glas da su one, prilikom saslušanja, otkrile bazu i da je policija, zahvaljujući njima, postavila zasedu. Turinski je

* U policijskom izveštaju se kaže da je Grujić pre hapšenja ispalio nekoliko metaka na policajce u nameri da pobjegne, no to mu nije uspelo, te je savladan i živ uhvaćen. Tom prilikom su kod njega nađeni pištolj, ručna bomba, beleške i meci. U zatvoru je poklekao pred Špilerom, dao mu dragocene podatke o organizacijama i članovima KPJ i SKOJ-a, o bazama i skloništima itd. Špiler se time nije zadovoljio, već je demoralisanog Grujića hteo da iskoristi kao tajnog agenta, kako bi pomoću njega uspeo da dode do istaknutih ilegalaca i partizanskih rukovodilaca koji su mu stalno izmicali. Špiler je izjavio: »Nakon što je dva ili tri meseca ležao u zatvoru, pristao je da radi kao poverenik za Odeks (javne bezbednosti — prim. aut.). Bilo je fingirano njegovo bekstvo iz zatvora, nakon čega mu je uspelo uspostaviti stare veze.«

** Žarko Turinski je verovao da je bekstvu Rade Grujića doprineo policajac Krsta Kozlovački, na šta ga je Turinski nagovarao. To je koristilo Špileru jer se odlično uklapalo u njegov plan o insceniranju Grujićevog bekstva, a doprinelo održavanju zablude Žarka Turinskog. Turinski nije naslutio pravu ulogu Rade Grujića po izlasku iz zatvora, mada mu je ovaj radio o glavi.

naišao sa Borom Mकिनom, partizanskim komandantom i članom Okružnog komiteta. Mकिन je prvi zakoračio u dvorište, dok je Turinski čekao zaklonjen iza zida. Tri policajca su skočila na njega. Mकिन je uspeo da dva puta opali iz pištolja i oba puta rani prvog napadača policajca Matiasa Kelera, ali su ga druga dva policajca, Ištvan Tot i Karl Majer, usmrtila hicima iz svojih pištolja. Turinski je uspeo da se povuče.

Kada je posle mesec i po dana, tj. 3. januara 1943, u borbi sa policijom poginuo i Žarko Turinski, u Okružnom komitetu Partije ostao je samo mladi Dura Đorđević Sima. U teškoj situaciji za rad Partije, smatrao je neophodnim da raščisti pitanje pouzdanosti Rade Grujića. Zakazao je sastanak sa njim u Bečkerek u 11. februara 1943. Kada su na ulici pošli jedan drugome u susret, Grujić je izvukao pištolj i pucao u svog dojučerašnjeg prijatelja. Tog trenutka su pojurili ka njima policajci iz zasede. Ranjeni Dorđević nije više imao nikakvih izgleda za spas. Učinio je jedino što je još mogao: da ne bi živ pao u ruke policiji, izvršio je samoubistvo. A agenta Crnog Radu pohvalio je Juraj Špiler, u bolnici, gde se lečio od dve rane zadobijene u puškaranju sa Žarkom Turinskim.

Posle četiri dana Grujić je izveo još jedno izdajničko delo. Imao je zakazan sastanak na Melenačkom ostrvu sa drugovima iz Sreskog komiteta novobečejskog sreza i iz Melenačkog partizanskog odreda. Na sastanak u tajnom skrovištu, došao je — s policijom. U bazi su izrešetana sva tri ilegalca.*

Posle nekoliko slučajeva u kojima su stradali komunisti i skojevci, a uvek je nekako tu bio i Grujić, pojačale su se sumnje u njega i sve više drugova je odbijalo svaki dodir s njim. Međutim, od početka njegova agentskog rada, pa dok se nije sasvim otkrila njegova prava uloga, on je uspeo da nanese velike štete narodnooslobodilačkom pokretu severnog Banata. Bio je jedan od najznačajnijih i najefikasnijih Špilerovih tajnih agenata u borbi protiv ilegalnih organizacija KPJ i NOP-a. Za razliku od Aldana, čijim su se uslugama koristili i gestapovci, Grujića je sve vreme »držao na vezi« sam Špiler i kao iskusni policijski i obaveštajni stručnjak spretno i znalački ga upotrebljavao i rukovodio njime. Pored toga Špiler ga je i bogato nagrađivao, tako da je Grujić za svoje agentske »podvige« dobio 20.000 — 25.000 dinara.

* Poginuli su članovi Sreskog komiteta Vujica Vujanov i Milan Mijatov, a teško je ranjen, pa kasnije streljan Žarko Boškov.

Kada je s vremenom postalo potpuno jasno da Grujić radi za policiju, i njegove mogućnosti tajnog agenta su iscrpene. Tada je postao otvoreni, javni Špilerov agent. No, i kao takav je koristio policiji. Špiler kaže:

»Nakon ovih akcija Grujić je razotkriven u redovima pripadnika pokreta, pa je legalizovan i namešten u Odseku javne bezbednosti kao policijski agent. To je bilo u proleće 1943. godine. Posle toga on je sudelovao u svim terenskim istragama i akcijama koje je Odsek organizovao i vodio, kao i u onima koje su vršila nemačka službena mesta a u kojima je učestvovao Odsek sa svojim organima. Osim toga sudelovao je i kod informativnih saslušanja uhapšenih lica, pri čemu je vrlo mnogo pomagao s obzirom na dobro poznavanje stvari.«

Pošto je imao toliko »grehova na duši«, Grujić je živio u neprestanom strahu od osвете ilegalaca. Nikada nije mogao znati iza kojeg ga ugla ili grma čeka smrt. Vazda u grču, napetosti i neizvesnosti, nije više bio kadar da izdrži takav život. S druge strane, nailazio je na rezervisanost policijskih agenata u čiji sastav je bio uključen, i to kako na službi tako i van nje. Za izdajnika nigde nije bilo mesta-, dojučerašnji drugovi su ga osudili na smrt, oni sa kojima se odskora udružio, policajci, nisu ga prihvatili. Prezirali su ga i jedni i drugi. Odbačen od svih, živio je vrlo povučeno, stanovao u zgradi policijskih agenata, hranio se u policijskoj menzi. Zamolio je Špilera da ga skloni iz Banata, i to što dalje. Ionako više nije mogao da bude od koristi, pa mu je Špiler omogućio da krajem 1943. godine pobegne zaista daleko — u Nemačku.

Još jedan izdajnik uplašio se za svoj život. Strahujući od osвете ilegalaca zbog izdajstva Brace, Bebe i Stan-ka Tomića, krojač Nikola Karavla obratio se za pomoć Juraju Špileru.

»Karavla, koji je provalio Petrova, pušten je posle akcije na slobodu, pošto sam ga prethodno zavrbovao da za mene radi kao agent«, izjavio je Špiler. »Kao nagradu za napred izloženu izdaju Petrova dao sam mu sumu od 5.000 dinara. Iz Pančeva je više puta dolazio k meni u Bečkerek i davao mi neke podatke...

Ostao je u Pančevu još svega 2 — 3 meseca-. Tada je došao u Bečkerek kod mene i izložio mi kako mu je nemoguće da više radi u Pančevu, pošto se na njega sumnja da je izvršio provalu, te ga je stoga strah da tamo i dalje ostane, jer se boji da bi mogao biti likvidiran. Na ovu molbu izdejstvovao sam preko pančevačke policije

da se Karavla preseli u Beograd, gde je dobio zaposlenje u jednoj nemačkoj vojnoj krojačkoj radioni.«

Policija se pobrinula za još jednog svog tajnog saradnika — Agatu Libman. Pošto ju je pronašla lakše ranjenu na tavanu kuće u Topoli, Ulica treći red broj 15, policija je Agatu prvo zadržala u pančevačkom zatvoru, a zatim — na Špilerov zahtev — prebacila u Bečkerek. Tamo ju je Špiler potanko ispitao o Braci i Bebi, o radu i životu u kući u Topoli, o njenoj ličnoj aktivnosti i svemu što je znala o »komunističkom pokretu«. Agata je ne samo ispričala sve što je znala nego je i pristala da tajno saraduje s policijom. Špiler ju je zadržao u zatvoru, pošto joj je dao zadatak da provocira ostale hapšeničke i o svemu što sazna obaveštava policiju.

U izveštaju Prefektуре policije od 8. avgusta 1942. opisuje se slučaj Agate Libman i njen rad za policiju:

»Kao rođaka Ane Bokšan upoznala se sa Bracom Petrovim, sa kojim je od tada ostala stalno u vezi... Posle streljanja Steve Jovanovića Jove krila se, pošto je bila tražena od policije, u ilegalnom stanu Brace i Mire Petrov... Posle hapšenja vršila je za policiju poverljive usluge, pošto je o važnim saznanjima o drugim hapšenicima s kojima je bila u zatvoru obaveštavala policiju i tako doprinela uspešnom vođenju istrage.«

Zbog toga je kažnjena sa svega 9 meseci boravka u logoru, posle čega je puštena na slobodu, s tim da i dalje tajno saraduje s policijom.

U noći, 2. januara 1943, Špiler je sedeo u svojoj kancelariji nagnut nad izveštajima koje su mu agenti podneli o tek izvršenim hapšenjima i početnim rezultatima saslušavanja hapšenika. Svetlost stonice lampe odbijala se o oblu i glatku površinu njegove glave, s retkim vlasima na samom temenu. Već je bila poodmakla hladna januarska noć i po kućama Velikog Bečkereka svuda su bila pogašena svetla. Samo su u zgradi Komande javne bezbednosti zloslutno bleštali prozori.

Tišinu je narušilo kucanje na vratima i u kancelariju je ušao šef policijskih agenata Josef Wilhelm. Oglasio se još s vrata:

— Gospo'n šefe, imamo ga!

Špiler je znao o kome je reč i pre nego što ga je šef istrage obavestio da je otkriveno sklonište komunističkog funkcionera Žarka Turinskog. Jedna od hapšenica, objasnio je Wilhelm, po imenu Vidosava Protić, odala je da se Turinski krije u gradu, u kući Dušana i Gordane Tapavički kraj samog Begeja.

Već godinu i po dana Špiler i banatska policija tragali su za Turinskim, uporedo sa Gestapom. Saznali su za njegove funkcije u Partiji i ulogu u narodnooslobodilačkom pokretu Banata. Podaci kojih su se domogli govorili su o sastancima Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu počev od maja 1941. godine, o obrazovanju štaba partizanskih odreda, o Turinskom kao sekretaru Okružnog komiteta za severni Banat, komandantu u Štabu partizanskih odreda za severni Banat, organizatoru akcija protiv okupatora i domaćih vlasti, drskom ilegalcu i »jednom od najradikalnijih elemenata komunističkog pokreta u Banatu.« Špiler mu je nekoliko puta bio na tragu i postavljao zamku i zasede, ali ni jedna od tih akcija nije urodila plodom, jer je spretan ilegalac uvek uspeo da izmakne.

Špiler je o svemu obavestio prefekta policije Franca Rajta i šefa ispostave Gestapa Karla Pamera. Odmah zatim je odredio ko će učestvovati u akciji prepada na kuću i hapšenja Žarka Turinskog. Sve su se pripreme obavljale u toku noći. Mada su januarske noći duge, policajci su krenuli u akciju već pre šest časova i pošto su opkolili kuću, čekali su svitanje zore.

Iz tame je odjednom iskrsnuo Špiler, tiho se privukao prozoru i priljubljen uza zid zalupao na prozor. Morao je jače da udara u okno dok se iz kuće nije začuo domaćinov glas. Na pitanje: »Ko je?«, Špiler je povikao: »Policija! Otvaraj i izlazi iz kuće.« Kada su se domaćin i njegova žena pojavili, dočekali su ih uperene cevi poli-

Špiler je zahtevao da kažu koga drže skrivenog u kući, ali su oni negirali da ima bilo koga čak i kada im je pomenuto ime Žarka Turinskog.

Na osnovu ranijih iskustava iz sličnih akcija, Špiler je vrlo oprezno krenuo prema kući, zajedno sa Rajtom, Wilhelmom i još dvojicom policajaca, dok su ostali bili raspoređeni oko kuće. Upali su najpre u dvorište, pregledali ga, pa se uputili ka ulaznim vratima kuće. Uleteli su, na prepad, najpre u kuhinju, zatim u jednu sobu. Nikoga nisu zatekli. Ostala je još samo jedna soba, spavaća, čiji prozor je gledao na ulicu. Špiler je otvorio vrata te sobe i samo što je zakoračio, iza kreveta je iskrsnuo naoružani čovek i opalio iz pištolja. Špiler je osetio oštar bol u desnoj ruci, jauknuo je i povukao se natrag.

Wilhelm i dva agenta iskočili su kroz kuhinju u dvorište. Rajt i Špiler su ostali u sobi sa pogledom u dvorište, da se u dvorištu ne bi izložili mecima. Zaklonili su se iza nameštaja. Od sobe u kojoj se nalazio Turinski delila su ih samo otvorena vrata.

»U potpunoj tišini«, opisivao je Špiler kasnije te trenutke, »prolazili su minuti u kojima je svaka sekunda bila odlučujuća. Čekalo se ko će se prvi usuditi da stupi u akciju.«

Špiler i Rajt se nisu usudili da se odmaknu od zidova pored vrata. No Turinski nije sedeo skrštenih ruku. Najpre se iz njegove sobe čuo neki šum, zatim tup udar. Špiler se zalepio za zid, osećajući neposrednu opasnost. Svaki trenutak je izgledao beskonačno dug. Špiler je dobro zapamtio svaku pojedinost:

»Tišinu je najednom prekinulo paljenje ručne bombe koju je upalio Turinski. Potom se čulo njeno kotrljanje po podu. Turinski je nije bacio, već samo odgurnuo po podu, pošto je bio uveren da Rajt i ja vrebamo kod samih vrata. Želeo je da bomba eksplodira što bliže tim vratima, a ne na suprotnom delu sobe. Njegov račun je bio tačan, pošto smo se doista nalazili u neposrednoj blizini vrata.«

Bomba se zaista dokotrljala u blizinu Rajta i Špilera i oni su pogledima prikovanim za nju prestrašeno očekivali eksploziju. Odjednom je bomba eksplodirala i krhotine su poletele na sve strane. Špiler je osetio kako mu se geler zariva u već ranjenu desnu ruku. Rajta je parče bombe pogodilo u levu ruku. Obojica su divlje pojurili iz sobe, nagrnuli jedan preko drugog u kuhinju i izleteli u dvorište.

Nikada dotle, kako su kasnije objašnjavali Rajt i Špiler, ni jedan ni drugi nisu tako blisko osetili dah smrti, nikada nisu bili tako bespomoćni, niti su ikada s takvim užasom gledali u oči smrti koja se kotrljala prema njima.

Poučeni udesom svojih šefova, policajci više nisu pokušavali da prodru u sobu u kojoj se nalazio ilegalac, već su iz svojih zaklona otvorili vatru na prozor te sobe prema ulici. Međutim, iz sobe nije prestajao otpor. Turinski se žestoko branio. Pucao je iz pištolja i bacio na policajce dve ručne bombe.

Pošto se pucnjava odužila, a otpor nije prestajao, policajcima je postalo jasno da moraju preduzeti nešto drugo, efikasnije. Ubrzo se jedan od njih oprezno privukao prozoru Žarkove sobe i ubacio u nju kantu s benzinom, koji se razlio po podu i ubrzo planuo. Vatra i dim su brzo ispunili sobu. Kada su policajci pomislili da je sve gotovo, odjednom se iz susedne sobe čuo novi pucanj iz pištolja. Iz dvorišta je jedan policajac ugledao Turinskog sa pištoljem u ruci, zaklonjenog iza ormara.

Policajac je skovao plan da se, dok Turinski puca kroz prozor prema ulici, privuče uza zid sa dvorišne

strane i dospe do ulaza u sobu, iznenadi Turinskog i ubije ga s leđa. Uspeo je da neopažen dospe do ulaza i kada je procenio da je pogodan trenutak, banuo je na vrata. Međutim, u tom času planuo je pucanj iz sobe i policijski agent Georg Standhaft je brzo uzmakao, povodeći se iza zida i držeći se za gornji deo ranjene ruke.

U to je stigao i šef Gestapa Karl Pamer. Bio je besan. Ceo grad je bio uznemiren pucnjavom.

Turinski je, po svemu sudeći, rešio da se bori do kraja. Nije imao nikakvog izgleda da se spase, ali je, očevidno, odlučio da policiji zada što više muke, da svoj život skupo proda.

Pamer je naredio energičnu akciju. Pucnjava se nastavljala, bombe su praštale. Tako je to potrajalo sve do trenutka kada je Turinski najzad, posle tri časa borbe, pogođen smrtonosnim mecima, završio svoj ogorčeni otpor.

Pred kuću je stigao automobil za ranjene policajce, pa ih je lekar previo. Iako dva puta ranjen, Špiler nije žurio u bolnicu. Nije mogao da ode, a da prethodno ne vidi mrtvog ilegalca za kojim je tako dugo tragao. Nije mogao da se odupre sadističkom instinktu da stane iznad tela mrtvog protivnika: »Kada mi je lekar previo ruku, otišao sam u odnosnu kuću da vidim poginulog Turinskog. Posle toga sam jednim fijakerom odvezen u bolnicu.«

U dvorištu kuće Tapavičkog, okružen policijskim agentima, šef Gestapa iskaljivao je svoj bes. Vikao je na Dušana Tapavičkog i njegovu ženu, koje su mu priveli agenti. Naredio je da ih odmah ubiju, a da u zvaničnom izveštaju kažu da su ubijeni pri pokušaju bekstva.

U izveštaju o ovoj akciji Špiler je napisao:-

»U svitanje su najpre pozvani vlasnik kuće i njegova žena da izađu napolje. Na pitanje ima li koga u kući osim njih, odgovorili su da nema. Međutim, prilikom pretresa kuće, baš kada sam ja ulazio u poslednju prostoriju, vlasnikovu spavaću sobu, u njoj skriveni Žarko Turinski ispalio je na mene metak iz pištolja i ranio me u desnu ruku. Potom je bacio i ručnu bombu od koje smo bili ranjeni: ja, ponovo u desnu ruku, i prefekt Rajt. Ja sam se odmah povukao iz kuće i u obližnjoj zgradi bio previjen. Za to vreme, u nastavku borbe, Turinski je ubijen, ranivši pre toga još jednog policijskog agenta... Poručnik Pamer je, za primer, na licu mesta dao streljati vlasnika kuće i njegovu ženu.«

U kasnije podnetom izveštaju o akcijama protiv komunista, Špiler je izneo da je akcija izvedena 3. januara 1943. od 6 do 9 časova, da je u njoj učestvovalo 12 policaj-

jaca, da je Turinski »pružio očajnički otpor«, pucao iz pištolja, bacio tri ručne bombe i da je savladan tek »posle duge i žestoke borbe«. Špiler je znao za direktivu Partije o držanju njenih članova pred neprijateljem. A Turinski je, boreći se tri sata sam protiv 12 policajaca i ranivši trojicu, dosledno izvršio direktivu da se komunisti ne predaju.

Špiler nije mogao da miruje ni u bolnici. Morao je da iskaže svoju nadmoć, sadizam i cinizam, da se izživljava i poigrava sa ljudima. U zatvoru se nalazila supruga Žarka Turinskog, Biserka, uhapšena 2. januara, dan pre policijske akcije. Ranjenik je napustio bolesničku postelju i požurio u zatvor. Upao je u ćeliju Biserke Turinski, dan posle izvršene akcije. Biserka je to dobro zapamtila:

»Sutradan, u ponedeljak 4. januara, Špiler je došao u moju ćeliju: 'Dodi, Biserka, ja i ti imamo svatove'. Ja sam mislila da me vodi na batinjanje. Međutim, on me je izveo u dvorište gde sam videla leš svoga druga, kao i leševe Dušana i Gore Tapavički.«

Iz bolnice u Bečkerek Rajt i Špiler su prebačeni u elitni sanatorijum »Dr Stanković« u Beogradu. Tu su izigravali ranjene heroje i pričali uzbudljive i hvalisave priče o obračunu sa »komunističkim ilegalcem«, ne pominjući naravno da njih 12 čitava tri sata nisu mogli da savladaju jednog čoveka. U sanatorijumu ih je obišao najviši rukovodilac nemačke policije SS-general August von Meyszner i odao im priznanje za »iskazanu hrabrost«.

Usledila su dalja priznanja Špileru: dobio je nemački orden Krst za ratne zasluge, značku za ranjavanje i novčanu nagradu od 10.000 dinara.

Ranjeni Špiler se, posle izlaska iz bolnice, oporavljao kod svoje kuće. Već gotovo dva meseca revnosni policajac je odsustvovao sa posla. Jednog dana je pokazao ženi fotografiju čoveka koji ga je ranio. Ona je iznenađeno zurila u fotografiju i onda sa sigurnošću rekla da je to onaj čovek koji ga je tražio kod kuće (na Trgu Princa Eugena broj 6). Naime, dve nedelje pre pogibije Žarka Turinskog, on je tražio Špilera kod kuće, ali mu je Špilerova supruga rekla da je on u kancelariji. Pošto joj se učinio sumnjiv, odmah je obavestila supruga telefonom.*

* Juraj Špiler je posle rata dao posebnu izjavu »O slučaju Žarka Turinskog, zvanog Arsa«, u kojoj je opširno opisao: kako su i od koga saznali za skrovište Žarka Turinskog, koga je o tome obavestio, dogovor o akciji, pripreme i sam tok akcije, iznoseći mnoge pojedinosti, reagovali

Špiler je naslutio šta bi to moglo da znači. Bio je svestan da posle tolikih hapšenja, mučenja i streljanja hapšenika, mora da računa sa osvetom, tj. sa pokušajima atentata na njega. Alarmirao je policijske agente, razaslao ih po gradu da pronađu sumnjivog čoveka na osnovu opisa lika i odeće koji je dala njegova supruga. Tada ga nisu pronašli.

Sada je Špileru sve bilo jasno. Baš u to vreme, kako je naknadno saznao, Partija je radila na njegovoj likvidaciji, pa je zaključio da je Turinski sam preuzeo taj zadatak. Špilerova kuća se nalazila neposredno uz obalu kanala Begeja, u neposrednoj blizini kuće Dušana Tapavičkog u kojoj je tajno boravio ilegalac »Arsa«, samo sa druge strane obale. Turinski je vrlo lako mogao da prede most, da se stepenicama pored mosta spusti na ulicu pored kanala i začas stigne do Špilerove kuće. Špiler je zaključio da je Turinski, pošto je toga dana bila nedelja, smatrao da će ga zateći kod kuće i da će ga tu, kad se pojavi na kućnim vratima, najlakše likvidirati. Stresao se na pomisao da je ostao živ samo zahvaljujući tome, što je u nedelju bio u kancelariji, a ne kod kuće.

Tom prilikom je izbegao osvetu i sačuvao život. Ali dokle?

nja, namere i postupke učesnika akcije, kao i svoje lično doživljavanje te akcije.

Naknadno je dao još jednu izjavu: »Dodatak slučaju Žarka Turinskog«, u kojoj je opisao pojedinosti o pokušaju ovog ilegalca da ga pronađe kod kuće i likvidira.

Vidosavi Protić, koja je odala skrovište Žarka Turinskog, Špiler se revanširao pustivši je iz zatvora. Ona je posle oslobođenja zemlje izvedena na sud i osuđena na kaznu lišenja slobode u trajanju od 14 godina.

ISKUSNI OBAVEŠTAJAC

U uslovima i prilikama za vreme okupacije, vršeći visoku policijsku funkciju, Špiler se pokazao ne samo kao tiranin nego i kao obaveštajno-policijski stručnjak, vešt i iskusen profesionalac. Utoliko je bio opasniji kao neprijatelj i utoliko je efikasnije udarce i teže posledice takav njegov rad naneo narodnooslobodilačkom pokretu u Banatu.

Dok su Špilera proglasili pravim policijskim stručnjakom u starešinskom kadru folksdojčerske policije, on je vrlo otvoreno i kritički govorio o nestručnosti policijskog sastava na čijem se čelu nalazio. Osim za retke pojedince koje je on obučio, za sve ostale dao je kasnije vrlo oštru ocenu: »Sve osoblje bilo je sastavljeno od folksdojčera, nameštenih (u policiji) nakon provale nemačke vojske u Banat, koji nisu uopšte imali neku stručnu spremu, a niti su ikada ranije službovali u policiji. Kako je moj zadatak bio uglavnom i prvenstveno suzbijanje komunističke delatnosti i jatakovanja, bio sam odmah načistu da u tom radu od tih predstojništava gradske policije neću imati nikakove koristi, naprotiv, da nestručan rad istih na terenu može biti samo štetan za samu stvar. Tako je došlo do toga da sam odlučio da se u sprovođenju tog zadatka oslonim samo na činovnike i organe poverenog mi Odseka odnosno Komande javne bezbednosti.«

Govoreći o oslanjanju samo na uzak krug svojih policijskih činovnika, Špiler je, naravno, mislio na stručno, profesionalno vođenje borbe protiv KPJ i NOP-a. To se pre svega ticalo stvaranja mreže tajnih poverenika i njihove upotrebe, organizovanja i vođenja policijskih akcija, iscrpnog saslušavanja hapšenika i znalačkog korištenja dobijenih podataka.

U jednom izveštaju Komande javne bezbednosti isticalo se: »Poznato je da se borba protiv komunista i nji-

hovog pokreta može uspešno voditi samo onda, kada vlastima uspe da izgrade jaku i potpunu mrežu obaveštajne službe, koja je u stanju da parališe sistem konspiracije kojim se uvek služe komunisti.« Toj činjenici, kaže se dalje u izveštaju, ima da se pripiše veliki deo uspeha u otkrivanju komunista i njihove delatnosti.

Sam Špiler je dokazivao da je tom vidu borbe pridavao veliki značaj, odvajajući znatan deo vremena za pronalazenje i vrbovanje pogodnih ljudi za svoje tajne agente. Kada bi se, na primer, među hapšenikima okomio na nekog važnijeg aktivistu Partije, SKOJ-a i NOP-a, provodio je sate saslušavajući ga i pokušavajući da ga pokoleba i »prelomiti«, da ga ubedi u neostvarivost ciljeva njegove borbe, u to da su sve date žrtve bile uzaludne. To »političko ubeđivanje« kombinovao je često sa vestom »psihičkom obradom« hapšenika. Udešavao je da njegov odabranik čuje krike zlostavljanih ili bi mu ubacivao u ćeliju žrtvu koju su mučili. Predočavao bi mu da će tvrdoglavim držanjem upropastiti svoju porodicu i proigrati svoj život, a takve žrtve su besmislene radi pokreta koji je ionako na izdisaju. Kada bi u takvoj obradi uspeo, kao u slučaju Radoslava Grujića — Crnog Rade, Špiler je dobijao značajnog agenta koji mu je vrlo korisno služio u razbijanju redova »komunističkog protivnika«.

U stvaranju mreže tajnih poverenika i njenom korišćenju protiv NOP-a, Špiler je polazio od konkretnih uslova, vanrednih prilika i stvarnih mogućnosti. On je to ovako objasnio:

»Za vreme mog službovanja u Banatu, nisam u pogledu organizovanja obaveštajne službe postupio po šablonu, po inače postojećim principima. U prvom redu bio sam odlučio da obaveštajnu službu provodim samo na terenu suzbijanja komunističke akcije i jatakovanja, a u drugom redu da kod toga u punoj meri uzmem u obzir naročite uslove, dane za takav rad specijalnim prilikama vladajućim u Banatu, u narodu tada vladajućom psihozom, te specifičnim osobinama Banaćana kao takvih. Konačno bio sam svestan da sam u tom kraju posve stran, da nemam nikakvih poznanstava odnosno odgovarajućih poverljivih veza, te konačno da nemam ni vremena za organizovanje jedne idealne, po opštim principima organizovane obaveštajne službe. Tako je došlo do toga da sam odlučio, da se ne upuštam u izgrađivanje neke sistematske obaveštajne mreže, već da, prema potrebi u datim momentima i na stanovitim ugroženim sektorima, na sve moguće načine i svim raspoloživim sredstvima tražim nove poverenike od-

nosno plasiram već od ranije stečene. O nekom sistematskom ubacivanju poverenika u redove pripadnika komunističkog pokreta i čekanju dok istima ne uspe da redovnim putem dođu do položaja koji bi im omogućavao neki efikasan rad, nije moglo biti ni govora, pošto za to nije bilo ni vremena, a niti su stajala na raspolaganju zato odgovarajuća lica. Nije preostalo drugo, nego da se svim mogućim sredstvima pokušavaju za takav rad pridobiti lica koja su već bila u pokretu, a koja su bila otkrivena i hapšena.«

Od početnog, skromnog rada na vrbovanju poverenika u Bečkereku, Špiler je prešao na razvijanje takve aktivnosti i u drugim mestima Banata. Petog februara 1942. policija i nemačka vojska opkolile su selo Kumane i uhapsile 24 lica. »Vodeći ovu istragu«, kaže Špiler, »odlučio sam se... da neka od tih u Kumanima uhapšenih lica pokušam iskoristiti kao poverenike. Među hapšenima bili su Živa Kumrić i neki obrtnik Racko. U provedenoj istrazi dokazano je da su bili jataci. Odmah sam u Kumriću i Racku uočio lica podesna za taj moj plan. Opazio sam, naime, da oni, videći da im je krivica dokazana i smatrajući istu za mnogo težu nego što je de facto bila, u neverovatnoj meri strepe od posledica. I sam Kumrić mi je svojim izjavama dao naslutiti da je pripravan da pomogne vlastima ako bude pušten na slobodu. Tako je i došlo do toga... Nakon davanja potrebnih uputa o načinu njihovog povereničkog rada, bili su pušteni na slobodu. Racko je, međutim, brzo zakazao, dok je Kumrić za najkraće vreme sakupio takve podatke, na osnovu kojih je policiji, u akciji provedenoj u Kumanima u februaru iste godine, uspeo izvršiti gotovo najveću i najopsežniju provalu za čitavo vreme moga službovanja u Banatu. Osim toga, u provedenoj istrazi dobijeni su podaci koji su dali osnova za provale i u drugim mestima. Ja te poslednje podatke, međutim, nisam odmah iskoristio, već sam u nameri da barem nekako ublažim posledice pomanjkanja jedne organizovane obaveštajne službe... iste podatke nekoliko meseci držao u tajnosti i tek onda ih posve neočekivano iskoristio.«

Ta druga akcija u Kumanima trajala je 13 dana (od 13. do 25. februara 1942) i tom prilikom je zadat težak udarac Kumanskom partizanskom odredu i organizacijama KPJ i SKOJ-a u ovom ustaničkom mestu, koje Špiler naziva »tradicionalnom kulom komunizma«. U toj akciji bilo je ubijenih i ranjenih partizana, a uhapšeno je oko 200 rodoljuba osumnjičenih da su saradnici NOP-a.

Špilerov prilaz stvaranju agenturne mreže bio je pragmatičan. On je ocenio da u brzom i burnom toku događaja pod vanrednim okupacijskim prilikama nema mogućnosti da sistematski izgradi kompletnu mrežu tajnih poverenika na celoj teritoriji Banata. »Zato sam odlučio«, kaže Špiler, »da obzirom na takvu situaciju, a napose obzirom na okolnost da nisam imao ni vremena a ni podesnih lica za sistematsko ubacivanje (poverenika), to pomanjkanje mreže nadomestim, u granicama najvećih mogućnosti, naročitom taktikom i metodama rada u vođenju samih istraga. Osim toga sam ipak nastojao, kada mi se za to ukaže prilika, da pronalazim i angažujem pojedine poverenike, naročito za ona mesta i krajeve koji su se momentano ukazivali kao najaktuelniji. Dakako da su mi u vezi svega toga dobro dolazili i oni podaci koje sam s vremena na vreme, bilo na moje traženje bilo iz vlastite pobude, dobivao od predsednika i opštinskih službenika pojedinih mesta o kretanju i radu lica sumnjivih kao komunista i jataka.«

Taktiku i metode rada o kojima je reč, Špiler je podrobno opisao, i to je ključno objašnjenje za uspehe koje je postigao, za način kako je nalazio pojedine poverenike ili prikupljao materijal koji je kasnije služio kao podloga za preduzimanje novih akcija odnosno provala.

Kao često primenjivani metod rada, Špiler najpre navodi vrbovanje pogodnih hapšenika u zatvoru i njihovo puštanje na slobodu da bi tajno radili za njega kao poverenici. Dakako, objašnjavao je Špiler, takve kombinacije su se pravile samo sa onim hapšenicima koji su za tu svrhu bili pogodni zbog odgovarajućih ličnih osobina i psihičke konstitucije. To su, naime, morali biti bistri i lukavi ljudi, sposobni da se snađu u svakoj situaciji, osobe koje strepe od posledica za počinjeno delo, tj. od kazne, te konačno oni koji pružaju neku garanciju da neće izigrati dogovorenu kombinaciju. Kako navodi Špiler, »gotovo sve najveće provale u Banatu izvršene su pomoću poverenika dobivenih na taj način«. Među uspehe postignute na takav način, Špiler ubraja provale izvršene u Kumanima, Višnjićevu, Pančevu i drugim mestima, posebno ističući provale koje je izvršio na osnovu podataka svog poverenika Radoslava Grujića — »Crnog Rade«.

Kao jednu od karakteristika svog rada Špiler ističe to da je umeo strpljivo da čeka na preduzimanje akcije na osnovu podataka dobijenih prilikom saslušavanja hapšenika u zatvoru. Bez obzira da li su ti bili manje ili više važni, on nije žurio da se što pre koristi njima, jer

je to smatrao brzopletošću koja može upropastiti uspeh akcije. Naprotiv, umeo je da čeka i duže vreme, po dva — tri meseca, pre nego što stupi u akciju, s tim što bi u međuvremenu preduzeo niz mera u cilju obezbeđivanja njenog uspeha. Pre svega potpuno je izolovao hapšenika od koga je izvukao važno priznanje, da bi sprečio da iko dozna za to. Zatim je organizovao najobazrivije prikupljanje podataka na terenu o licima prokazanim od dotičnog hapšenika, o njihovom kretanju i radu, striktno vodeći računa da se ništa ne nasluti ni o pravom izvoru informacija, ni o policijskim namerama s tim u vezi. Tek u najpodesnijem trenutku pristupao je policijskoj akciji sa ciljem da što više probudi provalu organizacija KPJ, SKOJ-a i NOP-a. »Na osnovu tako dobijenih podataka i sa takvom taktikom«, kaže Špiler, »izvedena je većina provala u Banatu.«

Primenjivanje takve taktike usledilo je na osnovu poznavanja protivnika, odnosno postupaka aktivista NOP-a i njihovih mera predostrožnosti u vreme hapšenja i provala. Naime, prema Špilerovom uvidu i iskustvu, uvek je posle nekog hapšenja u pokretu vladalo alarmno stanje: sklanjanje aktivista iz sopstvenih kuća, skrivanje u drugim kućama i stanovima, uništavanje i premeštanje poverljivog, kompromitujućeg materijala itd. Kada posle toga ne dođe do novih hapšenja, kod aktivista ovlada uverenje da uhapšeni drugovi nisu ništa priznali policiji i da im više ne preti opasnost. Napuštaju se vanredne mere opreznosti i rad se normalno nastavlja — kao i pre hapšenja. To je prilika koju čeka Špiler da bi otkrio tražena lica i uspostavio neprimetnu kontrolu nad njima, njihovim kretanjem i vezama, kako bi stvorio uslove i mogućnosti za provalu što većih razmera.

Špiler je bio svestan da takva taktika donosi — sve ili ništa. Jer, za ishod takve akcije bilo je presudno i da li će policija napraviti neku grešku ili ne. Dovoljna je bila mala nesmotrenost prilikom nadzora nad aktivistima, pa da oni zapaze da ih policija prati i opet se povuku u duboku ilegalnost. Istu taktiku korištenja podataka posle izvesnog vremena primenjivao je Špiler i u slučajevima kada je policija pronašla podatke u pisanom materijalu kod hapšenika, prilikom pretresa njihovih stanova i skrovišta ili kod ubijenih ili uhvaćenih ilegalaca i kurira. Jasno je bilo da je ishod policijskih akcija zavisio ne samo od toga da li će policija napraviti koju grešku nego i od toga u kojoj meri se pripadnici partizanskih odreda i ilegalnih organizacija KPJ,

SKOJ-a i NOP-a pridržavaju principa konspirativnosti i ilegalnog rada.

Uspešan metod za otkrivanje podataka bilo je i prisluškivanje hapšenika. Špiler je udešavao da se, na primer, dva hapšenika koja su ga interesovala ostave na kratko vreme sami u kancelariji za saslušavanje, kako bi se mogao prisluškivati njihov razgovor. Ili su dva hapšenika smeštena u istu ćeliju, tehnički prilagođenu za prisluškivanje. Špilerovo pravilo je bilo da se ni ti podaci ne koriste odmah, kao i da zatvorenici nikada ne smeju znati da su bili prisluškivani, bez obzira da li su posle toga upućeni u logor ili pušteni na slobodu. Podaci su se koristili kada je ocenjeno da je došao pravi čas za akciju, pri čemu se i prilikom hapšenja i u toku istrage strogo pazilo da se ničim ne oda pravi izvor podataka.

Znajući da je neophodan preduslov za uspeh poverenika da njihova saradnja s policijom ostane u potpunoj tajnosti, Špiler je uvek vodio računa o konspirativnom načinu održavanja veze, tj. o tome kada se, kako i gde sastaje s njima. Obično su mu, po utvrđenom rasporedu ili u posebno dogovoreno vreme, poverenici dolazili jednom skrovitom ulicom, po mraku, na poseban ulaz u dvorište zgrade policijskih agenata Mihaila Vetroa i Josefa Wilhelma, Špilerovih poverljivih i bliskih saradnika koji su se starali da se održi tajnost ovih kontakata. Poverenici su podnosili Špileru usmene izveštaje, osim četvorice, među kojima je bio i »Crni Rada«, koji su donosili već napisane podatke.

Špiler je raspolagao posebnim, poverljivim fondom za novčano nagrađivanje svojih poverenika. Veće novčane nagrade isplaćivao je poverenicima u slučajevima kada je, na osnovu njihovih obaveštenja i uz njihovu pomoć, uspeo da postigne značajne rezultate.

Pošto je i »komunistički protivnik« imao iskustva u ilegalnom radu i borbi s policijom, ishodi primene Špilerovih metoda rada bili su uvek neizvesni. Oni su obično donosili rezultate kada ilegalne organizacije nisu preduzimale mere zaštite od prodora policije u njihove redove. No, vrlo često su te organizacije pokazale primernu budnost i opreznost, pa su uspevale da prozru lukave igre i zamke policije, da otkriju njene tajne agente i likvidiraju ih. Bio je to odgovor komunista izdajnicima i agentima policije.

Događaji su pokazali da ne nastoji samo Špiler da proдре u redove protivnika, već i NOP u redove policije. I kao što je Špiler postizao uspehe zahvaljujući nedovoljnoj budnosti i propustima pojedinih ličnosti i organiza-

cija KPJ, SKOJ-a i NOP-a, tako je i »komunistički protivnik« umeo da se koristi slabostima policije da bi blagovremeno došao do podataka o namerama i planovima vlasti. Na taj način su borci i aktivisti NOP-a u mnogim slučajevima uspeli da izbegnu hapšenje, zarobljavanje ili uništenje. Špiler je u toku pojedinih istraga, a pogotovo od svojih tajnih agenata Petra Aldana i Radoslava Grujića, stekao bar približnu predstavu o razmerama takve aktivnosti NOP-a.

Partija je u mnogim mestima Banata imala izvanredne izvore obaveštavanja, pa i među folksdojčerima, u policiji, »Nemačkoj momčadi«, aparatu vlasti, poljskoj straži. O tome su govorili policijski i agentski izveštaji:

»Policijski činovnik, folksdojčer Jakob Gis je po svojoj prilici član Komunističke partije. Gis je prilikom ranije izvedenih akcija već dobro radio za Partiju, te je blagovremeno obaveštavao svoje veze o predstojećim akcijama policije. Ljudi za vezu su, sa svoje strane, upozorili osobe o kojima se radilo, da se priprema njihovo hapšenje... Još jedan folksdojčer je tajni član Partije, koji verovatno ima pristupa formularima za legitimacije... U Pančevu ima 10 — 15 folksdojčera koji simpatišu Komunističku partiju i koje ona upotrebljava za razne službe.«

Špiler je dobijao obaveštenja koja mu sigurno nisu godila: kako Državna straža u mnogim slučajevima obaveštava partizane i ilegalce kada se približavaju jedinice ili patrole nemačke vojske i policije, kada treba izvršiti racije ili kada se pripremaju akcije; kako pojedinci i jedinice poljske straže snabdevaju »bande« oružjem i municijom, dobavljaju im razne legitimacije i dozvole, upozoravaju na namere policije; kako devet policajaca radi za komuniste.

Rečitu, zaokruženu ocenu situacije dao je Gestapo:

»Saslušavanjima se dokazalo da u Banatu Komunistička partija Jugoslavije održava veze sa folksdojčerima i policijskim činovnicima i agentima, kao i sa predsednicima opština i sreskim načelnicima.«

Špiler je fanatično mrzeo komunizam. Dve decenije njegova službovanja u policiji to je, zapravo, uporna, neprekidna i ogorčena dvadesetogodišnja borba protiv komunista i naprednih snaga. Ta borba je dostigla kulminaciju u uslovima bezakonja i fašističkog terora za vreme okupacije, kada su neobuzdane bujice Špilerove okrutnosti, besa i bezobzirnosti izazvale najteže posledice širom Banata.

»Pri donošenju odluke da se posvetim sprečavanju i onemogućavanju komunističkog pokreta«, kaže Špiler, »igrao je ulogu moj raniji nacionalni odgoj i moje anti-komunističko nastrojenje... Radio sam gotovo isključivo na ispunjavanju toga zadatka, tako da me sve druge pojave nisu gotovo uopšte interesovale. Može se reći da sam vršenje gotovo svih drugih poslova u poverenim mi nadležstvima prepustio na rešavanje podređenim mi činovnicima. Nisam posvećivao nikakovu pažnju širenju alarmantnih vesti, slušanju stranih radio-stanica, davanju demonstrativnih izjava, raznim denuncijacijama, političkim izgredima i uopšte događajima i pojavama koje bi inače u takovim vanrednim prilikama... morale jednog policajca da interesuju«.

Špilerovi izveštaji, naredbe i proglasi kipe od mržnje. Borci za oslobođenje zemlje od okupatora, partizani, za njega su »obične bande okorelih zlikovaca, seoskih propalica i tipova.« Za komuniste, skojevce, pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta, nije nalazio dovoljno pogrđnih reči. Nazivao ih je podmklim i pokvarenim zločincima, crvenom kugom, destruktivnim elementima, velikom nesrećom i zlom za narod, a njihovu akciju — rušilačkom i paklenom. Na isti način je izlivaao bes protiv stanovništva koje je pomagalo oslobodilački pokret protiv okupatora. Imao je jedan »recept« za narod: zastrašujućim primerima drastično pokazati narodu šta čeka svakoga »ko se ogreši o postojeći poređak«. Više nije bilo manjih krivica, za svaku od njih je počinioca čekala uvek jedna kazna — streljanje. Špiler u svom proglasu, upućenom nepokornim Srbima, obznanjuje-. »ko pruža partizanima ili komunistima sklonište, ko zataji mesto njihovog boravka, ko im daje životne namirnice, ko ih obaveštava, ko po njihovom nalogu vrši akte sabotaze, ko ih na bilo koji način pomaže biće i sam smatran pobunjenikom i kao takav streljan«.

Ništa nije moglo ublažiti njegovu okrutnost. Nije imao ni toliko obzira da porodicama streljanih dozvoli da se okupe kraj njihovih grobova, već je njihov plač i jadikovke označavao kao demonstraciju protiv vlasti i hapsio ih.

Rešavao je sudbine zatvorenika — potezom pera. Na spiskovima bi pored imena uhapšenih označio samo jedno slovo koje je rešavalo pitanje života i smrti. Njegovi činovnici — izvršioc i tačno su znali šta koje slovo znači. Slovo J, kako im je šef objasnio znači: justificirati, dakle streljati, a slovo K upućivanje u koncentracioni logor. »Ove znakove stavljao sam ja«, kaže Špiler,

»radi toga da bih u jednom aktu imao evidenciju o predlozima kazni koji su za ta lica bili stavljeni.«

U potrazi za komunistima, partizanima i pripadnicima NOP-a, krstario je širom Banata, stizao svuda, učestvovao u svakoj važnijoj akciji: »Celo vreme sam lično izlazio na teren u svim slučajevima u kojima je Komanda javne bezbednosti bila organizovala i provodila akcije u kojem mestu Banata, te rukovodio tim akcijama, odnosno radom poverenih mi policijskih agenata... ču delovao sam lično u svim akcijama za čišćenje i pregledavanje terena koje su kroz to vreme bile organizovane.«

U policijskim izveštajima o tim akcijama stalno se ponavljalo: ko je izradio nalog za akciju — dr Juraj Špiler; ko je rukovodio akcijom — dr Juraj Špiler. Uvek isto, u svakoj akciji čišćenja terena i blokadi naselja, u bilo kom kraju Banata. Selo Kumane bilo je poprište divljanja Juraja Špilera i njegovih policajaca čitavih 13 dana (od 13. do 25. februara 1942), kada je ubijeno i ranjeno 9 partizana, a uhapšeno oko 200 »jataka«. Špiler se i tom prilikom uverio da »istaknuti komunisti« radije ginu nego što se predaju živi u ruke policije. Tako su postupili Žarko Milankov, Maksa Kovačev i inž. Nikola Knežić. U junu 1943. Špiler je izvršio dvodnevnu blokadu sela Vojvode Stepe, Aleksandrova, Karađorđeva i Klarije i uhapsio 44 žitelja ovih sela. Četiri dana trajala je blokada sela Višnjiceva (23. do 26. januara 1944), kojom prilikom je uhapšeno 166 lica. Toliko je trajala i blokada Karađorđeva i Aleksandrova, od 14. do 17. marta 1944, kada je 87 lica uhapšeno, a neka od njih i ubijena. Redale su se jedna za drugom takve i slične policijske akcije po raznim mestima Banata, ubijani su rodoljubi, odvođeni u zatvore i koncentracione logore.

Sistem odmazdi je sve vreme funkcionisao već uhodanim stazama, a Špiler je nastojao da se, u saradnji sa Gestapom i Kreiskommandaturom, tako uključi u taj mehanizam da njegov udeo bude što veći. On je uvek imao na raspolaganju žrtve za bilo koju odmazdu. Kao i nosioci okupacione vlasti, tako je i Špiler dosledno sprovodio politiku gvozdene pesnice, bio pobornik javnih streljanja i vešanja, potpunog istrebljenja aktivista narodnooslobodilačkog pokreta. Streljanja i vešanja u Bečkereku, Pančevu, Kumanima i mnogim drugim mestima, a preko plakata objavljena širom Banata, trebalo je da posluže kao »zastrašujući primer« za »uterivanje straha u kosti« celom stanovništvu.

To je trebalo postići i hapšenjem talaca, pre svega članova porodica odbeglih komunista i drugih aktivista

NOP-a. Nisu više bili u pitanju »krivci«, počinioi dela, nego nedužni članovi njihovih porodica. No Špiler je hteo da sve satire — u korenu. Od njega je potekla inicijativa da se pohapse porodice komunista i da se nad njima vrše odmazde. Špilerov predlog prihvatio je Gestapo, a 5. juna 1943. odobrio nemački komandujući general u okupiranoj Srbiji Paul Bader. Odmah se širom Banata pristupilo hapšenjima mnogobrojnih porodica, među kojima su bila i deca. »U mnogim mestima Banata pohapšena su u leto 1944. sumnjiva lica i sprovedena u koncentracioni logor«, opisuje Špiler hapšenje talaca. »Ja sam sastavio spiskove takovih lica iz sela Rumane i Melence, te lično sa agentima Komande javne bezbednosti proveo njihova hapšenja, te je broj uhapšenih samo u ta dva sela iznosio oko 100 lica... Hapšenjima takovih lica u selima Dragutinovu i Beodri, a koju akciju je lično vodio SS-kapetan Hans Schröder, sudelovao sam ja lično sa agentima Komande javne bezbednosti.«*

Špilerova desna ruka u svim policijskim akcijama i celokupnoj borbi protiv NOP-a bila je Udarne grupa (Stostrupp), sastavljena od policijskih agenata Komande javne bezbednosti. »Ovu grupu sam ja vaspitavao i obučavao«, kaže Špiler, »kao dugogodišnji stručnjak, policajac. Podučavanje se sastojalo u tome što sam kroz akcije na terenu ispravljao njihove greške i upućivao ih kako treba tačno da izvode pojedine radnje. Tako sam ih učio: kako se vrši hapšenje i pretres lica, kako se opkoljavaju kuće, kako se prodire u kuću, sve načine pronalaska skloništa... Agenti iz ove grupe vodili su, po mome naređenju, informativna saslušanja, a i neka zlostavljanja. U Udarnoj grupi najviše se isticao i bio moj najbolji saradnik podnadzornik policijskih agenata Jozef Vilhelm, koga sam ja teoretski podučavao o organizaciji Komunističke partije, tako da je uglavnom on vršio informativna saslušanja.«

Špilerova zahuktala policijska mašina radila je punom parom, ne obazirući se na razvoj ratne situacije. A ona se 1943. i 1944. sve više pogoršavala za sile Osovine. U septembru 1943. iz ratnog stroja je ispala fašistička

* O svim policijskim akcijama razne vrste (grupna i pojedinačna hapšenja, opkoljavanje kuća i skloništa u kojima su se nalazili ilegalci, postavljanje zaseda ilegalcima i partizanima, blokade naselja uz masovna hapšenja, oružani napadi na partizane i akcije »čišćenja terena«, provale ilegalnih organizacija, hapšenje talaca i porodica aktivista NOP-a itd.) postoje detaljni podaci u policijskim izveštajima, Špilerovim zapisnicima, optužnici i presudi i drugim izvornim materijalima. Ovdje su, ilustracije radi, navedene satno neke od tih mnogobrojnih policijskih akcija.

Italija, a Nemačka je na frontu trpela poraze i neprestano se povlačila. U okupiranim zemljama, koje je Hitler zajedno sa Nemačkom nazivao evropskom tvrđavom, sve je više jačao otpor, a u Jugoslaviji se već od 1941. vodila oružana oslobodilačka borba koja je 1943. dobila novi zamah.

Banat je sve vreme bio poprište žestoke borbe oslobodilačkih snaga sa okupatorskom i kvislinškom silom. Teški su bili uslovi za tu borbu. Banat je bio gusto zaposednut okupatorskim i kvislinškim vojnim i policijskim jedinicama, sa čvrsto izgrađenim upravnim i policijskim aparatom fanatičnih folksdojčera, ravan i bez šuma, izukrštan saobraćajnicama, sve vreme pod posebnim statusom, omeđen i izolovan. U takvoj situaciji je nastao, razvijao se i borio narodnooslobodilački pokret, pronalazeći oblike otpora okupatoru i forme oslobodilačke borbe kakve su odgovarale takvim prilikama i uslovima.

Neravnopravna borba za slobodu donela je mnoge žrtve. Ilegalne organizacije KPJ, SKOJ-a i NOP-a pretrpele su teške udarce. Policija je već u jesen 1942. ocenila da je »komunističkom pokretu zadat udarac takve jačine da svako oživljavanje tog pokreta izgleda isključeno«. Međutim, dalji razvoj događaja rečito je demantovao ovakvu ocenu policije. Namesto otkrivenih i razorenih ilegalnih organizacija nicali su nove, razbijene partizanske odrede zamenjivali su novoobrazovani, delo poginulih i streljanih komunista nastavljali su njihovi drugovi. Kao što je i policija u svojim izveštajima isticala, presudna je bila podrška naroda borbi za oslobođenje, narod je bio nepresušni izvor snage oslobodilačkog pokreta. A on je ostao nepokoran, uprkos masovnom teroru.

U organizovanju i sprovođenju terora u Banatu Špileru pripada posebno mesto. Njegov sadizam, bezobzirnost, fanatični antikomunizam i erupcije besa potpuno su se uklopili u recepte vladavine najradikalnijih nacističkih krugova okupatora (SS-a, Gestapa) i njihovih folksdojčerskih sledbenika. U tome treba tražiti glavne uzroke i objašnjenje zašto je u okupiranom Banatu došlo do takve eksplozije zla, nasilja i razaranja, zašto je na tom tlu došlo do tragedije tako zastrašujućih razmera. Špilerov lični ideo u tome utoliko je veći što je bio u pitanju visoko učen, stručan i iskusan policajac, koji je svoje nesumnjive profesionalne sposobnosti stavio u službu najgoreg zla.

Policajac koji je naneo toliko udaraca i žrtava narodnooslobodilačkom pokretu, teško je mogao shvatiti

otkuda tom pokretu snage da opet vaskrsava, da se obnavljaju njegove ćelije, da raste. Pri postojećim uslovima i odnosu snaga, borba komunista za slobodu bila je u najmanju ruku potpuno neizvesna, a ipak su se ljudi opredeljivali za taj put bez obzira na žrtve. Pokret je izbegao uništenje, odoleo u najtežim trenucima. S jeseni 1943. nova plima narodnooslobodilačke borbe zahvata Banat. Obnavljaju se partijska i skojevska rukovodstva i organizacije, povezuju se međusobno, obrazuju se narodnooslobodilački odbori i antifašističke organizacije, jača partizanska akcija. Razbija se neprijateljski обруč oko Banata i ostvaruje se povezivanje sa narodnooslobodilačkim pokretom susednih krajeva.

Špiler nastavlja po starom: proganja, hapsi, zlostavlja, ubija, upućuje u logor. On zadaje udarce, silom i veštinom nanosi ozbiljne štete NOP-u. Ali ne može da bude zadovoljan jer trpi i neuspehe, čini promašaje, više puta ga nadmudri protivnik. Sedmog juna 1943. organizuje veliku akciju na Južnobanatski odred, angažuje velike policijske i vojne snage, a sve ostaje bez rezultata. Neke blokade preduzima bez dovoljno podataka, pa izostaju željeni uspesi. Najčešće mu se nisu ostvarivala očekivanja da će mu istaknuti komunisti pasti živi u ruke, jer su radije išli u smrt, nego da postanu plen policije. Za mnogim komunistima je vodio bezuspešnu potragu, ne mogavši da ih pronade do kraja okupacije. Uprkos svim policijskim i vojnim merama i nepogodnostima terena, banatski partizani ipak nisu bili uništeni. Nije uspela ni blokada Banata, tj. izolovanje NOP-a na ovoj teritoriji i sprečavanje njegovih veza sa pokretom u Sremu i drugim krajevima. Posle tolikih akcija i terora, banatski policijski strateg se i dalje suočavao sa istim neprijateljem koga nije uspeo da savlada i koji je, štaviše, jačao.

Narodnooslobodilački pokret je krajem 1943. i 1944. godine sve češće uzvraćao udarce. Policijski doušnici, izdajnici, koji su prouzrokovali gubitke u redovima Partije i NOP-a, nisu ostali nekažnjeni. U jednom izveštaju Špiler navodi:

»U Ruskom Selu i Karađorđevu napadnuti su i ubijeni po jedan srpski seljak koji su bili pomogli policiji... Od početka ove (1944) godine ubijeno je od bandita nekoliko lica koja su bili poznati kao protivnici komunizma i koja su u svakoj prilici to i naglašavala, potpomagala vlast u održavanju reda i mira i dostavljala im vesti o delatnosti bandita. Pri izvršenja ubistava, banditi su na licu mesta ostavljali cedulje pisane rukom u kojima su saopštavali da su dotična lica zbog izdaje i po-

maganja okupatora osuđena na smrt i da će svakoga, ko ma na koji način bude pomagao vlasti, dostići ista sudbina. Mora se priznati, da je banditima uspelo u velikoj meri da ovakvim ubistvima stvore opštu zastrašenost kod stanovništva, koja pojava uveliko koči uspešan obaveštajni rad.«

Špiler dalje navodi ubistva policijskih potkazivača u Vojvodi Stepji, Srpskom Elimiru, Melencima, Beodri, Dragutinovu.

0 kažnjavanju izroda i policijskih doušnika vrlo jasno i konkretno se govorilo u proglasu Okružnog komiteta KPJ koji se u maju 1944. rasturao na području Bečkereka.-

»Na osnovu terećenja meštana i drugih koji su ga poznavali i koje je ucvileo, na osnovu njegovih priznanja i nadjenih dokumenata — Narodni sud je doneo presudu da se Bibin Ignja iz Melenaca, policijski agent, kao narodni izrod osuđuje na smrt. Smrtna kazna je odmah izvršena... Slučaj narodnog izroda Bibin Ignje iz Melenaca, Batrge Miloša Malog iz Kumana, Grujić Stojana iz Kikinde i drugih neka posluži svima kao primer i opomena kako će proći oni koji služe krvnicima našeg naroda. Oni koji još nisu okrvavili ruke izdajom prema svom narodu mogu spasiti svoje glave ako smesta prestanu sa došaptavanjem. Za služenje krvnicima naših naroda, policiji i Špileru, postaje se narodni izrod i plaća se glavom.«

Obecanje o »pacifikaciji« i izolovanju Banata ostalo je neispunjeno. U maju 1944. Špiler je izveštavao:

»Granica Banat — Srem je neverovatno slabo čuvana. Pri istragama je utvrđeno da banditi, kad god im se prohte, nesmetano prelaze iz Srema u Banat i obratno, i da im uspeva da cele transporte od 20 do 40 lica na taj način, bez ikakvih prepreka prebacuju u Srem... Iz Banata, preko Dunava, prebacuju vrbovane mladiće i devojke radi svrstavanja u redove Titovih bandita...«

1 te, 1944. godine, Špiler nastavlja borbu nesmanjenom žestinom. Gestapo ga zbog toga još jednom, 18. aprila, predlaže za nemačko odlikovanje-. Krst za ratne zasluge I klase sa mačevima. Ističući Špilerove zasluge, Gestapo tvrdi da se za postignute rezultate u Banatu uglavnom treba da zahvali sposobnostima i neumornom radu Juraja Špilera, njegovoj trogodišnjoj bezrezervnoj spremnosti za akciju protiv komunista. U obrazloženju predloga se kaže-

»Dr Špiler se sa izvanrednom marljivošću i stručnim znanjem posvetio obaveštajnom istraživanju i egzekutivnom isključivanju komunističkog pokreta. Pri

tome postignuti uspesi i brojnost hapšenja dosežu rezultat vredan pažnje u srpskom prostoru. Ove je rezultate dr Špiler postigao ne samo neumornim detaljnim radom i primernom revnošću, već naročito bezobzirnim ličnim učešćem u akcijama, pri kojima je i ranjen. Dr Špiler se primernim shvatanjem službe i povećanom aktivnošću suprotstavio aktivnoj delatnosti komunističkih krugova, koja se u poslednje vreme pojačala, pri čemu je bilo nedelja u kojima je skoro svake noći sprovodio uspešne akcije.«

Te konstatacije Gestapa nisu bile nikakvo preterivanje. Špiler je zaista danonoćno radio i u potpunosti se posvetio policijskom pozivu. Verovatno mu u tom pogledu nema ravnog, među njegovim kolegama, policijskim funkcionerima u Banatu i Srbiji. Dragomir Jovanović je, na primer, isto tako bio obrazovani iiskusni policajac koji je napravio uspešnu karijeru i postao šef Srpske državne bezbednosti u rangu ministra Nedićeve vlade. Međutim, on je bio poznat kao čovek koji je grabbio sve što je pružao život, nalazio vremena za kockanje, žene, pijančenje, materijalne malverzacije. Franc Rajt, prefekt policije Banata, neposredni pretpostavljeni Špileru, veliki deo vremena trošio je jureći za ženama, pa se o njemu naveliko pričalo kao o seksualnom manijaku. Pored toga, mnogo truda je ulagao da prigrabi tuda imanja i zloupotrebom svog položaja izvuče što veće materijalne koristi. Zbog svega toga bio je i smenjen sa položaja 30. avgusta 1943. Nasuprot ovoj dvojici, Špiler je svoju ličnost poistovećivao sa svojim pozivom. Ono što se nazivalo ličnim životom, sveo je na minimum. On je i lična zadovoljstva tražio i nalazio u radu i uspesima u policijskoj službi, identifikovao se sa njom i postao fanatični profesionalac.

Za takvog Špilera nije ni bilo drugog puta: morao je da igra do kraja u kolu u koje se uhvatio. To je značilo: do kraja okupacije ostati u službi okupacionih vlasti, saradivati sa Gestapom, obezbeđivati opstanak kvislinškog folksdojčerskog upravnog aparata. U isto vreme, to je značilo beskompromisno, ogorčeno vođenje borbe protiv KPJ, NOP-a i partizana, kao i sprovođenje masovnog terora nad stanovništvom do poslednjeg dana okupacije.

Izgledi za konačan ishod rata, međutim, bili su sve jasniji, slom Hitlerove Nemačke, njenih saveznika i kvislinških garnitura u okupiranim zemljama sve izvesniji. Zbog toga je i lojalni Špiler, zabrinut za svoju sudbinu, morao da traži neki izlaz. Kako spasiti glavu od onih protiv kojih se, ne birajući sredstva, celog života borio?

Kao i njegove kolege u Srbiji, Milan Aćimović, Dragomir Jovanović i drugi, i Špiler je potražio izlaz u osloncu na četnički pokret Draže Mihailovića. Pri tome je imao u vidu povezanost toga pokreta sa kraljevskom vladom u Londonu, antikomunizam kao zajednički interes, mogućnost pobeđe Mihailovića i povratka monarhije u Jugoslaviji uz pomoć zapadnih saveznika. Ako se, dakle, održi kontinuitet monarhije u čijoj službi je već bio, Špiler se pouzdao da će se na osnovu ranije stečenih zasluga naći pogodno mesto i za njega.

Sve se, međutim, odigralo drukčije nego što je Špiler očekivao. Stvarni razvoj događaja pokazao je da su njegovi planovi i kombinacije bili potpuno neosnovani. Već se bližio neizbežni slom. Videlo se to jasno i iz proglasa Glavnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Vojvodine od 31. avgusta 1941. godine:

»Crvena armija prelazi Karpate i bliži se našim granicama. Rumunija je kapitulirala i prešla na stranu Saveznika. Pariz je slobodan. Za koji dan engleske i američke armije će biti na granicama Hitlerove Nemačke. Rat se prenosi na samu Nemačku, gde će Hitler biti uništen u svom sopstvenom brlogu... Naša junačka Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi, pod slavnim rukovodstvom Maršala Jugoslavije druga Tita, smelo prelazi u opštu ofanzivu za konačno oslobođenje cele naše otadžbine... U ovom sudbonosnom času... pozivamo sve poštene Srbe, Hrvate, Slovake i ostale slavenske narode, sve prave antifašiste da se dignu na oružje, da idu u partizane, da stupaju u redove naših slavnih vojvođanskih brigada... S puškom u ruci, u oslobođenoj Vojvodini, dočekujemo našu braću, koja nam već pružaju svoju toplu ruku.«

Dolazili su sudbonosni dani koji su bili presudni i za Špilera. Nije više bila u pitanju samo njegova karijera, uspon ili pad, niti pak samo korenita promena situacije i njegova položaja. Trebalo je pronaći način da, posle svega što je učinio u Banatu, sačuva goli život. Kako je u tim trenucima izgledalo daleko ono vreme kada se, na čelu moćnog policijskog aparata, oslanjao na okupacionu silu i bio uveren u nepobedivost nemačkog oružja i trajnost fašističke vladavine.

BEGUNAC I EMIGRANT

Septembarski dani 1944. najavili su neumitan kraj okupatorske i kvislinške vladavine u Banatu. Glavna briga nosilaca te vladavine bila je — bekstvo. Trebalo je spasavati glavu pred jedinicama NOV i POJ i Crvene armije. Špiler je već bio spreman:

»Kada sam video da će doći do sloma, tj. u septembru 1944, zamolio sam svog šogora u Beogradu, Boška Pavlovića, državnog sekretara u Predsedništvu vlade, da mi nabavi pasoš i on mi je nakon kratkog vremena poslao Fremdenpass izdat od nemačkog predstavništva koje je u Beogradu izdavalo putne isprave za inostranstvo.«

Uprkos tome što je bio svestan neminovnog razvoja događaja i znao da su u pitanju poslednji trzaji pred konačni slom okupatorsko-folksdojčerske vlasti u Banatu, Špiler nije prekidao policijska dejstva. Grozničavo je radio — do poslednjeg dana. Čak ni toga dana, 2. oktobra 1944, kada se poslednji put pojavio u logoru u Bečkereku, nije izdao naređenje o raspuštanju logora. Pobeo je, ostavivši veliki broj rodoljuba zaključanih iza logorskih i zatvorskih rešetaka. Bio je to poslednji čin pakosti, mržnje i neprijateljstva komandanta javne bezbednosti okupiranog Banata.

Toga dana, 2. oktobra, počeo je novi period života Juraja Špilera: dotadašnji moćnik postaje begunac i emigrant.

Iz Bečkereka se Špiler, preko Mađarske, prebacio u Beč i u Mauerbachu ostao do kraja godine. Prešao je zatim, 19. decembra 1944, u okupiranu Čehoslovačku, u Budejovice, i tamo se zadržao do aprila 1945, kada se, pre kapitulacije Hitlerove Nemačke, prebacio u Bavarsku. Tu je dočekao kraj rata.

Mnogobrojni ratni zločinci, Nemci i kvislinzi koji su iz raznih zemalja pobešli u Nemačku, pokušavali su da zature trag kako bi izbegli odgovornost za učinjena ne-

dela. Među njima je bio Špiler. Kraj u kome je živeo pripao je američkoj okupacionoj zoni. Da li može računati na neobaveštenost Amerikanaca, pitao se, nadajući se da ga neće otkriti. A ako saznaju ko je bio i šta je radio, da li će se otkupiti davanjem opsežnih obaveštenja o KPJ? Da li će to biti dovoljne usluge da ga zauzvrta Amerikanci ne izruče komunistima u Jugoslaviji?

U septembru 1945. pozvan je na prvo saslušanje u Alteting u Bavarskoj, na kome je američkoj službi C.I.C. dao podatke o svom radu i službovanju u policiji, s posebnim osvrtom na period okupacije. Narednog meseca je uhapšen i upućen u logor u Garmischpartenkirchen, a odatle prebačen u Dachau. U januaru 1946. službenik C.I.C. saopštio mu je kakve ga optužbe terete. No, dok su Jugosloveni tragali za Špilerom i tražili od nemačkih vojnih vlasti njegovo izručenje, Špiler je za C.I.C. pisao opsežne izjave o celokupnom svom radu u policiji, o saznanjima koja je tokom rata stekao, o ličnostima i prilikama u Jugoslaviji. To se odužilo i završilo izradom posebnog elaborata o komunizmu u Jugoslaviji, o organizaciji, ciljevima, vodećim ličnostima, taktici i metodama rada KPJ. Bio je to obiman rad Juraja Špilera u kome je iskusni policajac pretočio svoje znanje stečeno tokom dvadesetogodišnjeg rada. Smatrao je to svojim doprinosom »opštoj borbi protiv komunizma«, tražeći u tome spas i nove saveznike.

Interniran u logoru, dok je poput mnogih drugih krivaca sa strahom očekivao šta će se dogoditi, Špiler je po ko zna koji put razmišljao o svom životnom putu koji ga je doveo u tu situaciju. Bio bi to sigurno iz osnova drugačiji život da je ostao u Visokoj tehničkoj školi i da je postao brodogradilišni inženjer. U mladosti su ga privlačili: sokolsko društvo, planinarski klub, pevačko društvo »Lisinski«, kao student je bio član kluba »Strossmayer«, zatim neko vreme član Samostalne demokratske stranke. Ali više od svega bio je opsednut policijskom službom, oduševljavao se policijskim pozivom, što je imalo sudbonosne posledice na njegov dalji rad i život.

Čitave dve decenije izgledalo je da mu je to određivanje donelo ono što je želeo: dinamičan posao, uspešnu karijeru, vlast i za vreme okupacije neslućenu moć. Uvek u službi vladajućeg poretka — pre i za vreme rata, sa priznanjima za lojalnost i revnost, sa sijaset pohvala, nagrada i odlikovanja.* Četiri puta je bio ranjen:

* Špiler je više puta pohvaljivan i nagrađivan pre rata i za vreme okupacije. Dobio je i više odlikovanja: pre rata Orden Svetog Save (1934.

pre rata u sukobu sa ustaškim teroristima, u aprilu 1941. u Novom Sadu od mađarskih vojnika i 3. januara 1943. u Bečkerek, kada ga je dva puta ranio Žarko Turinski, sekretar Okružnog komiteta KPJ za severni Banat. Sa profesionalnog, policijskog gledišta, mogao je biti zadovoljan razvojem koji mu je na kraju doneo titulu komandanta javne bezbednosti i čin pukovnika. No šta je sve to vredelo kada je krajnji ishod bio negativan. Jer, posle svega, nalazio se interniran u logoru, u potpunoj neizvesnosti, krajnje zabrinut za svoju sudbinu.

Suočen sa sobom, praveći bilans pređenog puta u svetlu minulih događaja, teško je bilo doneti bilo koji drugi zaključak osim da je uvek bio na pogrešnoj strani — onoj koja gubi, koju je društveni razvitak osudio na poraz. Čitavih 17 godina bio je u službi monarhofašističkog poretka koji je na kraju doživeo slom. Istina, u to kritično doba 1941. godine blagovremeno je napravio zaokret povezavši se sa folksdojčerima, što mu je omogućilo da preživi slom kraljevine i obezbedi za sebe nove, visoke funkcije za vreme okupacije. Pokazalo se, međutim, da i vladavina tih novih gospodara, Nemaca i folksdojčera u čiju je službu stupio i čiji je poredak u Banatu branio, nije dugog veka.

Kola Hitlerove Nemačke srljala su u provaliju. Zato je pred kraj okupacije opet morao da brine za svoju sudbinu. Očekivalo se iskrcavanje Engleza na Jadranu, objedinjavale se snage četnika, ljotićevaca i svih ostalih grupacija koje su želele vaskrsavanje stare Jugoslavije. Tu je i Špiler potražio izlaz i spas. Ostvarujući saradnju sa tim snagama, pozivao se na činjenicu da je pre rata bio u državnoj službi Kraljevine Jugoslavije, a službovanje u Banatu bilo je u sklopu režima u okupiranoj Srbiji. Kao što se u aprilu 1941. progasio folksdojčerom i priklonio Nemcima, tako je 1944. gradio most prema pobornicima stare vlasti. Međutim, Hitlerova Nemačka, folksdojčeri, četnici, ljotićevci i ostali saradnici okupatora doživeli su potpuni slom. Sa njima i Špiler. Prvi je slom (1941. godine) preživeo, drugi mu nije ništa dobro obećavao. Sem, možda, varljive nade na poslednju šansu: antikomunizam Amerikanaca.

Kada je u logoru popunjavao upitnik za internirane,

godine, a za vreme službovanja u Banatu nemačke ordene: Krst za ratne zasluge (bez mačeva), Krst za ratne zasluge 2. klase sa mačevima i Krst za ratne zasluge sa mačevima 1. klase. Bio je i nosilac značke za ranjavanje koju je dobio posle ranjavanja u januaru 1943. od metka Žarka Turinskog. Tada je, za istu akciju, dobio i novčanu nagradu od 10.000 dinara.

Juraj Špiler (više nije bio Georg Spiller) dao je na kraju odgovore i na sledeća pitanja:

— Da li je folksdojčer? — Ne.

— Da li želi da se vrati u svoju zemlju? — Ne!

— Da li želi da ostane u Nemačkoj? — Da. U Bavar-skoj.

U Jugoslaviji je, u međuvremenu, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača proglasila dr Juraja Špilera ratnim zločincem i zahtevala da za počinjene zločine odgovara pred jugoslovenskim narodima. Špiler je okrivljen za sledeće zločine: ubistva, sistematski teror, interniranje građana pod nehumanim uslovima, mučenje građanskih lica, razaranja i oštećenje verskih, dobrotvornih i prosvetnih zgrada i spomenika, namerno rušenje, paljenje i pustošenje nepokretne i pokretne imovine i pljačke*.

Državna komisija je utvrdila da je Špiler planirao i organizovao tzv. akcije čišćenja terena, a mnogima od njih i lično rukovodio i tada fizički zlostavljao i mučio nevine ljude, žene i nejaku decu. Organizovao je tzv. udarnu grupu od odabranih policijskih agenata, koja je pod njegovim neposrednim rukovodstvom učestvovala u svim važnijim policijskim akcijama, saslušavanju, u hapšenju, odvođenju hapšenika u zatvore i u koncentracione logore, u mučenju, ubijanju, streljanju i vešanja zatvorenika i taoca.

Špiler je, kaže se dalje, vršio masovna hapšenja ne samo onih koji su bili sumnjivi nego i članova njihovih porodica i drugih nedužnih lica. Špilerov saradnik, policijski agent Krsta Kozlovački, naveo je primer jedne takve akcije u selu Vojvoda Stepe: »Tamo smo hapsili redom, jer nismo imali nikakvih konkretnih podataka. Tek smo tamo, na licu mesta, delili narod na razne grupe, tukli smo omladinu, jer je Špiler računao da će na taj način izazvati provalu. Ali uspesi su bili vrlo slabi.« Jedna od velikih policijskih akcija na terenu, kojom je

* Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača organizovala je veoma opsežnu akciju prikupljanja podataka i dokaza o mnogobrojnim Špilerovim zločinima izvršenim u okupiranom Banatu 1941—1944. godine. Na osnovu utvrđene odgovornosti Juraja Špilera, najpre ga je za ratnog zločinca proglasila Pokrajinska komisija za Vojvodinu (odluka F broj 1314 od 1. aprila 1946), a zatim i Državna komisija (odluka F broj 10.749 od 10. maja 1947).

Mnoštvo podataka, dokumenata i drugih dokaza o zločinačkoj ulozi Juraja Špilera nalazi se i u elaboratima Državne komisije za ratne zločine: »Sistematski teror«, »Masovna ubistva«, »Koncentracioni i radni logori«, »Deportiranje za inostranstvo«, »Zločini protiv imovine«, »Razaranja i oštećenja verskih, prosvetnih i historijskih zgrada i spomenika«.

neposredno rukovodio Špiler, sprovedena je u selu Višnjićevu od 23. do 26. januara 1944. godine. Tada je uhapšeno 166 lica, koja su u zgradi opštine Špiler i njegovi policajci tako teško zlostavljali da su — posle odlaska policajaca i odvođenja žrtava — seljani iz tih prostorija izbacili nekoliko lavora usirene krvi.

Mnogobrojni Špilerovi zatvorenici koji su ostali živi dali su pred Komisijom potresne izjave o mukama kroz koje su prošli. Dugogodišnji policajac je stručno razradio i primenjivao takve sisteme fizičke torture, koje ljudska mašta teško može zamisliti. Upotrebljavao je oko 60 metoda mučenja, počev od uobičajenih, »primitivnih« načina kao što su šamaranje, udaranje, batinanje, do vrlo rafiniranih metoda fizičke i psihičke torture kakve je mogao smisliti, naređivati i sam primenjivati samo fanatični zločinac i sadista.

Za vreme saslušavanja policajci su iznenada zadržali hapšenice uvežbani udarac pesnicom u vilicu, stavljali im igle pod nokte, čupali im nokte, sekli im kožu na prstima, lomili im prste, primoravali ih da jedu so a zatim ih mučili žeđu. Davili su ih sipajući im vodu u usta, pekli im pojedine delove tela cigaretom, prinisili usijano železo očima, hapšenice stavljali pendrek u polni organ, muškarcima vešali tegove o mošnice.

Jedan od Špilerovih »specijaliteta« bilo je »vruće pendžetiranje«. Zatvoreniku bi naredio da skine obuću i legne na klupu, a policajcima da ga vežu za nju i namažu mu tabane uljem. Zatim su ga primicali užarenoj peći sve dok mu se tabani nisu priljubili uz usijano gvožđe i počeli da se prže, uz zapomaganje zatvorenika i nesnosan smrad izgorelog mesa. Takvo pendžetiranje iskusili su, između ostalih, železnički činovnik Rajko Rakočević i advokatski pripravnik Milivoje Kalezić iz Zrenjanina.

Omiljeni način sadističkog izživljavanja Juraja Špile-
ra bilo je mučenje zatvorenika strujom ili kako su to njegovi policajci nazivali elektriziranje. Aparat se nalazio u prostoriji za mučenje zatvorenika u Prefekturi policije za Banat u Bečkereku, ali su ga i nosili sobom na teren kada su odlazili na akcije hapšenja i »čišćenja terena«. Obično su to činili Špiler ili njegov revnosni saradnik Vilhelm Jozef. To je bio jedan od najtežih načina mučenja, jer je elektriziranje izazivalo teške poremećaje u organizmu žrtve.

Špiler je uživao i u psihičkom slamanju hapšenika. Činio je to na razne načine, pretnjama, ucenama, dovođenjem zatvorenika da gleda mučenje drugih, da sluša krike zlostavljanih, vrlo živim opisivanjem muka koje

čekaju žrtvu, slikanjem tamnim bojama promašenog života zatvorenika — pogotovu ako mu stave na muke ili unište porodicu. Lekar Kamenko Aleksić je svedočio da je Špiler davao tvrdokornim hapšenicima injekcije modiskop, mada su one zbog otrovnosti davno bile izbačene iz lekarske prakse. One su primenjivane kod rabijatnih umobolnika, a Špiler ih je upotrebljavao kod hapšenika zato što prouzrokuju slabljenje sopstvene volje i potčinjavanje tuđoj. Hteo je i na taj način da izvuče podatke od hapšenika, da ih lomi, da ih natera da priznaju ne samo ono što su činili nego i ono što nisu, kako bi im bile »odrezane« što teže kazne.

Ceo Banat je sa zgražanjem i gnušanjem pričao o užasima koje su u zatvorima i logorima doživljavali hapšenici. To zversko, brutalno iživljavanje imalo je takve razmere i strahotne oblike, da su tome prigovarali čak i pojedini okupatorski policajci.

U odluci Državne komisije za ratne zločine govori se o Špilerovoj ulozi u stvaranju koncentracionog logora u Bečkereku, o njegovom učešću u određivanju sudbine logoraša — u saradnji sa Gestapom, o zalaganju da se bolesnici u logorima ne leće nego da se ubijaju. »Naređivao je«, kaže se dalje, »da se za odmazdu vrše streljanja, a leševi streljanih žrtava vešaju po selima i gradovima radi zastrašivanja naroda. Sa svojim agentima i folksdojčerima priređivao je lov i hajke na ljude... Učestvovao je u donošenju odluka koje hapšenike treba oterati na prisilan rad u Nemačku... Naređivao je ili tolerisao pljačku, paljenje i uništavanje imovine privatnih lica, društava i ustanova, rušenje, oštećenje i sknavljenje pravoslavnih crkava, jevrejskih sinagoga, kao i pljačkanje crkvenih predmeta i uklanjanje odnosno uništavanje historijskih i kulturnih spomenika... Plakatima i govorima pozivao je srpsko stanovništvo u Banatu na pokornost okupatoru... Vršio je hapšenje članova porodica odbeglih građana, koji su zastrašeni terorom i zločinima okupatora bežali od svojih kuća, pa su članovi njihovih porodica obično streljani.«

U Nemačkoj je u isto vreme radila Jugoslovenska delegacija za ratne zločine kod USFET-a kojom je rukovodio potpukovnik Andrija Pejović. Ona je od 1945. godine tragala za ratnim zločincima koji su krajem rata pobjegli iz zemlje i prikrivali se u američkoj okupacionoj zoni, pre svega u logorima ratnih zarobljenika. Na osnovu odluka i dokaznog materijala Državne komisije za ratne zločine, delegacija je tražila od američkih okupacionih vlasti izručenje ratnih zločinaca koje je otkrila. Među njima je bio i Juraj Špiler Duka.

»Istina«, pisao je kasnije Pejović, »trebalo nam je mnogo vremena i traganja da ustanovimo njegovo boravište i preduzmemo odgovarajuće korake za traženje njegovog izručenja.«

Delegacija je raspolagala podacima po kojima je Špiler bio odgovoran za smrt oko šest hiljada ljudi, što je predloženo američkim okupacionim vlastima i na osnovu toga pokrenula pitanje radi izvođenja pred sud u Jugoslaviji. Američki islednici su u januaru 1946. saslušali Špilera i saopštili mu za kakve ga zločine terete Jugosloveni. Pejović je zapisao: »Kada su mu američke vlasti saopštile zbog čega to čine, protestovao je tvrdeći da je broj od šest hiljada preteran i nategnut — da je polovina od toga broja najviše što bi mu se moglo eventualno staviti na teret.«

Delegacija je 7. marta 1946. podnela zvaničan, dokumentovani zahtev za izručenje Špilera i u toku godine više puta intervenisala i protestovala zbog odugovlačenja postupka, ali sve je to ostalo bez rezultata. Američke nadležne vlasti su tek 9. januara 1947. dozvolile da Jugosloveni u logoru Dachau izvrše prvo informativno saslušanje, a 25. avgusta iste godine i drugo, dopunsko saslušanje. Uprkos tome što je slučaj bio jasan i što je u međuvremenu Špiler registrovan kao ratni zločinac i na listi Komisije Ujedinjenih nacija u Londonu, postupak se otegao sve do kraja godine. Tako su od podnošenja zahteva do izručenja Špilera Jugoslaviji protekle pune dve godine*.

»Od 2. decembra 1947. nalazim se u istražnom zatvoru«, zabeležio je Špiler.

Došlo je vreme da Juraj Špiler polaže račune pred svojim narodom za sva nedela koja je počinio. U toku svoje dugogodišnje policijske karijere sve vreme je bio u službi neprijatelja naroda: monarhofašističkog režima stare Jugoslavije (1924 — 1941) i okupatorsko-kvislinškog poretka u Banatu (1941 — 1944). Menjao je gospodara kome je služio, ali ne i pravac svog delovanja, jer se vazda borio protiv interesa svoga naroda, protiv njegovih prava, napretka i slobode. Sve to vreme na njegovoj strani je bila sila, kojom se bezobzirno služio,

* Špilera su prvi put u logoru Dachau (9. januara 1947) saslušali kapetan Slavoljub Đorđević i poručnik Eri Vajs. Sačuvani su zapisnici oba Špilerova saslušanja u logoru Dachau, kao i prepiska Jugoslovenske delegacije sa američkim okupacionim vlastima o Juraju Špileru. Na osnovu zahteva jugoslovenske Državne komisije za ratne zločine, Špiler je registrovan kao ratni zločinac na listi Komisije Ujedinjenih nacija za ratne zločine u Londonu broj 55 redni broj 875.

naročito za vreme okupacije kada je počinio najteže zločine. Ta sila je na kraju kapitulirala — nije više bilo ni monarhofašističke vlasti ni Hitlerovog »novog poretka« — i Špiler je izgubio svoj oslonac. Nekada neprikosnoveni gospodar života i smrti desetak hiljada ljudi, silnik, strah i trepet Banata, postao je zatočenik istog onog zatvora u kome je više od tri godine neobuzdano žario i palio.

Špiler je ušao u islednikovu kancelariju unezveren, strahujući od osвете, od vraćanja duga za sve ono što je on činio sa uhapšenim pripadnicima NOP-a. Islednik mu je pokazao na svom stolu gomilu materijala i objasnio da su to dokazi o njegovim nedelima koje je prikupila Državna komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača. Upozorio ga je da će biti suočen sa preživelim hapšenima koje je mučio u zatvorima.

— Istražni postupak će biti korektan — naglasio je islednik — pa se očekuje da ni vi nećete otežavati istragu.

Špileru kao da to nije bilo dovoljno, hteo je da bude siguran, tražio je određenu potvrdu:

— Molim vas, recite da me nećete...

Zastao je, a islednik je završio rečenicu:

— tući, zlostavljati... Kao što ste vi postupali sa vašim hapšenima.

Kao policajac i islednik, Špiler je dobro zapamtio strašne prizore mučenja zatvorenika, nepodnošljivih bolova i patnji koje su trpeli. Mučitelj je bolje nego iko drugi znao kakve su to strahote i pri pomisli da bi i on morao proći kroz takve muke spopali su ga grčevi i oblio ga ledeni znoj.

— Odgovoriću na sva pitanja... Šta mi drugo preostaje? Moja bitka je ionako izgubljena.

Pogled mu je bio prikovan za islednikov sto, tj. za materijale Državne komisije za ratne zločine. Islednik je pogodio šta ga muči, pa mu je predočio da se tu nalaze naredbe, izveštaji i drugi dokumenti iz zaplenjene arhive, kao i izjave velikog broja svedoka.

— Na osnovu svega toga Komisija za ratne zločine vas je ovako okvalifikovala — rekao je islednik i pročitao:

— Špiler je najteži i najveći ratni zločinac Banata.

— Najokrutniji i najsvirepiji policajac koga je Banat zapamtio.

— Najveći krvolok, sadista, mučitelj i inkvizitor slobodoljubivog banatskog stanovništva.

Špiler je izjavio da je sve vreme bio u službi legitimnih vlasti, da je branio državu i vladajući poredak i da je postupao po važećim zakonima. Kao državni činovnik, policajac, suzbijao je aktivnost svih onih koji su nastojali da ruše postojeći mir i red, a to su pre svega bili komunisti.

U stvari, bila je to linija odbrane koju je zastupao pred jugoslovenskim islednicima na saslušanju u logoru Dachau, kada je izjavio: »Sve što sam za vreme rata radio, radio sam kao dugogodišnji jugoslovenski policijski službenik i to u smislu postojećih zakonskih propisa i naređenja dobijenih od mojih pretpostavljenih starešina.«

Što se tiče Banata, Špilerova linija odbrane sastojala se u nastojanju da proganjanje komunista za vreme okupacije prikaže neophodnim radi spasavanja naroda:

»Odmah po mome dolasku u Banat čuo sam i ustanovio da jedino pripadnici komunističkog pokreta izvršavaju dela koja je okupator označavao kao sabotaze i napade, te su mu davala povod za vršenje odmazdi. Osim toga stekao sam uverenje da bi nastavljanje i pojačavanje takvih akcija moglo dovesti u pitanje mir i red u Banatu i dati osnova za masovne represalije od strane okupatora, te sam odlučio da se u punoj meri posvetim sprečavanju i onemogućavanju takvih dela, kao i pokreta koji ih provodi.«

I islednik i Špiler su već prilikom toga prvog susreta bili načisto: istraga će potrajati. Ne toliko zbog shvatljive razlike između linije odbrane koju je izložio Špiler nasuprot kvalifikacijama njegovih dela koje je izrekla Državna komisija za ratne zločine, koliko zbog obima istrage jer su bili u pitanju izuzetno teški i mnogobrojni zločini.

Imao je Špiler zaista, tada i kasnije, da odgovori na mnoga pitanja — islednika Ozne, javnog tužioca, predsednika suda. Dugo je vremena trebalo da iskaže sve ono što je radio u Banatu od 1941. do 1944. godine. Suočavao se sa dokumentima o hapšenjima, akcijama, ubistvima, sa naredbama i proglasima o odmazdama, streljanjima i vešanjima koji su nosili njegov potpis; sa iskazima svojih saradnika, uhapšenih i saslušanih pre njega i sa njim; sa izjavama mnogobrojnih svedoka njegovih zločina; neposredno sa preživelim zlostavljanim hapšenjima koji su mu rekli istinu u lice i pokazali tragove mučenja; sa majkama ubijenih hapšenika koje su

iznosile potresne istorije stradanja svoje izgubljene dece.

Previše je bilo optužbi, dokaza i svedoka, isuviše krivičnih dela, nebrojeno žrtava i ucviljenih porodica. Sve se to odjednom sabralo kao konačan, tragičan bilans dela i života jednog izdajnika i ratnog zločinca. Pokušavao je Špiler da dà odgovore na pitanja, da objasni, da opravda ono što se opravdati nije moglo. Reagovanje unesrećenih, opšte ogorčenje prisutnih u sudnici, njihovo zgražanje i revolt, pritiskali su ga kao mora iako je bio ogrezao u zločinu. Bližio se kraju jedan promašeni život, stavljen u službu zla, obeležen katastrofalnim posledicama.

»Bio sam, priznajem, beskompromisan, strog, a katkad i grub«, pokušavao je da objasni Špiler. »Taj moj rad pratile su pojave koje nisu rezultirale iz moje volje, a niti odgovarale mojem gledanju na stvari, bile su to pojave koje donose sobom rat i okupacija kao takvi, a sprečavanje kojih je bilo van mojih moći. Kao svugde, tako je i u Banatu Moloh rata nesumnjivo tražio svoje žrtve... U svom rezonovanju držao sam da je glavno da se nad glavama našeg naroda u Banatu ne spusti ona oluja koja je inače besnela u svim drugim krajevima naše zemlje i tražila strahovite žrtve.«

Ali činjenice su govorile drugo. Islednik, tužilac, sudija postavljali su konkretna pitanja i tražili su od Špilera tačne odgovore, a ne tirade.

— Da li su lica za koje je postojao predlog za streljanje odnosno smrtnu kaznu izvođena ma pred koji sud?

— Nisu izvođena, a niti im je suđeno od ma kojeg suda.

— Zašto ste hapsili i decu?

— I najmanje dete je sposobno da bude kurir.

Posle ovog Špilerovog objašnjenja, tužile je izneo podatke iz optužnog materijala kako je stari policajac na podao način pokušavao da iskuša decu i sazna od njih ono što ga je interesovalo. Izneo je i slučaj četrnaestogodišnjeg učenika Stevana Lakovića koji je tragično završio u zatvoru. Špiler je izjavio da ga je Josef Wilhem obavestio da je ovaj omladinac umro prilikom mučenja, pa je on, Špiler, naredio da se podnese izveštaj da je ubijen prilikom pokušaja bekstva. Da bi se izveštaj temeljio na »činjenicama«, agenti su ispalili hlice u Lakovićevo telo.

Kada se govorilo o blokadi sela Višnjiceva, 23 — 26. januara 1944, i o hapšenju preko 160 ljudi, Špiler je izjavio: »Od njih je streljano oko 50, među kojima i učitelj Sveto Drobac i njegova žena.« Uhapšena je bila i devet-

naestogodišnja Mara Jakšić, koja je ostala živa. Ona je kao svedok opisala kako ju je Špiler terao da prizna da je član SKOJ-a, a kada to nije htela, onda je pristupio mučenju strujom, s tim što joj je jednu žicu prikopčao za nogu a drugu stavio u usta. »Dr Špiler je okretao ručicu aparata«, kaže Jakšićeva, »te me je struja tresla. Vrištala sam i ponekad gubila dah i tek tada su prekidali struju... Mučenje je trajalo do 11 časova noću.«

Pošto je i sam bio islednik, Špiler se za vreme istrage i sudskog procesa držao posebne taktike. Nastojao je da ostavi utisak čoveka koji je spreman da odgovori na sva pitanja i pruži sva potrebna objašnjenja. Pri tome je, naravno, procenjivao čime istraga raspolaže i priznavao ono za šta su postojali čvrsti dokazi. Policajac poznat po vanrednoj memoriji, »nije se sećao« mnogih svojih dela koja su ga teretila, dok ga dokazi nisu pritisnuli i »osvežili« mu pamćenje. Kada bi mu pročitali njegov izveštaj ili naredbu, bio je prinuđen da se okani negiranja ili izbegavanja priznanja i da kaže da je tačno onò što piše u dokumentu. Manevarski prostor mu je bio veoma sužen, jer je sačuvano mnoštvo dokumenata iz arhive Prefektуре policije za Banat, jer je bio sakupljen veliki broj izjava njegovih žrtava koje su ga teretile.

Osećajući koliko ga tereti lično učešće u mučenju hapšenika, Špiler je pokušao da se opravda izjavom da je to činio u manjem broju slučajeva. Međutim, odmah su ga demantovali svedoci — njegove žrtve. Svedoci Spaso Škondrić, Veselin Grozdanović i Slobodan Butić ispričali su kako su mučeni strujom i kako je lično Špiler okretao ručicu aparata za elektriziranje. Govorili su i drugi svedoci, opisujući kako su mučeni.

U novembru 1942. Špiler je izvršio mnogobrojna hapšenja u Gaju, Deliblatu, Dubovcu. Surovo je postupao sa majkama, ispitujući ih gde su im sinovi, preteći im kako će ih ubiti. Hapsio je i sasvim mlade, odveo kao taoce ljude i žene starije od 60 godina. Pozvan da se izjasni o tome, Špiler je rekao:

— Iz Deliblata ostalo mi je u pameti da smo tad uhapsili decu nekog Petrovića. Isto tako se sećam da smo jednom činovniku šumske uprave uhapsili decu i da je isti radi toga izvršio samoubistvo.

— Šta je bilo sa ovom decom posle?

— Njih smo sproveli u Bečkerek i vodili nad njima istragu i sećam se da su deca Petrovića ostala do kraja u logoru, dok za decu onog činovnika šumske uprave ne znam šta je bilo.

Špiler se i u ovom slučaju »nije sećao« i »nije znao«. A decu tog »činovnika šumske uprave«, odnosno šuma-

ra Stanka Beljina, Ružicu i Kamenka, sam je kasnije odredio za streljanje u grupi od 50 rodoljuba u Beloj Crkvi.

Ni starije nisu bile pošteđene zlostavljanja. Jedna od žrtava Špilerove bezobzirnosti bila je šezdeset petogodišnja Draginja Stefanović iz Neuzine, koju ni godine nisu spasile od sadističkog batinjanja. Za Špilera nije bila važna ni njena starost, ni da li je bila kriva, jer ona je bila majka Strahinje Stefanovića, sekretara Okružnog komiteta KPJ za južni Banat.

Za vreme suđenja Špiler je izjavio da se oseća krivim i priznao je mnoga svoja nedela, ali je pokušavao da umanjí svoju odgovornost u predlaganju i donošenju odluka o streljanju i upućivanju u logore. Javni tužilac ga je upitao da li je, s obzirom na visoku funkciju koju je vršio, mogao da ublaži te predloge i odluke.

— Jesam — oglasio je odgovor.

— A zašto niste to učinili?

— Ratna psihoza — odgovorio je Špiler.

Špiler je priznao da je lično, kao organizator i učesnik, sproveo 120 policijskih akcija »čišćenja terena« i uhapsio oko 2000 do 2500 ljudi. Pričao je o velikoj akciji u selu Kumanovima u februaru 1942, koja je trajala 10 dana, o hapšenju oko 200 ljudi, streljanju 60 hapšenika i upućivanju ostalih u logore smrti, zatim o takvim akcijama u Idvoru, Margetici, Samošu, Ferdinu i drugim selima. Govorio je o hapšenjima talaca, njihovom streljanju i upućivanju u logore u Zrenjaninu i u Nemačkoj, gde su mnogi izgubili život. Opisao je kako su ubijeni Braca i Beba Petrov u Pančevu, zatim akciju u selu Pavlišu kod Vršca kada je ubijen Žarko Zrenjanin, kao i druge akcije širom Banata. Mada je izbegavao tačne odgovore, bio je na kraju prinuđen da prizna da je u logore odvedeno preko 10.000, a deportirano preko 9000 lica, da je lično učestvovao u mučenjima zatvorenika.

Pozvan da iznese sve što smatra svojom odbranom, Špiler je pokušao da objasni i opravda svoj rad ratnim prilikama i nastojanjima da održi red i mir, da bi na kraju rekao:

»Pri završetku ove izjave priznajem da je moj rad u Banatu imao izvesne žrtve u stanovitom pravcu, to kao čovek svakako žalim, jer to nije bila niti moja želja, niti moj cilj. Želeo sam samo da kao činovnik, kao policajac, sa svoje strane učinim sve što je u mojoj nadležnosti i moći da se u Banatu održi potpuni mir i red. Iz razloga, koje sam naveo na početku ove moje izjave, bio sam uveren da je to u interesu ovdašnjeg našeg naroda, a da su taj moj rad pratile neke pojave, uvetovane

vanrednim ratnim prilikama, okupacijom, nadalje u Banatu vladajućim naročitim prilikama, kao i općenito vladajućom ratnom psihozom, što nije moja krivica.

Svestan sam toga da je moj sadanji položaj vrlo, vrlo težak, no unatoč tome sa potpunim mirom polazim u susret budućnosti, spreman da, polagajući račune o svojim delima, za ista snosim i punu odgovornost.«

Na kraju, svodeći valjda ukupan bilans svoga rada i života posle svega što je izišlo na videlo, špiler je izjavio:

»Ja sam bio, gospodine tužioče, u velikoj zabludi. Mislio sam da ćemo ovim masovnim terorom slomiti sav taj otpor, svu tu borbu. Mi smo imali dosta uspeha u hapšenjima i otkrivanjima, ali mi je sada sasvim jasno da smo postizali samo delimične i privremene rezultate, a da u krajnjoj liniji uspeha nismo imali.«

U svojoj završnoj reči javni tužilac Branko Šinžar istakao je da je Špiler kao policajac pre rata bio u službi nenarodnog režima, a za vreme rata u službi okupatora. Kao komandant javne bezbednosti Banata počinio je mnogo nedela i zverstava nad narodom koji se borio za slobodu. Špiler je sam priznao da su hapšenici mučeni na 30 raznih načina. Međutim, u toku saslušanja svedoka utvrđeno je da je tih metoda bilo oko 60. On je dao predloge za 1100 streljanja i 6000 hapšenja i sprovođenja u logore. Optuženi Špiler je produžio svoje zločine čak i onda kada je nemačka ratna mašina trpela poraze, jer je smatrao, kako to sam priznaje, da će uz pomoć Draže Mihailovića i inostrane reakcije ostati na položaju na kome se nalazio.

Suđenje grupi ratnih zločinaca za ratne zločine počinjene u okupiranom Banatu sa dr Jurajem Špilerom na čelu trajalo je od 24. novembra do 2. decembra 1948. godine. Vrhovni sud Autonomne Pokrajine Vojvodine izrekao je, 2. decembra, presudu kojom je dr Juraj Špiler osuđen na smrt*.

* Grupu optuženih ratnih zločinaca sačinjavali su: Juraj Špiler, komandant javne bezbednosti Banata; Karl Heim, zamenik komandanta »Deutsche Mannschafta«; Novak Durić, predsednik opštine u selu Rumanje; Aleksandar Marčićev koji je dostavio spisak imena saradnika po kome je Špiler vršio hapšenja u selu Neuzini; Vidosava Protić koja je odala Špileru Žarka Turinskog; Despot Radivojev koji je saradivao sa Špilerom i izdao Serva Mihalja, sekretara Okružnog komiteta KPJ za severni Banat. Proces je održan u Zrenjaninu pred Krivičnim većem Vrhovnog suda Autonomne Pokrajine Vojvodine (predsednik Petar Varga i pomoćnici Stanko Kompić i Antal Stari), a javni tužilac je bio Branko Šinžar. Na dan 2. decembra 1948. osuđeni su: Juraj Špiler na kaznu smrti vešanjem, trajni gubitak političkih i građanskih prava i

Suđenje je održano u gradu koji je, umesto starog naziva Petrovgrad — pre rata, odnosno Veliki Bečke-
rek — za vreme okupacije, dobio ime Zrenjanin. Bilo je u tome simbolike koja je odslikavala ishod borbe dva nepomirljiva protivnika: komunista i narodnih boraca za slobodu s jedne i policije u službi okupatora i fašizma. Jednu je stranu oličavao Žarko Zrenjanin, koji je istina pao kao žrtva Špilerove policije, ali je njegova borba pobedila i glavni grad oslobođenog Banata dobio je njegovo ime. Protivničku stranu je predstavljao Špiler koji je, uprkos moći koju je imao, na kraju izgubio bitku i dočekao da mu narod sudi u slobodnom Zrenjaninu.

konfiskaciju imovine: Karl Heim na kaznu smrti streljanjem; ostali na vremenske kazne, i to: Novak Durić na 15, Aleksandar Marčičev na 20, Vidosava Protić na 14 i Despot Radivojev na 17 godina.

KAZALO IMENA*

Milan AČIMOVIĆ, ratni zločinac, policijski službenik. Ministar unutrašnjih poslova u vladi Milana Stojadinovića do kraja 1938. Predsednik kvislinške Komesarske uprave Srbije 1941. i Nedićev ministar unutrašnjih poslova. Jedan je od delegata Draže Mihailovića za vezu sa Nemcima i ostalim kvislinzima. Poginuo 1945. u četničkom rasulu na Zelengori.

Petar ALDAN, student, član KPJ. Godine 1941. u zatvoru u Pančevu, postao agent Gestapa, a zatim pušten na slobodu da tajno radi protiv KPJ i NOP-a u Banatu. Nanio znatne štete NOP-u. Ubijen 1944. godine u Novom Pazaru.

Paul BADER, nemački general. Nasledio generala Franza Böhmea i u novembru 1941. imenovan za glavnog komandujućeg generala i zapovednika Srbije do septembra 1943. Izradio plan operacija u Srbiji protiv ustanika 1941. Od oktobra 1943. komandant 21. armijskog korpusa u Albaniji.

Radoslav GRUJIĆ, »Crni Rada«, član KPJ, uhapšen i u zatvoru u leto 1942. počeo raditi za policiju. Izdao veći broj drugova i skrovišta partizana i ilegalaca. Krajem 1943. Špiler ga sklonio u Nemačku.

Karl HAJM, ratni zločinac, za vreme okupacije zamenik komandanta folksdojčerske oružane formacije »Deutsche Mannschaft«. Osuđen 1948. na smrt.

Hans HELM, SS-potpukovnik i ratni zločinac. Za vreme okupacije šef egzekutivne službe Gestapa u Beogradu i policijski ataše pri nemačkom poslanstvu u NDH u Zagrebu. Inicijator i organizator masovnih pogubljenja u Zrenjaninu, Pančevu, Beogradu i drugim gradovima. U decembru 1946. osuđen na smrt.

Sep JANKO, ratni zločinac, od 1939. godine na čelu »Kulturbunda«. Hitler ga postavio za vodu nemačke narodnosne grupe (Volksgruppenführer) u Jugoslaviji. Odgovoran za masovna hapšenja, deportacije i ubistva na području Banata. Pred kraj rata pobjegao u inostranstvo.

* Kvalifikacija ratnog zločinca dana je prema podacima koji su bili dostupni, mada je moguća greška.

Dragomir Dragi JOVANOVIĆ, ratni zločinac, predratni saradnik nemačke obaveštajne službe i jedan od najodanijih poverenika Gestapa. Po kapitulaciji Jugoslavije 1941. godine izvanredni komesar Uprave grada Beograda, a kasnije upravnik grada Beograda i šef bezbednosti u kvislinškom aparatu Srbije. Odgovoran za masovna hapšenja, deportacije i streljanja. Uoči oslobođenja Beograda pobjegao u Austriju, ali je izručen jugoslovenskim vlastima i 1946. osuđen na smrt.

Stevan JOVANOVIĆ, sekretar Okružnog komiteta KPJ za južni Banat, poginuo u borbi s policijom 25. decembra 1941. u Pančevu.

Nikola KARAVLA, saradnik okupatora u Pančevu; odao policiji skrovište Okružnog komiteta KPJ za južni Banat u martu 1942. Posle toga radio kao tajni agent Juraja Špilera. Osuđen posle oslobođenja na vremensku kaznu.

Krsta KOZLOVAČKI, podinspektor policijskih agenata u Bečkereku, član Špilerove Udarne grupe za borbu protiv KPJ i NOP-a, učesnik mnogih policijskih akcija u Banatu.

Alois KRAL, za vreme okupacije šef političkog odseka Predstojništva gradske policije u Pančevu. Petog marta 1942. ubio ga u Pančevu ilegalac Mita Živkov-Lala.

Oskar KREVEĆ, domaći Nemač, za vreme okupacije predstojnik gradske policije u Pančevu.

Oskar LANGER, komandant sreskog odreda Banatske državne straže i predstojnik gradske policije u Vršcu.

Josef LAP, za vreme okupacije na čelu kvislinške uprave Banata, najpre kao načelnik podbanskog nadleštva (1941), a zatim kao okružni načelnik.

Stevan LEUDAR, policijski činovnik u Novom Sadu, u aprilu 1941. streljali ga mađarski okupacioni vojnici.

Agata LIBMAN, folksdojčerka, radnica iz Pančeva, radila za NOP. U zatvoru sve priznala i puštena na slobodu da radi kao tajni agent za Špilera. Suđena posle oslobođenja.

Peter LUTZ, policijski agent u Zrenjaninu, član Špilerove Udarne grupe za borbu protiv NOP-a u Banatu.

August von MEYSZNER, ratni zločinac, general SS-a i policije. Od početka 1942. godine komandant policije u okupiranoj Srbiji. Odgovoran za masovan teror, deportacije i pogubljenja. Uхваćen posle rata i osuđen na smrt. Pogubljen 1947. godine.

Dragoljub-Draža MIHAILOVIĆ, ratni zločinac. Pre rata generalštabni pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije. Posle kapitulacije jugoslovenske vojske 1941. organizovao četničke formacije, stavivši im se na čelo. Nije uspio pokušaj rukovodstva NOP u jesen 1941. da ga pridobije za saradnju u borbi protiv okupatora. Stupio u pregovore s Nemačima za zajedničku borbu protiv NOP, održao svaki vid saradnje s okupatorom na toj liniji, dobivši podršku svih kraljevskih vlada u emigraciji 1941 — 1944. kao i nekih savezničkih vodećih krugova. Provodio

velikosrpsku politiku, bio za uništenje nacionalnih manjina, za podređen položaj ostalih naroda Jugoslavije. Od početka 1942. godine do sredine 1944. bio ministar u svim vladama u emigraciji i dobio čin armijskog generala. Odgovoran za mnogobrojne zločine koje su njegovi četnici izvršili nad stanovništvom samostalno i u službi okupatora. Njegove preostale snage razbijene su 1944. pa se Mihailović s najbližim saradnicima odmetnuo u planine. Uхваćen 1946. i osuđen na smrt.

Karl PAMER, SS-poručnik, šef ispostave Gestapa u Novom Sadu (1941) i Zrenjaninu (Bečkereku); zajedno sa Jurajem Špilerom bio organizator borbe protiv KPJ i NOP-a i terora nad stanovništvom u Banatu.

Boško PAVLOVIĆ, ratni zločinac; pre rata zapovednik policijske državne straže u Zagrebu, za vreme okupacije pomoćnik komandanta »Srpske državne straže« i državni podsekretar u Nedićevoj kvislinškoj vladi. Jedan od glavnih organizatora terorističkog policijskog aparata u okupiranoj Srbiji. Odgovoran za masovna hapšenja, deportacije i streljanja. Uhapšen posle rata i 1946. osuđen na smrt.

Ernst PELIKAN, domaći Nijemac, bivši aktivni žandarmerijski oficir Austro-Ugarske. Za vreme okupacije je najpre šef Odsaka javne bezbednosti u Banatu (1941. do februara 1942) a zatim komandant Državne straže u činu pukovnika.

Borislav PETROV, sekretar Okružnog KPJ za južni Banat, poginuo u borbi sa nemačkom vojskom i folksdojčerskom policijom u Pančevu 7. ožujka 1942.

Vidosava PROTIĆ, odala policiji skrovište Žarka Turinskog, sekretara Okružnog komiteta KPJ za severni Banat, posle čega ga je policija ubila. Posle oslobođenja osuđena na 14 godina zatvora.

Franc RAJT, policijski funkcionar i ratni zločinac. Član Kulturbunda od 1931. godine. Posle nemačke agresije komesar sreza Novi Bečej, zatim načelnik upravnog odeljenja kvislinške uprave u okupiranom Banatu, te u proleće 1942. prefekt policije. Kao organizator, naredbodavac i rukovodilac celokupne kvislinške policijske službe odgovoran za teške ratne zločine počinjene u Banatu 1941 — 1943. godine. Osuđen na smrt u lipnju 1947, u Zrenjaninu.

Hans SCHRÄDER, SS-kapetan, šef ispostave Gestapa u Zrenjaninu, učesnik policijskih akcija u okupiranom Banatu.

Strahinja STEFANOVIĆ, sekretar Okružnog komiteta KPJ za južni Banat. Noću 4/5. studenog 1942. kada je sa Zarkom Zrenjaninom bio opkoljen od policije u selu Pavliš kod Vršca, počinio samoubistvo da ne bi živ pao policiji u ruke.

Georg STANDHAFT, domaći Nijemac, policijski agent u Zrenjaninu, član Špilerove Udarne grupe za borbu protiv NOP-a u Banatu, učesnik mnogih policijskih akcija.

Karl STECER, SS-narednik, pripadnik ispostave Gestapa u Zrenjaninu, učesnik mnogih policijskih akcija protiv aktivista NOP-a.

Bogdan TEODOSIN, ilegalac, sekretar Mesnog komiteta KP u Zrenjaninu i član Okružnog komiteta; 6. avgusta 1941. u sukobu sa policajcima na ulici u Zrenjaninu, najpre teško ranio jednog policajca, a zatim izvršio samoubistvo.

Jozef dr TRIŠLER, domaći Nemač iz Novog Sada, jedan od poznatih rukovodilaca folksdojčerskog Kulturbunda i pomagač Špilera.

Žarko TURINSKI, sekretar Okružnog komiteta KPJ za severni Banat, poginuo u borbi sa policijom u Zrenjaninu 3. januara 1943.

Harald TURNER, savetnik nemačke uprave OS u Srbiji. Načelnik Upravnog štaba vojnoupravnog komandanta okupirane Srbije 1941. godine. Odgovoran za masovna hapšenja, deportacije i streljanja. Osuđen na smrt 1947. godine.

Todor VOJNOVIĆ, upravnik policije u Novom Sadu do aprila 1941. godine.

Josef WILHELM, inspektor policijskih agenata u Komandi javne bezbednosti okupiranog Banata. Blizak saradnik Juraja Špilera. Sudelovao u mnogobrojnim policijskim akcijama u Banatu, u saslušanju i mučenju hapšenika.

Johan WIST, domaći Nemač iz Vojvodine, jedan od rukovodilaca folksdojčerskog »Kulturbunda« i pomagač Špilera.

Žarko ZRENJANIN, sekretar PK KPJ Vojvodine, član CK KPJ i narodni heroj, rukovodio NOB u Vojvodini do pogibije 4. novembra 1942. u selu Pavlišu kod Vršca. Od 23. decembra 1946. Petrovgrad (Veliki Bečkerek) nosi njegovo ime.

IZVORI I LITERATURA

Arhivska građa

Arhiva policije Kraljevine Jugoslavije, Zagreb, Beograd, Novi sad.

Arhiva Prefektуре policije za Banat 1941 — 1944, Novi Sad, Zrenjanin.

Arhiva kvislinške vlade Milana Acimovića i Milana Nedića, Beograd.

Arhiva Specijalne policije, Beograd.

Arhiva BdS (centrale SD-a i Gestapa za Srbiju) Beograd.

Arhiva KP, SKOJ-a i NOP-a Vojvodine, Novi Sad, Zrenjanin.

Folksdojčerska arhiva, Novi Sad, Beograd.

Objavljena građa

Zbornici dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Beograd.

Kvislinška štampa 1941 — 1944, Beograd, Novi Sad, Zrenjanin.

Istražni i sudski materijal

Istražni i sudski materijal dr Juraja Špilera iz 1947 — 1948. godine, Novi Sad, Zrenjanin, Beograd.

Istražni i sudski materijal Franca Rajta iz 1947. godine, Beograd.

Materijal Državne komisije za ratne zločine

Odluke o proglašenju dr Juraja Špilera za ratnog zločinca, Novi Sad, Beograd.

Dokazni materijal — izjave svedoka, Zrenjanin, Novi Sad. Elaborati: Masovna ubistva, Sistematski teror, Koncentracioni i radni logori, Deportovanje u inostranstvo, Zločini protiv imovine, Razaranja i oštećenja verskih, prosvetnih i historijskih zgrada i spomenika, Novi Sad, Beograd.

Akta Jugoslovenske delegacije za ratne zločine kod USEET 1946. i 1947. godine u vezi sa izručenjem ratnog zločinca J. Špilera i akta nadležnih američkih vojnih vlasti o Špileru.

Literatura

Božović Branislav, *Odgovor je ne*, Narodna knjiga, Beograd, 1977.

Đurić Dušan, *Špiler* — *TV Šicer*, Večernje novosti, Beograd, 19. IV — 9. V 1976.

Momčilović Đorđe, *Kako do brigade*, Kikinda, 1976.

Momčilović Đorđe, *Pod jednom zastavom*, Dnevnik, Novi Sad, 1968.

Pejović Andrija, *Kraj Milana Nedića*, Borba, Beograd, 21.6. 1969.

Špiler — *krvnik Banata*, Dnevnik, Novi Sad, 19. II — 28. 4. 1967.

SADRŽAJ

PAVLE DURIŠIĆ	5
Predgovor	7
Najprije u ustanku, a potom neprijatelj ustanka	11
Dražin vojvoda — talijanski suradnik	28
Njemački zatočenik, a zatim suradnik	73
Razlaz s Mihailovičem i slom četničke organizacije	86
Kazalo imena	103
Izvori i literatura	113
LOVROHACIN	115
Predgovor	117
Curriculum vitae	121
Proces u Ljubljani	139
Presuda i izvršenje kazne	196
Kazalo imena	203
Izvori i literatura	207
JURAJ ŠPILER	209
Predgovor	211
Juraj postaje Georg	215
Špiler i njegovi agenti	253
Iskusni obaveštajac	266
Begunac i emigrant	281
- Kazalo imena	295
Izvori i literatura	299